

**JÉ
LEN
KOR**

10

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1967

FERENCZY KÁROLY: Noémi

1367

1967

1367

1967

Hatszáz esztendő

Felsőoktatásunk 600 éves jubileuma alkalmából tiszteleg folyóiratunk az egyetem nagy ünnepén.

Az európai közösségbe vezető út második szakaszát jelentette – az államalapítás után –, hogy Nagy Lajos királyunk Pécssett letette az első magyar egyetem alapkövét.

Az „Universitas magistrorum et scholarium” – a tanárok és tanulók egyeteme – a középkorban inkább a tanítás, később, a tanítás mellett, a tudományos kutatás tellegvára volt.

A bolognai egyetem mintájára, jelesül a jogi tudományokat ápolta; később bővült az orvosi, filozófiai karral; a kornak, a hatalomnak megfelelően, a teológia szolgáltatóként.

A társadalmi fejlődés törvényszerűen meghozta azt a korszakos változást, melynek eredménye a tudomány, a tudás közkinccsé válása. Ha a tudomány, a tudás közkinccs: hatalommá válik; ezt dokumentálja ma a legtehetségesebbek, a legrátermettebbek részére fenntartott egyetemi minősítő epiteton, a *Sub Auspiciis Rei Publicae Polaris*.

Az egyetem 600 éves fennállásának jubileuma serkentője volt a történeti kutatásoknak. Különléle kiadványok, évkönyvek jelentek meg; az ünnepségsorozat programjában egyetemtörténeti, felsőoktatási tankönyvkiállítás szerepel; tudományos ülésszak lesz Pécssett az egyetemtörténet, a családjog, az orvosi biológia témaköréből; a Tanárképző Főiskolán külön tudományos ülészakot rendeznek.

Az egyetemnek minden időben volt kapcsolata a művészetekkel, elsősorban az irodalommal, – különösen míg megvolt a bölcsészettudományi kar.

Folyóiratunk ünnepi írásai főképpen a pécsi egyetem közelmúltjával és jelenével foglalkoznak. Örömmel adtunk helyet azoknak az íróknak, akik egyetemi éveikkel egyidőben jegyezték el magukat az irodalommal; illetve ekkor kerültek közel a hosszabb-rövidebb életű folyóiratokhoz, a könyvkiadást is vállaló körökhöz, társaságokhoz.

A pécsi művészeti élet története és jövője összefügg az egyetem múltjával és jövőjével. A jubileumi ünnep folyóiratunk ünnepe is. Írásainkkal szolgálni szeretnénk a tudomány és a művészet termékeny kapcsolatát.

A harmincas évek pécsi jogi karán

ÉN ÉS A JOGI EGYETEM

1935-től 1939-ig voltam joghallgató Pécsen a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán (ez volt a hivatalos neve). Botcsinálta módon, szívem-lelkem vonzalma nélkül kerültem oda, de azzal a reménységgel, hogy a jogi végzettség több lehetőséget ad majd az elhelyezkedésre, mint a bölcsész, amire valójában vágyakoztam. Akkortájt pedig az állás nagy szó volt: az ember félretette érte álmait is, mint én, és nekivágott egy olyan útnak, melynek sem szépségei, sem izgalmi nem csalogatták, de hihetőleg kisebb tájakra vezetett.

Fura jogászságom kicsit mindig megtartott az egyetemen kívül-állónak, s kritikusná, itt-ott talán rosszmájúvá is tett vele szemben. Félek, hogy ettől a szemléletem-től ma sem szabadultam meg egészen, mikor már csak emlékeket sorolok.

Amit elmondok, nem lesz történelmi tanulmány, még kevésbé oktatásügyi értekezés. Adatokat alig gyűjtöttem, monográfiákat sem bújtam. A deregedő fejjel visszaidézett ifjúkori tapasztalatok, élmények mégis talán az igazság közelében járnak majd.

A KORRÓL VALAMIT

A harmincas évek második fele még a cifra és erősen zivataros magyar történelemnek is jeles időszaka. Királyság király nélkül; szociális mozgalmak, nyomor-nyihító akciók, ugyanakkor terjedő nincstelenség falun és városban egyaránt, egyre véresebb társadalmi és gazdasági feszültségek. Törvénybe foglalt szabadság és jog-egyenlőség, s majdhogy önállósult rendőri és csendőri szervezet. Görcsös ragaszkodás a „quieta non movere” elvéhez, s készülődő földrengések messzi moraja. Kérészerű országyarapítás, amikor még a meglévő sem tudott hazává lenni. Maroknyi céltudatos és tudatos újat akaró s nagyszámú, rossz közérzetű tagadó, aki csak egyet tudott bizonyosan, hogy ami van, az rossz.

Mennyi szép szándék és erő pusztulása! S a kor elsőszámú áldozata a fiatalság: a szelek rángásainak szinte védtelenül kitéve. Keveseknek adatott meg közülük a biztos tájékozódás, a jó választás ajándéka.

Azt hiszem, hogy a személyi kultusz éveinek egyik nagy vétke volt az is, hogy ezzel a közben felnőtté vált fiatalsággal oly ridegen, oly kevés megértéssel bánt és bánt el sok esetben.

ELSŐ TAPASZTALATOM

Megkezdtem hát a jogi egyetemet. Első fájdalmas és sokáig kínzó élményem egy különös jelenség volt. Úgy hívhatnám: „elszemélytelenedés”.

A középiskolát kitűnően végeztem, s bár református létemre jezsuitáknál jártam, s ennek sokféle árnyéka nehezedett rám: mint gimnazista a gimnáziumban mégis *valaki* voltam. Ismertek, megbecsültek. Most belekerültem egy nagyüzembe: egy csaknem másfélszáz éves létszámú évfolyamba. Még az is reménytelen volt, hogy évfolyamtársaimmal személyes ismeretséget kössek. Csak ötven-hatvan főnyi törzsgárda járt rendszeresen az előadásokra. A többi folyton változott, cserélődött a maradék másfélszázból.

A tanárokkal meg szinte el sem lehetett képzelni közvetlen kapcsolatot. Hiányzott rá a mód s az alkalom. A tanár bejött a tanterembe, előadott és eltávozott. Fél-évenként kollokváltatott, az év végén vizsgáztatott. Ezzel az átlag-kapcsolat ki is merült. A tanárokhoz közelebb jobbára csak a stréberek jutottak, akik erőszakkal *észrevétették* magukat a törleszkedők szokásos eszközeivel.

Ezen az állapoton a szemináriumok sem segítettek, mert vagy csak papíron léteztek, vagy nem voltak kötelezők. Egyébként is: a szemináriumokat tanársegédek vezették.

Bele kellett nyugodnom – nagyon sokadmagammal –, hogy az előadásokon egy fej vagyok a többi fej között, a névsorban egy név a többi név között. Hogy ebből áll „egyetemi polgárságom”, amit az év elején ünnepélyes kézfogás szertartásával megkaptam.

Túlzott érzékenység lehetett csupán, hogy annyira komolyan vettem? Hiszen egyébként hátránnyal nem járt számomra. Aligha ilyen egyszerű a kérdés. Jóval kártekönyebb dolog az ilyesmi, mint első pillanatra látszik. Az elszemélytelenedés nemcsak az önézetet, az önbecsülést sérti, hanem a felelősségérzetet, az önfegyelmet is lazítja. Ma is csodálkozom magamon, hogyan tudtam annyira aggálytalanul, sőt lelkesen részt venni egy-egy diákcsínyben, olyanban, ami a tanárt nem egyszer emberileg valósággal megalázta. A személytelenség a többi személytelennel tett szolidárisrá, s kicsit ellenségévé azoknak, akik okozták. Miért is törődtem volna kudarcukkal? Pláne, ha még azt is hozzáteszem, hogy én amúgyis hontalannak éreztem magam a jogi karon, s az elszemélytelenedés hontalanságomat csak fokozta.

A JOGÁSzsÁG ÉS FORRÁsVIDÉKE

Honnan verődtek össze, kikből álltak akkoriban a joghallgatók? Az emlékezet, harminc évre vissza, gyöngre és megbízhatatlan. A korabeli hivatalos almanachokhoz azonban hiába fordulok. Megtudom belőlük a joghallgatók számát, azt is, hogy egy-egy évfolyamon mennyien vannak, megtudom nemhez tartozásukat, vallásukat, s azt, hogy melyik vidékről kerültek a pécsi jogi karra.

Persze akad itt is néhány érdekes adat. Mondjuk az, hogy az 1935/36-os tanévben (amikor első éves voltam) a pécsi egyetem összes karán, beleértve a Sopronban működő evangélikus hittudományi kart is: 1611 beiratkozott hallgató volt: ebből joghallgató 955 (kerekén 60 százalék). Vagy az, hogy 955 joghallgató közt nőt véletlenül sem lehet találni, pedig még az evangélikus hittudományi kar is dicsekedhetett egy nőhallgatóval. Jogszabály rekesztette-e ki a nőket, ma sem tudom. Bárhogyan volt is: ostoba, primitív, nagyon maradi szemlélet tekinthette csak a jogot „férfi tudomány”-nak s a jogi munkaterületeket férfi-foglalkozásoknak.

Hogy a jogászság *társadalmi* gyökerei merrefelé nyúltak, arról a hivatalos kiadványok nem tájékoztatnak. Kénytelen vagyok hát mégis az emlékezethez folyamodni.

A jogra iratkozók egy része, úgy vélem, mintegy családi örökségként választotta ezt a fakultást. Az apák, nagyapák pályáját (a közigazgatásban, a bírói székben, vagy ügyvédként stb.) különben nem lehetett folytatni.

A hallgatók másik részét többnyire negatívumok toborozták. Műszaki pályákra mentek volna, de a pesti egyetemekre, főiskolákra anyagiak híján nem juthattak el. Ezek főként pécsi lakosok voltak. Sokan, mint én is, a jogi végzettségtől nagyobb elhelyezkedési lehetőséget reméltek. Végül olyanok, akiket semmiféle tudomány nem érdekelt, de egyetemet akartak végezni, sőt doktori címet is szerezni, mert ez társadalmi rangot adott.

E második kategória a középosztály s kis hányadában a dolgozók családjából verbuválódott.

A hallgatók töredékét vonzotta csupán maga a jogtudomány. Ezek társadalmi képlete közömbös.

A nyilvánvalóan létező különbséget a jogi kar, valamint az orvoskar és a bölcsészkar között már ez a meglehetősen elnagyolt kép is élesen mutatja. Az örökletes-

ség ugyan náluk is szerepet játszott a választáskor, de az előbb felsorolt negatív tényezők annál kevésbé. Viszont sokkal inkább a tudomány vagy a pálya szeretete.

A jogi fakultás választásának furcsa motivációja a joghallgatók közt eléggé zárt csoportokat alakított ki. Jogászok a szó társadalmilag akkor használt értelmében (lásd a nótát: „Nem ütök a jogászt agyon”) főként az „örökletesek” voltak, s azok, akiket vonzásuk máshonnan átszalt. A többieket helyesebben a *joghallgató* név illette.

E csoportok nagyjából szemléletet is hordoztak: az örökletesek a hivatalos apparátus konzervativizmusát, a közömbösök és a jogtudomány kedvelői az elutasítást, a rossz közérzetet s nagyrészt zavaros reformtörekvéseket. Mindenesetre: nyugtalanságot.

Ha jól emlékszem vissza: magatartásban, tanulásban ugyancsak föl lehetett fedezni különbségeket. Az örökletesekből kerültek ki a nagy tivornyák bajnokai, a bálók és lányosházak lovagjai, a tanulásban közepesek és gyöngék.

Az emberileg fejlettebb, érettebb, felelősebb fiatalok s a jótanulók a másik két csoporthoz tartoztak.

BEJÁRÓK ÉS MEZEI JOGÁSZOK

Mai szemmel furcsa és nehezen érthető, hogy a joghallgatók többsége ún. mezei jogász volt. „Mezei” csak jogász lehetett: a bölcsészkaron vagy pláne az orvoskaron el sem lehetett képzélni. Ki is volt az a mezei jogász? Az a joghallgató, aki az évfolyamra szabályosan beiratkozott, előadásokra azonban nem járt vagy csak elvétve, s csupán a kollokviumokon és alapvizsgákon jelent meg. Nyilván anyagi okai is voltak mindennek: hiszen a mezei jogásznak nem kellett az idejét az egyetemen töltenie, tehát dolgozhatott; ha másutt élt, nem Pécsen, akkor nem kellett Pécsen kosztot, kvártélyt fizetnie. A pécsi mezeiek inkább állás miatt nem jártak be.

Ma is vannak levelező hallgatók. Ezek lennének a mai mezeiek? Szó se róla. A mai levelező hallgatók szigorú rend szerint vannak távol és jelennek meg a konferenciákon, irnak dolgozatokat stb. A mezei jogászság illegális, legfeljebb megtúrt jelenség. Ugyanakkor kicsit csődjé is a jogtudomány egyetemi oktatásának. A tyúk volt-e előbb, vagy a tojás: nehéz volna kideríteni. A mezei jogászság elfogadása okozta-e részben a tanulmányi színvonal meglehetősen alacsonyosságát, vagy ez az alacsony színvonal tette-e lehetővé a mezei jogászságot? Annyi mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy a kettő között volt valami kapcsolat.

A mezeiek állandó hullámmása az évfolyamoknak cseppfolyósságot adott. A rendszeresen bejáró törzs mellett a mezeiek a szüntelen változás bizonytalanságát hozták, ami egy-egy évfolyam közösségi szellemének a kialakulását is lehetetlenné tette. Nyilván ez az egyik oka annak, hogy egyetemi éveimre, évfolyamtársaimra meglehetősen idegenül nézek vissza. Talán még az elemi iskolánál is messzebb estek tőlem. Legfeljebb barátok jutnak eszembe, nem évfolyamtársak.

TANÁROK A JOGI KARON

Az egyetemi tanárság egyike ama foglalkozásoknak (vagy inkább hivatásoknak), melyekhez sok és ritkán társuló emberi erény szerencsés találkozási szükséges. A jó egyetemi professzor tudós, pedagógus és példás jellem kell hogy legyen egyszerre. Olyasvalaki, aki tudományának magas fokon művelője, de egyúttal mestere az ismeretközlésnek is, aki továbbá képes és alkalmas arra, hogy tanítványai emberileg is eszményképpé választhassák.

Hálátlan, talán kissé ildomtalan vállalkozás is lenne sorban ez alá a mérce alá állítani volt tanárait. Az igazság (persze az én ítéletem igazsága) kedvéért azonban annyit meg kell mondanom, hogy az akkori jogi karon csak kevesen közelítették meg ezt a professzor-eszményt.

Egyik szeretett és tisztelt tanárom, tudományának szaktekintélye, önfegyelméről, kemény igazságosságáról, igen erős szociális érzékéről volt híres. Róla mesélték, hogy

amikor egyik vizsgázó gróf Bethlen István akkori miniszterelnök ajánlólevelét nyújtotta át neki, a levelet elolvastán így szólt a hallgatóhoz: „Ön bizonyára nagyszerűen tudja az anyagot, hogy a miniszterelnök úr támogatására érdemesítette.” Aztán amúgy istenigazában kiforgatta, és megbuktatta. Nos, ugyanez a professzor rendíthetetlen legitimista, Ottó „örökös király” feltétlen híve volt.

Egy másik tanárom roppant lendülettel adott elő az órákon, de lendülete mögött folyton érezni lehetett a nagyobb tudás hiányát. Két könyvvel, néhány tudományos közleménnyel nyugdíjazásáig kihúzta.

De akadt egykönyves tanárom is, öt-hat szakkikkel s körülbelül ugyanannyi egyéb írással. Ahogy most utánanéztam, láttam, hogy úgy általában kétévenként jelent meg egy-egy közleménye (beleszámítva a kinyomtatott ünnepi beszédeket is).

Milyen jó lett volna, ha az egyetemi tanárságot is meg kellett volna időnként védeni!

Kiváló emberek is működtek persze, alkotó, kezdeményező egyéniségek.

A pécsi egyetem Kisebbségi Intézete, vagy a Magyar Szociográfiai Intézet országos jelentőségű munkát végzett. Csak érdekességként említem, hogy a Szociográfiai Intézet kiadásában jelent meg egyideig a Magyar Nemzeti Bibliográfia. Ugyanez az intézet Községi adattár címen monográfia sorozatot adott ki. Ez ma is értékes forrásanyaga a baranyai és tolnai helyismereti kutatásnak.

A Kisebbségi Intézet folyóirata: a Kisebbségi Körlevél hét évfolyamot ért meg, s a korhoz képest általában haladó nézeteket képviselt, olykor érezhetően németellenes éllel.

Ezeknek az intézeteknek a vezetői: Krisztics Sándor és Faluhelyi Ferenc professorok talán leginkább megközelítették a kívánatos tanárideált.

Oktattak még magántanárok és tanársegédek is, ezekről azonban nem őrzök határozott emlékeket.

TANKÖNYVEK, JEGYZETEK

Mi akkoriban – ahogyan a mai joghallgatók is – tankönyvekből és jegyzetektől tanultunk. A jegyzetek egy részét készen lehetett vásárolni, a többi magunknak kellett készítenünk az előadások alapján.

A különbség az, hogy a vásárolható jegyzetek magánvállalkozók kiadványai voltak, s bizony nem mindig váltak összeállítóik dicséretére. Most is emlékszem még, hogy a jogbölcseleti jegyzet Spinozát „báró” címmel ruházta föl, mert a Baruch nevet valaki valamikor félrehallotta. A pénzügyi jog egész anyagát meg alig tízegynéhány lapos jegyzetbe foglalták, villámkérdésekkel és villámfeleletekkel.

A tanárok saját könyveikre vagy a saját véleményüket tükröző jegyzetekre kényesek voltak. Néhány mezei jogász más, többnyire a pesti egyetem jegyzeteiből készült. Olyik meg is járta miatta. Emlékszem például, hogy egy pesti mezei jogász alapvizsgára ült le a tanár elé. Az első kérdésre a tanár csupán egyetlen szót várt feleletül. Viszont a hallgató szép kerek mondatokban kezdte a választ. A tanár egyre gyanakvóbban figyelte, mire a hallgató zavartan megakadt, majd elbizonytalanodva újból kezdte. A tanár felmordult: „Mit beszél maga itt összevissza?” Az mentette meg a helyzetet, hogy a hallgató hátranyújtotta a sűgási díjat a vizsga elején ajánkozó, de elutasított sűgónak, aki mögötte ült. A sűgó azonnal közölte a várt szót, mire a tanár arca folderült: „Nahát, miért nem ezt mondta mindjárt?”

Aki a tankönyvet vagy a tanár szája íze szerinti jegyzetet megtanulta, az nyugodtan mehetett vizsgázni. Szélesebb tájékozottságot, önálló véleményt, irodalomismeretet nem kívántak tőle. A többség nem is olvasott el semmit a tankönyvön vagy a jegyzeten kívül.

SZEMINÁRIUMOK

Az egyetemi oktatásnak fontos formája a szemináriumi munka. Az anyag egy részének kiemelésével vagy az elmélet gyakorlati vonatkozásainak megmutatásával

s mindenképpen a hallgatók aktivizálásával kiegészítője az előadásoknak. Ilyen értelemben az akkori jogi karon a szemináriumok nem sok vizet zavartak.

Kezdem azon, hogy néhány tanszék egyáltalában nem hirdetett szemináriumot. De a szemináriumok nem is voltak kötelezők. Nehéz is lett volna elrendelni, hiszen a mezei jogászokra eleve nem lehetett számítani. Igaz ugyan, hogy a mezei jogászok a kötelező előadásokra sem jártak, viszont azokon személyes szereplést amúgy sem vártak senkitől, a szemináriumoknak pedig ez egyik leglényegesebb tulajdonságuk.

Rossz volt ez mindenképpen. Azért is, mert a szűkebb közösségek kialakulását lehetetlenné tette, azért is, mert berekesztette azt az egyetlen utat, mely az elszemélytelenedés feloldására valamennyire járható lett volna.

Aikik mégis tagjai voltak egy-egy szemináriumnak, hasznosan töltötték idejüket. A tanulmányi eredmények szempontjából azonban szinte semmi előnyük nem volt.

Föl lehetne vetni, hogy egyetemi szinten már elvárható a hallgatóktól annyi érettség, hogy fölismerjék: maguknak tanulnak, s minden rendszabály nélkül is kihasználják a lehetőségeket, tudásuk gyarapítására. Én mégis azt hiszem: nyilvánvaló lélektani-pedagógiai melléfogás még egyetemi szinten is az önkéntességnek ez a fajta intézményesítése.

VIZSGÁK, DOLGOZATOK

Nálunk akkor háromféle vizsga volt: a kollokvium, az alapvizsga és a szigorlat. Kollokválni egy-egy félév anyagából, alapvizsgázni az évfolyam lényeges tárgyainak két félévi anyagából, szigorlatozni pedig a végbizonyítvány megszerzése után az ún. szigorlati tárgyak teljes anyagából kellett.

A háromfajta vizsga közül a legkomolyabb a szigorlat volt. Ilyenkor a hallgatók egyenként jelentek meg a tanár előtt, mindenféle manipuláció lehetetlen volt, az anyagot tudni kellett. Persze tudásnak számított egy-egy kurta jegyzet bevágása is.

Az alapvizsgákon néha már fura esetek történtek. Egy-egy tanárnál olykor valószínűségi cirkusszá fajult a vizsga. Kialakult például a „hivatásos sugó”-rendszer. Évfolyamtársak vagy magasabb évfolyambeliek egyénileg, esetleg szövetkezve, megszabott honoráriumért vállalták kliensük „kisúgását”. A vizsganapok reggelén a sugók vagy megbízottaik sorra járták az egybegyülteket s nyilatkozatukat kérték: óhajtják-e közreműködésüket. Igenlő esetben azonnal kellett fizetniük. Ha a vizsga nem sikerült, a tiszteletdíjat visszakapták.

A sugók többnyire jól végezték dolgukat. Néha azonban groteszk botrányok törték ki. Olyan apróságoktól kezdve, hogy a vizsgázó a sugásra Werbőczy Hármaskönyve helyett Werbőczy „álmoskönyv”-ét, „magva szakadt” nemesek helyett „tagba szakadt” nemeseket, „zsellér” helyett „Zsengellért” (akkori híres futballista) mondott, egészen odáig, hogy a tanár nyíltan kötekedett a sugóval:

– Most olyant kérdezek, amit még a sugó úr se tud.

A sugó tudta.

A tanár:

– Nahát, ez olyan sugó, hogy még a színházba is elmehetne.

Sohasem tudtam kideríteni, miért nézte el néhány tanár a sugást.

Amikor egyik szigorlatom után a professzor beszédbe elegyedett velem, elmondott egy s mást szomorú tapasztalataiból. Említést tett egy volt hallgatójáról, akit többször egymásután megbuktatott, mire tanártársai arra kérték: engedje már át, legyen legalább neki több esze, különben sohasem szabadulnak meg tőle. Talán a sugást elnéző professzorokat is ez a filozófia vezette.

A doktorrá avatás feltétele a szigorlatok sikeres letételén túl egy elfogadott disszertáció volt. Nem kellett kinyomtatni, mint a bölcsészeknél. Nyilván ez is hozzájárult elkomolytalanodásukhoz. Aztán egy-egy bíráló tanár közönye, felületessége, vagy finoman kifejezve: igénytelensége.

Ahogy hivatásos sugók, úgy hivatásos disszertáció-írók is működtek. Most utólag töredelmesen bevallom: egy ideig én magam is súgtam, és írtam disszertációkat. Kellott a pénz. A disszertáció-írók némelyikének vakmerősége olykor istenkísértésig.

ment. Mert az még hagyján, hogy felkutattak valamilyen régebbi jogi tanulmányt, esetleg lefordítottak más nyelvekből, s különféle bibliográfiákból gazdag forrásanyagot soroltak fel: sohasem látott könyvek, cikkek címeit, gondosan kihagyva azonban a valódi forrásmunkát. Mondom, ez még hagyján, de az is megtörtént, hogy egy vállalkozó szóról-szóra lemásolta egyik múlt századi törvényünket, paragrafusjelek nélkül, fejezetcímeket adva, s a nyelvet kissé korszerűsítve, s a tanár – elfogadta.

Kivált az egyik tanárnál lehetett ilyesmit csinálni. A disszertáció tárgyát mindenki maga választhatta; s így nyilvánvaló, hogy a szigorlók kiesőbb tájakra irányozták: ehhez a tanárhoz adtak be disszertációt, s a vállalkozók is erre felé irányították őket.

Megvédeni a disszertációt, vagy akárcsak beszélni is róla a tanárral egyáltalában nem kellett. Én legalábbis nem emlékszem rá, hogy előfordult volna.

Nyilván az említett utakon-módokon átcúszott hallgatókra gondolt az előbb említett professzor, aki beszélgetésünkön még azt is megjegyezte:

– Hogy itt kik végeznek! Én már ajánlottam kollégáimnak, hogy doktorrá avatáskor tűzzük ki az egyetem épületére a gyászlobogót.

TANULMÁNYI FEGYELEM

A felvett órák látogatása elvileg kötelező volt. Főleg a vizsgatárgyaké. Említetem viszont, hogy a mezei jogászok csak ötletszerűen jártak órákra. De rendszeresen a többiek se valamennyien. A hiányzás – még ha névsorolvasásokon kiderült is – nem járt súlyos következményekkel. Legfeljebb a hallgató nem kapott szorgalmi jegyet. Tanulmányi eredményeit, vizsgajegyét nem érintette.

A „személytelenség” az órák alatti viselkedésre is rányomta bélyegét. Egyik szegény idős tanárom – ma is szégyellem, ha rá gondolok – úgy adott elő, hogy fejét oldalt fordítva, kifelé nézett az ablakon: ne is lássa, mi folyik előtte. Hangja félig elveszett az általános zajban, ami békés beszélgetésekből, „Zsirt bele!” kiáltásokból, uszonnacsomagok papírzörgéséből, nevetésekből stb. állott.

Az elviselhetetlenség fokán a tanár néha megszólalt:

– Figyeljenek a jelölt urak! A tavalyi vizsgákon is tíz percent megbukott.

Egy hang:

– Csak öt.

A tanár:

Igenis tíz!

Egy hang:

Csak öt.

Aztán abba hagyták, s ment minden tovább.

Előfordult, hogy egyik-másik szép tavaszi napon évfolyamunk valamelyik óra előtt elhatározta: sétálni megyünk. S a tanár üres termet talált.

Hát így éltünk akkoriban. Persze nem minden tanárnál. Nagyüzem, elszemélytelenedés, sűgőrendszer, mérsékelt vizsgaigények, fegyelmezetlenség stb. – nyilván egybekapcsolódtak a dolgok. Azt hiszem, ezek a diákcsinnyek is túlmutattak magukon.

JOG ÉS EGYEBEK

A joghallgatónak nyilván jogot kellett tanulnia. Legfeljebb egy-egy kiegészítő tárgyat hozzá, mint a világtörténelem, etika, közegészségtan. Vagy kötelezőt, mint a honvédelmi ismeretek.

Azzal, hogy általános műveltséget is szerezzünk, intézményesen senki sem törődött. Még a nyelvtanulás kérdése sem volt szervezeten megoldva.

Átjárhattunk volna vendéghallgatóként akár a bölcsészkarra, akár az orvoskarra, ezt azonban részben az órák ütközése, részben a magas óraszám nehezítette. Egyetemi indexemből látom, hogy felvett óráim száma heti 25–30 között mozgott.

Én magam joghallgató koromban rengeteget olvastam. Törzsvendégként látogat-

tam az egyetemi könyvtárat. Órákon át böngészgettem katalógusait, s vittem haza a ritka csemegéket. Nyelveket tanultam magánúton, egy barátommal társulva. Am az egyetemnek mindehhez semmi köze sem volt.

AZ EDDIGIEK SUMMÁJA

E vázlatokból, mozaikokból talán összeállt valamiféle kép. Az „én egyetemem” körülbelül az volt, amit a Horthy-rendszer megérdemelt: néhány kiváló ember, szabadabb elme ellenére az akkori Magyarország szokványos felsőoktatási intézménye, mely – legalábbis bennem – sohasem keltette a „szellem diplomá”-nak érzését.

Elvégeztem, mert beiratkoztam; tanultam, sőt jól tanultam, mert beiratkoztam. Kevés tárgy érdekelt igazán. Közöttük a római jog, a statisztika, a büntetőjog elméleti része, s a jogbölcselet.

Nyilván jobban éreztem volna magam a bölcsészkaron, s jobb bölcsész lettem volna. De azért a jogtudománynak is van köszönnivalóm. Azt hiszem, segített gondolkodásom fegyelmeiben, s mert a jog társadalmi jelenség, talán abban is, hogy a világot, az életet a közösségek szemével tudjam nézni.

Jogvégzettségem különben nem biztosított állást egy ideig, hiába volt a reménység. Doktoriáavatásom után jó két évig még instruálásból (ekkor már főként joghallgatók, szigorlók instruálásából) és disszertációk írásából éltem. Utána sem a jog, hanem az irodalom segített állásba. Első verseskötetem és fordításkötetem megjelenése néhány irodalombarát pécsi vezetőembert pártfogómmá tett. Ők szereztek be a pécsi városházára tiszteletdíjas gyakornoknak. Kerültem pedig a gazdasági ügyosztályra, ahol egy esztendőn át többek között a temető dolgaival, a városi gazdasággal, a gyepmesterteleppel s hasonlókkal foglalkoztam.

De ez már nem tartozik ide.

TAKÁTS GYULA

Start a déli folyosóról

Már túl voltam az első olajfesték-készlet okozta megindult örömen és az utcán felállított festőállvány bénító lámpalázán. A háromláb előtt, az utca emberei között olyan volt a helyzetem, mint egy némaságra ítélt, mégis szereplő gyermekszínészé, aki nem szólhat egy árva szót sem és mégis a krétaporos és enyves vászon előtt apró színes jeleivel egy színpad hőse. Minden gúnynak és az elnéző részvét mosolygó brutalitásának kitett kis színészé. Legalábbis én úgy éreztem és hiába tűnődtem, hogy is lehetne ott lennem és mégis láthatatlannak, a külvilág felé személytelen alkotónak lenni? Lassan rájöttem, minden hiába! Ettől kezdve már tudtam, hogy ez mindig így lesz. Ha csak le nem teszem a ceruzát, vagy, hogy a szólás-mondással éljek, a lantot. Így és ilyen kegyetlenül, hogy mindig beleszóljanak. Sőt korán meggyőződtem, hogy céltábla is lehet a fölfeszített vászon vagy mű, melyen mint a dobon a dobverő, úgy pufognak az érett szépiavörös vadgesztenyék. A Kapos parti donneri öreg park sétányában történt ez, amikor a bokrokból és a törzsek mögül nagyobb suhancok dobásainak pergőtüzébe került a művem, s csak egy villásbajszú rendőr közbelépése mentette meg a sárga-rozsdás színekkel tüzelő vadgesztenye fákról festett képemet.

– Ki hozta a rendőrt? –

Balázs János, a tragikusan korán elhunyt zseniális ifjú festő. Ő apám tanítványa volt a polgáriban. Egy favágó tüdőbajos fia, aki azokban az esztendőben 1923–26 körül szakadatlan ott keresett és rajzolt Kaposvár utcáin és határában. Hol itt, hol ott bukkant föl. Utoljára a „Szenvedő emberiségnek” főíratú kaposvári szép ampír építésű, sárga tüdőosztály udvarán rajzolta felejthetetlen portréit. „Beteg társnőm” című műve a Nemzeti Galéria jóvoltából a Rippl-Rónai múzeum tulajdona. Ő volt nekem a művész. Az idősebb, a lázas ihlető. Az a barát, aki bár sokszor tanyázott nálunk az Iszák hegyen, de akit én csak magázni mertem. Ő, akinek első emlékkiállítását Budapesten Bernáth Aurél rendezte meg, és akit jóval halála után egy gyűjteményes kiállítás megnyitásán mutattunk be a Rippl-Rónai Múzeumban a kaposvári közönségnek. Szomorú kötelesség volt ez és mérhetetlen veszteség az, ami Balázs Jánossal történt. Am neve még az új magyar Művészeti Lexikonban sem szerepel. És ha már nevével tartok, megatottan emlékezve rá, mert hiszen bontakozó képességeimre szerény lényével és vas szorgalmával mély hatással volt, el kell mondanom azt is, hogy nem csak azt a gesztenyefás képet mentette meg padlásunk részére, de egy portrét is festett rólam, melynek körülményei érdekesek.

A Róma villába sétáltunk ki vakáció idején. Én egy vörös-barna cserépedényről készült olaj vázlatot mutattam meg a mesternek. Rónai megfordította a vásznat és az ovális barna foltra mutatva, valahogy ezt dűnnyögte Balázs Jánosnak. – Olyan, mint a fiú arca... fejezze be... – És Balázs néhány ecsetvonással, egy-két lila és kék szín felrakásával elkészítette diákkori arcképet. Rónai lusta nyugalommal a portré háttérébe néhány sárgászöld vonást húzott. Ott van ez a kis emlék szívemen túl az íróasztalom mögött ma is.

Szóval már túl e mind mai napig is visszatérő emlékeken és visszatérő periódikus festőlázak közepette, akkor újra, az érettségi után, amikor poétának tisztelt már az osztályunk és a pécsi egyetemen is így tituláltak az egyetemi polgárokká előlépett barátaim, akkor megint csak nyugtalanító élességgel merült föl a kérdés bennem: – poéta vagy piktor? – S ha igen, hogyan? – A család, ha nem is éles fogalmazással, de valami mást szeretett volna faragni belőlem. Ha apám talán túl büszke is volt, – szenvedélyes és lelkes egyéniség –, a somogyi sajtóban gyakorta megjelenő vasárnapi zsenyéimre, mégsem örült, amikor e pályákhoz hajazó tanulás lehetőségeire és a tanári vakációra hivatkozva úgy határozottam, hogy a pécsi bölcsészkarra iratkozom be. Ráadásul nem is irodalom szakra! Rövid indoklásomat megértette, amikor iszonyú mennyiségű dolgozat füzetére hivatkoztam, melyeket napról-napra javítania kellett. Egyszóval nem a diploma megszerzése, egyszerűen a gyakorlatias számítás, egy olyan lehetőség reménye indított, amelynek segítségével úgy véltem, jobban hozzákészülhetek és majd légkörében hű maradhatok és csakis neki szolgálhatok: – De kinek?... És melyiknek?... – Hiszen, ahogy a festésnél szörnyű kínokat okozott a pódiumon való szereplés a természet utáni ábrázolásnál, amelyről minden képem után világosabb lett, hogy alig van köze ahhoz, amely előtt szégyenkezve állok, ezt a személytelenség vágyat, ezt az önmagamot eltüntető lehetőséget még inkább kizárta a vers, amely egyre inkább magához hódított. Szóval az a kényszer, amelynek érdekébe kell mégiscsak állítanom képességeimet és minden időmet. A versnél ugyan csak ritkán, – legalábbis akkor még –, kellett kiállni az emberek közé, de az még rosszabb volt, hogy az utolsó szakasz, vagy sor alá oda kellett írni a nevemet. Így minden vasárnap után valóságos kinszenvedésnek éreztem a kisvárosi utcára való lépést. Úgy tűnt, hogy most nemcsak az állvány mellett elsétálok, de most már aztán mindenki csakis engem figyel. Meztitlen járok az utcán. És ez az érzés nemcsak ébren, de álomban is kísértett. Lassan és egyre követelőbben beleszólva, még írás közben is nyomasztó kísértésként igyekezett alakítani vers-soraimat. És mégis ő, aki ezt az érzést földidezi, s amely lassan fizikai létezésemet is kínossá teszi, mégis arra kényszerített, hogy szolgálja legyek. Mégpedig határozott célkitűzéssel és kitartó szorgalommal, akár csak egy sportoló, mert így éltem, mióta betettem lábam Pécsre, az egyetemre.

– De mit hoztam magammal ide ezen a nyugtalanító és a társaimtól sokszor elválasztó rossz érzésen kívül? – Bizony csekélyet az akaraton és a képzeleten kívül, amely mindig megvigasztalt szorongásaim között teremtett világával, melyet bármikor körém, a személytelenné, szinte lénytelenné kívánckozó fizikai valóm köré tudott építeni. Nyugtalanúságomat ez csillapította. Ám e közben csak azt találtam egyre megdöbbentőbbnek, hogy bárhogy is akartam távolodni magamtól és a világtól, mindaz amit alkottam akár a versben, vagy rajzban, az mind-mind egyszerre az összes érzékszervre ható valóság lett. Nem elvontság, de élet és szín és olyan kedély, amelytől mi sem áll messzebb, mint a spekuláció, a valóságtól való távlat. Ennek tudatában aztán egyre teljesebbnek kezdtem érezni a napjaimat. – És ezen túl? – Rossz latin tudást. Ám ugyanakkor a klasszikus irodalom és a dél iránti őszinte csodálatot. Közepes német és átlagban felüli vonzalmat az angol költészethez. S hogy mindezek segítségével mi kerekült és mit sikerült elérnem a pécsi bölcsészeti karon, mielőtt elmondanám, talán előtte magáról a környező világról, a dolgokról és arról a második emeleti nagyablakos tán alig 30 méternyi déli folyosóról kellene szólnom, amely minket bölcsészeket összekötött a pécsi valósággal és azzal a szellemmel, amely itt lélegzett a Pozsonyból alig tíz éve a Dunántúlra áttelepült Erzsébet Tudományegyetem bölcsészeti karán.

Az Anjou Nagy Lajostól alapított első magyar egyetem, a hatszáz éves múlt emlékeit se kövek se romok nem sugallták. Csak egy freskó idézte a központi egyetem karzatos aulájában és egy Rinaldó-tanyának csúfolt kaszárnyaszerű kollégium, amely ingyenes menedéke volt a szegényebb diákoknak. A Mohács után elveszett hajdani diákság lajstromára talán csak a főtéri győztes török félhold emlékezik a katolikus templom kupoláján. A magyar humanizmust talán Janus Pannonius magyarra áttett versei és a középkori mediterrán magyar város emlékezetét csak a településforma és a zezugos utcák idézték. A magyarországi román és a reneszánsz stílus Pécsen is épületeiben lassan a Habsburg-barokk álarcába öltözött. És ez a kétszínű álarc akkor is jelen volt, amikor gyerekfejjel e világra, a művészetre és az életre fölkészülni oda mentem. Ott kísértett a tárgyakban és formákban és a tárgyak használóiba ivódott. Szellemi légkörébe. Csak itt-ott volt természetesen egyszerűsített. De ezt is a szegénység okozta. Például a Rinaldó tanya termeiben és tanulóijában, ahol saját szabályú vasfegyelem uralkodott. A szegénység és a célszerűség saját önkormányzatot kialakító okos parancsa szülte. Másutt ennek a légkörnek valami olyan nyomasztó és lélettől távoli szaga volt a valóság minden viszonylatában, mint mikor hazánkban bárhol, a szalmatetejű vályogházak között, valaki az egyetlen európai stílusban alapozott, de egyre szűkebb látókörű kegyuraktól évtizedekről-évtizedekre meghamisított öreg templom sekrestyéjébe lép. Valami csak félig e világi szag, amely mozdulatlanságot parancsol. Visszatartó, lelassító, és ugyanakkor kicsoda más világról beszéltek a Párizsból és Rómából megtért társaink. Szerencsére erre a világra vad és szenvedélyt sugalló kékjével tört rá a dél-dunántúli ég. Mindig, perzselve is a dél kedélyét és életszeretetét sugározva az álarcra és reánk és rám, aki ha kitekintettem, mit is láttam e valóságra nyíló forró bölcsész-folyosóról?

Egy a város, pontosabban a világ-végére épült intézmény lábától a Dráva felé terjeszkedő zöld és üres mezőt. Keletről ezt egy kocsibeszálló vendéglő szegélyezte, amelyben később Weöres Sándor lakott. Aztán mögötte egy sárga, düledező kápolna állt és körülötte a fűvészkertnek is beillő Balokányi temető, amelynek sírkövein még jól látszottak a géppuska lövedékek becsapódásai, amelyet a föllázadt bosnyák zászlóaljra zúdítottak az akkor még realiskola tornyából, ahol az én időmben szalmazsájkán egyik meteorológus egyetemi társunk lakott. A temető sötétzöld fáival, hepehupás kriptáival, lugasos parkjával délfelől tovább húzódott. Itt tanulásra kibérelt külön kriptáink voltak. És az egész a Búzatér sivár üressége keretezte, amelybe a Szent Mór kollégiumot varázsolta Vargha Damján egy katolikus Cambridge és a budai Szent Imre kollégium reményével, ám groteszkül és kasztrendszerűen fölépített belső rendjével és éretlen és hagyomány nélküli diákstílusával. A teniszpálya mellé vásároló napokon a drávai kanászok egész disznófalkákat hajtottak be. Egyszer ablakomból az egymás után ismétlődő irtó visitásokra ahogy kinézek, megdöbbenve vet-

tem észre, hogy csizmás lábai közé szorítva egy szem fekete kanász egész kondát herélt ki. Csak az volt még meglepőbb, hogy minden műtét után, ez a díszbe öltözött pásztor, a nyakában lógó tarisznyába mindig beletesz valamit. Mint néprajz után érdeklődő lerohantam és tőle tudtam meg, hogy itt mindjárt a hófehér teniszlabdák pattogása mellett pászortűzön bográcsban pörköltet illatosít. Hetyke ismerősömmel meg is hívott a lapuló már bizony kis ártányok között herepörköltre. Biztosított a kollégium árnyékában, hogy még a pécsi püspök se eszik ma különbet. Nem fogadtam el, ma is sajnálom –, pedig tudtam, hogy délre a püspöki erdészettől aján-dékozott szarvast találják föl nekünk immár negyedszer ezen a héten. Ilyen véres és holt valóságban állt új pécsi otthonom. Álarcok, temetők, szikrázó ég, s a fülledt déli folyosóról búzára, salakhegyekre és disznókondákra tekintő világ.

– Itt pedig latinul tudni kell – ez volt az első mondat, amellyel a dékán fogadott. A célzás érettségi latin elégtelenemre történt. Mi tagadás örültem Holub József professzorom következetes szigorának. Ő olyan pedáns volt mindenben, akárcsak csokornyakkendőjének kötése és zsebkendőjének elhelyezése a szíve fölött. – De mennyien is voltunk a keze alatt? – Tizen, de sokszor csak öten a szemináriumban, miközben a Gesta Hungarorum, Kézai Simon vagy Brodarics István lapjait olvastuk, fordítottuk. Belekényszerített –, amit magam is kívántam, – a középkori latinba. Köszönet érte annak a családias fegyelemnek, ahogyan a kis intézeti könyvtárban számonkérte a távolmaradást és a feladatot is. Tőle értesültem arról is, hogy Weöres Sándor beiratkozott a bölcsészeti karunkra.

– Takáts úr már nem lesz egyedül... Új költő érkezett... – Eddig se voltam egyedül, mert boldogult Zsíkó Gyula ismert költőszámába ment már akkor. De mégse volt a híre akkora, hogy Gyomlay Gyula ne kifogásolta volna minden alkalommal latin kiejtését. Igaz, Gyomlay választékos szépséggel beszélt a magyart és a latint és úgy mondta, legtöbbször könyv nélkül a szöveget, – mert ifjúkori öngyilkossági kísérlete alkalmával szemidegei megsérültek –, hogy cicerói retorikája, hangsúlyának lírai zengése bizony sokszor nyíltszíni tapsot kapott hallgatóitól. Két évig hallgattam, – miközben Zsíkó a Dunántúl szerkesztőségébe távozott az örökös kritika miatt –, ezt az érdekes már-már anakronisztikus jelenséget. Tartása délceg volt, színészi. Öltözködése választékosan egyszerű. Ő volt az a szinte szakrális mozgású „vak énekes”, akire a legnagyobb sértés az volt, ha valaki a nevét i-vel írta. Ilyenkor operai baritonnal vágott a támadásra. – Az én őseim még a kiflit is ipszilonnal írták! – Meglepő volt ez a profán fölhorokanás épp tőle, s jellemző is, nemcsak reá, de Jókai után száz évvel a korra is, amelyben újra az ipszilokok lándzsája villogott egy neobarokk, ám hagyománytalan külszínes világban.

Valami félszeg patriarchalizmus uralkodott az egész karon. Családi, kicsit lusta és elavult módú. Volt benne olyan tekintélytartó vonás is, amely mintha egy pannóniai spártára emlékeztetett volna, amely sohasem volt zordon, akkor se, ha kisebb stílus tanáraink a katedrájuk trónusáról az olümposzit kísérelték sugallani.

Ilyen légkörben készülődtem. Egyetemünk céljában ugyan a diploma mércéje is ott állt, de fölötte mérce és szalag nélküli magasabb és távolibb célok lebegtek. Célok, melyekhez talán ez a pálya nem is volt alkalmas építésű. De mégis pálya volt, ha nem is olyan mint a Delphi szentélyei fölött épült magas stadion. Jobb híján a pécsi diplomaszerező stadion, amelynek salakján közben a Bologna–Pécs egyetemi atletikai viadalok játszódtak akkoriban. Szép mérkőzések, melyekről a líra hiányzott.

Ilyesmi hiányérzés kísértett, mert Kaposváron eddig ott élt körülöttem egy egész festőiskola légköre. Rippl, Bernáth, Martyn, Galimberti és az Isten tudja hová lett Tucic emléke, képeik, akvarelljeik, aztán Balázs János, Bacskay és Kunffy, akik napi jelenségek voltak városunkban. Ám itt nyomát se leltem mindennek. Csupán a város stílusa volt az, amelyik érdeklődést keltett bennem. És pótlásul itt volt a művészettörténet. Mégpedig két kitűnő képviselője Felvinczi Takáts Zoltán és a Zengővárkonyról bejáró Fülep Lajos. Nyolc felévet hallgattam végig esztétikai, művészet-filozófiai és az ázsiai és európai művészet köréből hirdetett előadásaikból. És az volt ebben a tanulásban a szép, hogy még csak árnyéka is távol volt minden kötöttségnek

és kötelező következménynek. Beszélgettek, magyaráztak, tünődtek néha maguk is, és bemutatnak annak a két kezemen elszámolható, de legtöbbször csak három-négy hallgatónak, akik közül például én egyszemélyben két éven át a diavetítője voltam Takáts Zoltánnak. Sokszor esti órákon át a nagy előadóteremben vagy épp a szabad földrajzi intézet előadójában csak magamnak, magunknak vetítettünk és szórakozva tanultam. Különös négy év. Sok elmélettel –, esztétikáról, stílusról –, sok látnivalóval. Annakra elmerülten a képzőművészet elméleti és történeti vonatkozásaiba, hogy bizony ez idő tájt alig rajzoltam húsz képet. Az érdekesebbek japános, kínai motívumú absztrahált magyar tájképek voltak és vízfestékekkel készült saját vers illusztrációim. Aláírás nélkül kerültek gazdájukhoz, mert minden kísérletnek akad gazdája.

Egész másképp volt az irodalommal. A dolgozatjavítások miatt, – ha majd mégis tanítanom kellene –, bár nem iratkoztam be irodalom szakra, mégis egyik legszorgalmasabb hallgatója voltam Tolnai Vilmosnak, aki felejtethetlen Arany János szemesztereket tartott. A gimnázium Toldija, az annyi-annyi memoriter az ő életismeretével és irodalomtudásával, előadó készségével és lelkesedésével csak most emelkedett klasszikussá előttem, épp úgy, mint a klasszikus Horatius vagy Vergilius, Ovidius magyar irodalom Gjomlay óráin. A legnagyobb csalódást azonban az okozta, hogy nem volt Pécsnek angol tanszéke. Így aztán egy ideig járogattam csak a lektor hirdette haladók tanfolyamára, aztán ahogy lenni szokott, lassan oda jutottam, hogy amíg Kaposváron feleltelen gyerekfejjel angol irodalomtörténet írásával kísérleteztem, most lassacskán már csak erős szótározással kellett újra kezdenem az angol líra antológiáját. De csökönyös örömmel legtöbbször mégis eredetiből olvastam, fordítottam. Am hogy közben Grázba is elküldtek a szüleim, ez csak beszédkészségem gyarapította, eltekintve néhány művészettörténeti és geológiai tanulmánytól.

E bátran nomádnak mondható szabad életformában, amelyben mindig igen kiszámú közösségben éltem, a szellemi gyűjtögető-gazdálkodás e periódusában a filozófia és a geológia volt az, amely a tanulás és a rendszeres fölkészülés formájában is tornára készített. A természettudomány és a technika a gyermekkori német atlaszok korától foglalkoztatott. Most doktorátusom tárgyai lettek. A föld, a földtörténeti idő, a világszerkezet és mechanika és a rajta és a benne álló és élő embernek a róluk és természetükről és megismerésükről vallott tudásrendszereinek olvasása talán az öt egyetemi év alatt a legérdekesebb óráimat és napjaimat adta. Prinz Gyula mindig érdekes és mindig többórás szabad előadásokat tartott. Könyveiben, – nem úgy, mint Cholnoky, – ő kínosan nehézkes volt, ám mint előadó lenyűgöző. Halasy-Nagy József pedig miközben a teológia tanáraival hitvitázott, az egyetemen olyan választékos órákat adott, amelyek inkább irodalmi előadások, egész esszéik benyomását keltették. Ő volt az, akinek stílusából írói erények hatottak. Nem véletlen, hogy Weöres Sándor „A vers születése” című disszertációját az ő tanszékén és az ő biztatására és bizalmából készítette. A bölcsészhallgatók közül legtöbbször, akik irodalommal foglalkoztak, mindig felvették doktorátusukhoz Halasy-Nagy tárgyait.

Így készülődve, zsákmányolva mindenből egyre világosabb lett előttem, hogy mint író a bújócskát tovább alig játszhatom. Hiába a visszafogó már-már neurotikus szégyenérzet féle, hogy más is megtudja, hogy én írtam ezt és azt, világos így tovább nem élhettem. Versem és novellám szerepelt az egyetem Kazinczy emlékünnepe és a kollégiumban más alkalmakkor is. A Napkelet is hozott és a Dunántúl napilap is. Közben a Pécsre le-leutazgató orvosszigorló és író, a kedves Marék Antal megnyugtató, szinte pszichológus modorával és módszerével egyenkint kérte el a lassan összeállt Kút című első kötetem verseit és ekként közöttünk olyan néma megegyezés született, amely szerint nem én, de ő egyre-másra küldte írásaimat a pozsonyi Magyar Minervának, sőt Prágába, Kassára és Nyitrára is. A Magyar Minerva a csehszlovákiai magyar irodalom jelentős, havonta megjelenő, igen szép kiállítású folyóirata volt. Később Weöresnek is több verse, sőt kritikái jelentek meg Pozsonyban. De ez már elmélyült pécsi barátságunk korszakából való.

Egy ember pedig minderről mindent tudott. Tudott, mert mindent elolvasott, ami irodalom. Egyetemi magántanár volt az irodalomtörténeti tanszéken. Az egyetlen, aki, úgy tudom, sohasem hirdetett előadást, hallásának korlátozottsága miatt. Vár-

konyi Nándor az Egyetemi Könyvtárban élt. Tudásával és szervező akaratával európai színvonalra emelhetné volna a tanszéket és hallgatói szellemét. És megmaradt nekünk! Mindenkinek, akinek sorai e hazában nyomtatásban megjelentek. Szizifuszi munkát végzett, mert igen egyedül volt. Akárcsak mi. Memóriája és jegyzetei, szíve, hivatala és otthona tárva volt minden órában íróknak és kezdőknek. Hogy hány nyelven és mit olvasott és dolgozott föl és levelezett és tárgyalt, szervezett és milyen sokoldalú tájékozottsággal, arról érdemes lenne. Rajnai László az Életünkben megjelent kitűnő tanulmányán kívül is írni, mert Várkonyi az egyik utolsó magyar politizátor.

Mikor szobájába léptem, nem vett észre. Álltam az ajtóban sokáig. Szikár, bo-rotvált arcéle úgy mozgott, mintha rágógumit forgatott volna a fogai között. Keményen szorítva állkapcsát, hogy szinte ropogtak fogai. Arcizmai rángatózva tornász-tak. Lázas szenvedély és makacs fegyelem, befogadásra és ellenvetésre ajzott kíváncsi figyelem áradt tekintetéből arra a nagy garmadából kivett könyvre, amely épp előtte pihent. Aztán észrevett. Mint a labda ugrott föl. Szemét tágranyitva, mintegy a füle helyett híva segítségül, sietett elé, s mikor megértette a nevemet, heves lendülettel szétsapta karjait és – szervusz, foglalj helyet –, kiáltással két könyökömet össze-szorítva, megölelt. Már le is ültetett. Elém tolta a jegyzetfüzetét, mint a műtét utáni Babits, de ő fordított céllal, nem felelettel, de kérdést várva, hogy társalogjunk. Én írtam. Zavartan, olvashatatlan. Ő mosolyogva sillabizált és rövid magashangú, szag-gatott hangsúlyával kis előadásokkal, mondatokkal válaszolt különös hangján. És minden mondata végén választváró, ismételten kitáguló pupillákkal nézett ránk. Mert mért beszéljek magamról. Nála futottunk össze mindig, később is, ha irtunk valamit, ha írni akartunk, ha forrást kerestünk, letlélgyen az holt nyelv klasszikusa, vagy ma írója, szerkesztője, folyóirata, külön lenyomata, periodikája, vagy csak akár nyúl-farknyi tanulmány is, amelyről valamit szeretünk volna tudni. Nem volt szaktudós. Nem egy, vagy két évszázadban, nem is egyetlen témában gondolkodott. Sokszor úgy mentem be a nagy sárga dór oszlopok és vésett latin feliratú kőablák között hozzá, mint a görögök Püthiához. Nem túlzás, hiszen hozzá viszonyítva, hol volt egy húsz éves, önmagát kereső, hangját kialakító és egyéniségét, íróvoltát csak lassan, igen kínosan megszokó fiatalember szelleme? És ez az utca, e szűk kaptató hozott össze Weöres Sándorral is. Ő is hozzá ment. Pável Gusztáv után Várkonyi Nándorhoz, az emberhez. Emlékszem, majdnem merev térdekkel, erősen sarkára lépve közeledett. Állát leszegte, ajkait összeszorítva feszes belső indulattal, látszott rajta, hogy semmit se lát. Csak jön, kezét hol hátamögött, hol maga előtt kulcsolva össze. Aztán karjait váratlan karbatéve, így ment be az Egyetemi Könyvtárba . . . – És Tatay Sándor? . . . – Egy viharos egyetemi tüntetés nagyhangú szónoka elé ugrott valaki. Sapkáját csat-tanva vágta a vegytan-fizikai előadó terem kísérleti asztalára. Mindenkit megdöb-bentő szónoki fogással és ez a piros arcú ifjú kijózanítóan az ágáló szónok és a megle-pődött egyetemi polgárok arcába kiáltotta az ormánsági magyar egyke tragédiáját, a magyarság pusztulására éhesen szervezkedő baranyai Volksbund szerepét. Ebben a dermedt hangváltásban ismertem meg a Sopronból eltávolított teológusban Tatayt.

– Olvastad Az ekét? – kérdezte néhány nap múlva Weöres. – Most dedikálta csak Tatay –, válaszoltam. – Hát, ha nem tudnám, mit írt Szabó Dezső, akkor leg-alább akkorának, ha nem nagyobbak tartanám, – folytatta. Weöres Sanyi azok közé tartozott, akít levelet írni, verset másolni, sőt verset írni is sokat, de olvasni annál kevesebbet láttam, ám ő mégis mindenről tájékozott volt . . . – És hogyan írt? – Mint a középkori diákok, olyan olvasható, még a gépitást is megszegyenítően könnyen olvasható minden sora. És ijesztően precíz. Az az érzésem, hogy kéjjel korri-gál. „Kakuk a dombon” című kötetemet, megjelenése után szórakozásból korigálta újra végig. Ott őrzöm fiókomban a visszaküldött példányt. Legalább ötven pont, vessző, pontosvessző, gondolatjel, sőt mi több egy-egy kimaradt névelő, vagy szó-rend változtatásával ritmus korrekciót ajánlva. Igen, Várkonyi mellett ő, Tatay, Hol-ler-Bajcsa András volt az a kör, amelyben végérvényesen költő lettem. A bölcsész-kari évek gyűjtögetése, a következetes tréning, a sok megírt és elsüllyesztett vers után a vele kötött barátság, a szinte mindennapos kapcsolat és az ő szívesen ellen-

kező, vagy mindenről nagyot kiáltó, talpáról a dolgokat zseniálisan fejetetejére szívesen állító szellemének serkentése érlelte be és határozta meg nálam, hogy mit és sokban, hogy miként cselekedjek. Lassan megszűnt az én bűjőcskája, bár Várkonyi még sokáig „rejtőzködő”, a természet, a tárgyak mögé vagy azokkal azonosuló költőnek tartott. Sanyi két évvel volt fiatalabb s mégis ő volt az idősebb a lírában. Azt hiszem, nemcsak pécsi viszonylatunkban, de nemzedékünkben is. Különös, hogy amilyen képtelenül választotta meg lakásait, épp oly céltudatos, már-már gyakorlati volt minden irodalmi lépése. Maga körül még erőltetett különcségeivel is sugározta az alkotásra serkentő erőt. Összeállított első kötetének minden versét, átalakulásai hosszú variációit egyaránt ismertem. Könnyen tehettem, hiszen versírási módszerének titkait, az alkotás hogyanjait nem hogy bátorsággal, de már-már feltűnést keltő módon tárgyalta a társaságban, ahol szokása volt, hogy szívesen bagatelizált minden zseniálisat.

Verseinket ugyanígy boncoltuk szét. Formabontásaimra, ha nem ellenkezett, – mert a versforma kérdéseiben azidőtájt kortársaim legtöbbje eléggé konzervatív volt, – Debussyt, Ravelt emlegette. Véleményét mindig meggyőződéssel nyilatkoztatta ki. Tény, hogy extravagáns véleményei is mindig kitűnő ösztönéről tanúskodtak. Kötete akkor már készen volt. Disszertációmát akkor adtam oda egy kisebb pécsi nyomdának. A Mayerék cégének, az úgynevezett Kultúra Könyvnyomdai Műintézetnek. Új volt ez a lépésem. De rákényszerültem, mert a Pécsi Egyetemi Nyomda drága volt és akkor még saját költségen kötelező volt a bölcsész-doktori értekezések kettőszáz-háromszáz példányban való megjelentetése. A Geographica Pannonica sorozatban jelent meg ez a dolgozatom a somogyi Nagyberekről. Az első kiadvány volt ebben a sorozatban, amely nem az Egyetemi Nyomda betűivel hagyta el a sajtót. Ezek után Weöres Sándor is verses kötetével, – melynek sokáig Madártávlat volt a címe, – velem együtt jelent meg Mayeréknál. Így történt, hogy olcsó áron és igen szép szedéssel, hagyta el a Hideg van a kis Perczel utcai sajtót. A nyomdatulajdonos tőlem is, mint aki hozta az új megrendelöt, „biztosítékul” aláírást kért. Sándor az első kész példány után kötetének egész kéziratát ajándéknak át akarta adni nekem. Nem fogadhattam el, csupán az első példányok egyikét „egy közös élmény emlékéül” dedikációval és egy dedikált fényképet, mely ezekre az induló esztendőkre utal. Később, ha jól emlékszem, úgy mesélte, hogy a Hideg van számláját Csöngé természetben fizette ki. Az is tény, hogy a Mayer nyomda beindult. Egymásután jelentek meg a Kultúra Nyomdában a pécsi földrajzi intézet sorozatának doktori értekezései és más kiadványok is. Ilyen volt a könyvkiadás a mi időnkben, de tény, hogy igen gyorsan készült el az a sok verses füzet, melyet saját költségen adtunk ki.

Így indultunk Pécsről, elég sokan, s ha visszagondolok, talán nem is volt olyan szűk az a déli folyosó. Falán egy hosszú-hosszú, keskeny asztallap húzódott végig, amelyhez a székek és a hallgatók az intézetekből ki és be vándoroltak. A kis vendéglőkön kívül ez volt minden terv műhelye. Most is visszafénylik. Járnak-kelnek rajta és ahogy nőnek ismerősei, mégse szűkül, mégse távolodik, hanem újra elér hozzám melegével és puritán egyszerűségével. E folyosó kis zöldajtós, egyszobás intézeteinek mennyezetig zsúfolt könyvtáraiból nyíltak a szerény és igen szűk tanári szobák is. Mindegyik csak akkora, mint egy cella, és sokszor bizony a Pestről lejáró professzorok évről-évre laktak bennük. Manó bácsi és Kovalovszky, a régi pozsonyi altisztek, takarítottak rájuk. Közülük nemegy, így Hodinka Antal is örökké rezgő, láncos cvikkerével nemcsak a héber, görög, ószláv, latin, perzsa szövegekre figyelt, de hallgatóinak mindennapjaira is. Még pénztárcájához is gyakorta nyúlt, akár a menzák költségeinek rendezéséről esett szó, de a Corsó Kávéházban üdögélő hallgatóinak számláit is gyakran feltűnés nélkül kiegyenlítette, ha velük néha a Gorka, Pekár és Hodinka trió találkozott. Ilyenkor másnap nemcsak Iksz, Ipszilon szultán háremhölgyeinek neveit sorolta száz számra végig, de a Karagyorgyékről és az ebéd-utánonként nadrágtartóban kártyázó Nikita montenegrói fejedelem udvartartásáról is déli derűvel fénylő epizódokat mesélt. Máskor gyakorta szólította föl apáca hallgatóit, hogy most fogják be a fülüket, mert egy-egy történetnek nem szenteknek való csattanója következik. Mindennek a kissé ugyan unalmas, de egy életre hasznos csa-

ládi kapcsolatnak titka, valami kényelmes bizalom volt. Akkora bizalom, hogy nemcsak a szemináriumokhoz volt kulcsunk, de most már elárulhatom, az egyetem délkeleti szárnyának kis kapujához is megvolt az öregebb hallgatóknak a saját kulcsa. Három kulccsal jártunk Pécs utcáin. Egy a lakás, egy a déli folyosó intézeteihez szolgált, a harmadik pedig bármikor szabad belépést biztosított az egyetemre. Most a Jelenkor felhívására kulcs nélkül tértem ide vissza, ahol immár harminc éve nem jártam.

Mitagadás, szívesen írtam le, amit találtam, válaszul nemcsak a levélre, de az időnek is.

VÁRKONYI NÁNDOR

Egyetem két háború közt

A cím többet és kevesebbet ígér, mint amennyi a mondanivalóm; nem az a szándékom, hogy a pécsi egyetem történetét vázoljam, szerepét, jelentőségét méltassam, hanem hogy ez ünnepi szám szerkesztőinek kívánsága szerint személyes emlékekről, élményekről szóljak, melyek az egyetemi élethez fűződnek s mindahhoz, ami körülötte akadt. Erre a gondolatra máris elfog a gazdagság zavara, tudósok, tanárok, diákok, írók, művészek alakjai tolonganak lelki szemeim elé, tervek és törekvések, megvalósult célok és valóságatlan álmok filmje pereg, „munkák és napok” krónikája, ahogy Hésiodosz mondaná. Csakugyan, tán legjobb lesz, ha a „napok” vagyis az idő válogató művére bízom magam: kit-mit hagyott meg „az óriási rostán”.

1924 szeptemberében kerültem Pécsre, egy évvel az egyetem ideköltözése után; a város akkor még a századforduló képét őrizte, hegynek futó, macskafejes kövezetű, közepén mélyesztett utcáival, melyeken a nyári záporok áradata harsogva zúdult alá. A Széchenyi téren például kétoldalt megkerülte a templomot, előtte egyesült, és folyómederré változtotta az Irgalmasok utcáját (ma Bem u.). De így volt a Búzapiacson, a Kórház téren és más kisebb utcákban is, és a forgalmasabb pontokon a toronyalatti atyák bölcs rendelkezéséből fahidak tették lehetővé az átkelést. Gyalogjáró hol volt, hol nem volt, javarészt jakabhegyi vöröskőből rakták, nem egy helyt állítólag még a rómaiak idejében, úgy hogy a haladóbb szelleműek körében felmerült az óhaj, ha ilyen becses emlék, tegyék múzeumba.

Az egyetem idehelyezése jelentősen hozzájárult, hogy a helyenként mutatkozó, álmuzeális, elmaradt jelleg eltűnjön a város képéből. Könnyű elgondolni, mekkora gyorsulást okozott a negyvenezer lakosú város szellemi és gazdasági vérkeringésében egy ily mammut-intézmény hirtelen bekapcsolása, sokszáz dolgozójával, ezernyi diákjával és számtalan új szükségletével, igényével. A Pozsonyból kitelepített és Pesten három évig vegetált egyetem megtanulta ugyan kevéssel beérni, és Pécs városa is átadott minden átadhatót, de mindez alig ért a minimumig. Így például az akkor „új” főreálban, a mai központi épületben kapott helyet a bölcsészeti és jogi kar, az orvosi egy része, továbbá az összes hivatal. Volt olyan intézet, melyen csak a hasat behúzza lehetett áthatolni a tanár dolgozószobájaig.

Viszont az egyetemnek elsődrendű érdekében állt, hogy minél nagyobbra szaporítsa hallgatói számát, s ezzel igazolja létjogát. A Tanács fel is rúgtatta, és pedig avval az igen helyénvaló intézkedéssel, hogy túltette magát a numerus clausus törvé-

nyén, mely szerint a zsidó vallású (nem származású) hallgatók száma nem haladhatta meg a 6 százalékot. Előttem fekszik az egyetem első pécsi esztendejének, az 1923–24 tanévnek statisztikája: a hallgatók összlétszáma volt 1937, ebből „izraelita” vallású, csupán az orvoskaron, 522, azaz ha jól gyanítom, körülbelül 28 százalék. Ennyit erről.

Tanárok. – Az oktatás, a képzés eredményessége természetesen nem annyira a helyszükén, hanem sokkal inkább a szellemi tágasságon és a tudományos szinten múlt, emezeké pedig a tanárokon. Mint abszolvánt filozopter, a bölcsészeti karral kerültem a legszorosabb kapcsolatba, emlékeim túlnyomórészt hozzá fűződnek, ezekről kívánok tehát szólni. Ha most végigpillantok azok névsorán, akik két évtized alatt rövidebb-hosszabb ideig a kar katedráin ültek, s nézem, kiket őrzött meg az idő rostája, kiknek műve bizonyult maradandónak, úgy vélem, panasza aligha lehet ok a színvonal és a tágasság ellen. Fejérváry Géza nemzetközi hírnevet szerzett a paleontológia művelésében, utóda, Lambrecht Kálmán meg éppen népszerűséget, nemcsak külföldön, hanem idehaza is, ami sokkal nehezebb. (Ő szerkesztette s részben írta az *Encyclopaedia Britannica* madártani anyagát.) Prinz Gyula, Teleki Pál mellett megvette földrajztudományunk korszerű alapjait. Hangütésül legyen ennyi elég, nem körvonalazhatom e professzorok munkásságát, az idők távlatából nézve jobban érdekel, ami nincs meg a lexikonokban: tudós egyéniségük, a modor, ahogyan tudásukat közölték, a személyiség hatása, mely tevékenyebb és maradandóbb, mint az átadott ismeretanyag. Tolnai Vilmos volt talán a legvonzóbb közöttük; aki tanár vagy tanítvány vagy mindkettő volt valaha, megérti, mire gondolok, ha azt mondom, hogy *hitt* az irodalomban, *hitt* Petőfiben, Aranyban, Vajda Jánosban, sőt Jókai Mórban is, de *hitt* főként a magyar nyelvben. Vergilius sora jut eszembe: „Est mollis flamma medullis interea,” – szelíd, de csontja velejét átjáró tűzként hevítette irodalmunk szeretete, s valóban egyéniségéhez illő jeligét választott: „Láng gyúl a lángról.” Am sose gondolja senki, hogy hit és tudás ellentétbe kerülhet, ha egy a tárgyuk; már fiatal és lelkes tanár korában, Riedl Friggyessel egyidőben, volt mersze megtámadni legszebb kuruc balladáink hitelességét. – Thienemann Tivadar, a germanista, ellenkezőleg, rejtegette igazi lényét, semmi hajlammal nem bírt a közlékenységre, sem szóban, sem írásban; szondával dolgozott, csipetenként, mélyről hozta napfényre „alapfogalmait”, s mindjárt esszenciává párolta őket. Emellett kiváló szervező tehetőség lakozott benne, de zajtalanul működött; ma már kevesen tudják, hogy a két háború közt uralkodó szellemtörténeti iránynak ő volt a spiritus rectora, megalapította a Minerva Társaságot, megindította és szerkesztette folyóiratát, létrehozta a Danubia kiadót. Az óvatos, körültekintő, olykor szinte félnéknek látszó ember azonban ki tudta mutatni foga fehérét: mint Bleyer Jakab utóda a pesti egyetemen, exponált helyén s a náci kurzus forrpontján csupa német zsidó író munkásságát dolgoztatta fel szemináriumában, s adta ki sorozatosan, végül Tassra változtatta nevét, és Amerikába költözött. –

Thienemann egyébként külön fejezet emlékeim könyvében, döntő lökést adott pályámnak (ha szabad e nagyigényű szóval élnem), s adósságomat iránta holtomig se róhatom le. Sejtelmem se volt róla, hogy számon tartja írói evickéléseimet, s így derült égből ért 1927-ben egy néhány soros üzenete, melyben „jó opust” kért a legújabb magyar irodalomról: „Akármekkora lehet. Feltétlenül kiadom. Honorárium biztosítva.” Kéziratomnak minden sorát elolvasta, de soha bíráló megjegyzést nem tett (bár tett volna), egy betűt sem változtatott rajta, s végül csakugyan kiadta, olyan díszes köntösben, aminőről fiatal író e honban akkor nem álmodhatott, azóta sem igen. Ő vitte keresztül, hogy megszerezhessem a doktori diplomát, az összes díjak elengedésével, miután ezekre díjnoki hópénzemből és számos mellékeresetemből együttvéve se telt. Nem hallgathatom el, hogy az egyetemi tanács egy avatás után, süketségemre való tekintettel, külön összeült, s egymagamban doktorrá fogadott. Vizsgáztató tanárain rajta kívül Tolnai és Birkás professzorok voltak, s tán elmondhatom, hogy nem annyira examináltak, mint inkább a véleményemet kérdeztették egyről-másról. Igaz, hogy harminchárom évemmel rég túl voltam a szokott doktorandus-koron. A történethez tartozik az is, hogy a vizsga után Thienemann sétálni

hívott, igen megdicsérte „előadásomat”, s közölte, hogy az előírt három év múlva nem lesz akadálya magántanári képezésének világirodalmi tárgykörben. Ez azt jelentette, hogy előttem, a napidijas éhenkórász előtt megnyitotta az egyetemi pályát a rendkívüli tanárság felé (rendes tanár a süketség miatt nem lehettem). A habilitáció jóval későbbre toldott, mert Thienemann közben Pestre költözött, s Tolnai meg Birkás vették kezükbe ügyemet. Mindez azért jegyzendő fel, mert e sokféle pártfogás, kedvezmény, előmozdítás és pálya-alapozás a tökéletes önzetlenség jegyében történt, a viszontszolgálat legkisebb módja nélkül, olyan időben, mikor a tudományos trösztök intézménye már javában virágzott. E jellegzetes korképződmény abban állt, hogy a magas polcon ülő tudós professzor fiatal klienseket gyűjtött maga köré, kik a kapott pozíciók fejében az ő érdekeit szolgálták, és – ami nemkevesébe fontos – másokét nem. (Németh László önéletrajzi regényt és egy könyvterjedelmű kritikai tanulmányt írt e téren szerzett tapasztalatairól.) – Birkás Géza volt harmadik baráti indulatú pártfogóm; tőle elsősorban becsületes műhelymunkát, forrás-feldolgozást és kritikai módszereket tanulhatott az egyetemi ifjú, ami a tudós mesterség alfája: emellett a fiatal költők és írók felé is volt szeme, s nem véletlen, hogy Csorba Győző első fordítás-kötetéhez, Héliant *Halálversei*hez ő írt előszót; magánpasszióként pedig régi külföldi utazók pécsi és dunántúli útleírásait gyűjtötte össze és adta ki több kötetben.

Kivel folytassam a sort? Fülep Lajos európai horizontú szellem, az egyetemes esztétikai értékelésben új, saját rendszert állított, hatása ma is annyira eleven, hogy alig lehet lemérni. Szemléltetésül csak egy példát hozok fel: Weöres Sándor gyűjteményes kötetét, *A hallgatás tornyát* neki ajánlotta e szöveggel: „Fülep Lajos bátyámnak, ki szerető s épp ezért irgalmatlan bírálatával húsz éve támogat, hálával ajánlom e könyvet.” A tanácsköztársaság idején egyetemi katedrát vállalt, ettől megfosztva, a két háború közt a zengővárkonyi református paplak magányába vonulva élt, s onnan küldözgette kevés szavú, de sokat mondó írásait. A lexikon szerint 1947-ben rehabilitálták; ezt illetően feljegyzendő, hogy a pécsi egyetem tanácsa a maga hatáskörében már jóval előbb rehabilitálta, megtéve magántanárának, hasonlóképp a Janus Pannonius Társaság, mely megalakulásakor tagjai közé választotta. – Kerényi Károly nálunk elsőnek fejlesztette ókortudományá a papírizú classica philológiát, s vitte be a mythologia kutatásba a mélylélektan módszereit; Thomas Mann barátja, Carl Gustav Jung munkatársa, s a maga szakmájában nem kisebb világnév, mint azok. Szerb Antal az *Utas és holdvilág* című regényének tanár-figurájában az ő minden póz, nagyképűség híján levő, eredeti egyéniségét ábrázolja baráti burleszk humorral. – Holub József kisujjában hordta középkorunk egész okmányanyagát, csendes, szerény mosolya sokkal több bátorságot és helytállást rejtett, mint az ember hitte volna: ő mentette át az egyetemet a Sztojaj–Szálasi korszak buktatóin, rektori szavával elutasítva Hitlerék szíves ajánlatát, hogy az egyetem „ideiglenesen” meneküljön Bad Gastein kies magaslati üdülőhelyére. – Róla eszembe jut Halasy Nagy József, filozófus létére roppant erélyes, parancsnoki hidra termett karakter, Pécsre telepítésekor ő állította lábra és indította meg az egyetem behemót gépezetét. – Fitz József magántanár, a könyv tudósa, charmeur-típus, az igazi européer mintapéldája volt, elméje élet szellemességgel köszörülte, s fájdalom nélkül vágta el vele a szembezálló vitakedvet. Tudásáról csak annyit, hogy a tengerré dagadt Gutenberg-kutatásban új, döntő eredményekre jutott, s hogy az igazgatása alatt álló Egyetemi Könyvtárát műemléki állapotából korszerű intézménnyé varázsolta, dolgozóiból pedig modern könyvtárosokat nevelt.* – Kivel zárjam a sort? A rokoni kapocs talán nem lehet oka, hogy említetlen maradjon bátyám, Várkonyi H. Dezső; a lélektan és pedagógia tanára, az Egyetemi Könyvtár első igazgatója, akkoriban közismerten kiváló előadó. Szakján kívül egyebek közt a művészettörténetről is prelegált, s olyankor

* Az Egyetemi Könyvtár volt a munkahelyem, a három évtized, amit ott töltöttem, egyúttal a könyvtár története is; az egyetem jubileuma bizonyára alkalmat ad e történet megírására, bővebben, mint én itt tehetném. Hogy mit köszönhetek az intézménynek, kétszázezer kötetének, egészen magánügy, önéletrajzi anyag, aligha érdekelhet mást.

szűknek bizonyult a tanterem, a közönség egy része a folyosón álldogálva, a nyitott ajtón át hallgatta előadásait.

Minthogy nem az egyetem krónikáját írom, csak a bölcsészeti kar tanáraitól szoltam, akikkel személyes kapcsolatom vagy találkozásom volt. Hozzátennem még, hogy nem csupán Thienemann *Minervája* jelent meg itt, hanem az egyetem is adott ki folyóiratot, a *Pannoniát*. Egyideig Koltay-Kastner Jenő, majd Halasy Nagy József szerkesztette, s szintjét néhány kiragadott munkatársának nevével jelezhetem: Birkás Géza, Borzsák István, Gálos Rezső, Hamvas Béla, Kerényi Károly, Thienemann Tivadar, Szerb Antal, Weöres Sándor dolgoztak bele többek közt. Engem Halasy Nagy tanulmány-sorozat írására szólított fel az akkoriban legnépszerűbb írókról, szigorú bírálatot kérve, tekintet nélkül a népszerűsége, sőt inkább annak ellenében. Így látott napvilágot három dolgozatom Harsányi Zsoltról, Márai Sándorról és Zilahy Lajosról, a többi tollban maradt, mert a bölcsészeti kart 1940-ben megszüntették, s a lap a természettudományok művelésére tért át.

Tanulók. – Amikor 1924 őszén Pécsre jöttem, az egyetem már egy éve működött itt, s hallgatói közül Nagyfalusi Jenő várt rám folyóirat-indítás kész tervével. Még Pesten iratkozott be az egyetemre, s nemcsak a lap, a *Symposion* tervét hozta, hanem a munkatársak névsorát is, akik ott az egy bordában szőtt fiatal tehetségek rejtélyes vagy inkább természetes gravitációjával összeverődtek. A lap két számot ért meg „remitó s vidító kétségek” közt, történetét bőven elbeszéltem a *Jelenkor* 1962-i évfolyamában, s noha jól tudom, hogy pusztá névsorok közlése olvasmány ellenes stílus-hiba, most mégse állhatom meg, hogy ne idézzem, kik szerepeltek benne, s szerepeltek volna, ha megél: Fettich Nándor, Halász Gábor, Juhász Gyula, Juhász Vilmos, Kecskeméti György és Pál, Kerényi Károly, Nagyfalusi Jenő, Németh Antal, M. Pogány Béla, Péter Andor, Sárközi György, Szabolcsi Bence, Szerb Antal Kristóf (akkor még így szignálta írásait), Várkonyi H. Dezső, Waldapfel József. Az eltelt negyven év igazolja, hogy a válogatás nem volt rossz, kivált, ha tudjuk, hogy a felsoroltak zöme vagy az egyetem padjában ült még, vagy nemrég lépett ki kapuján. Egyébként szándékaink szerint a *Symposion* mindvégig Pécsen jelent volna meg, az én „gondozásomban”, mint mondani szokás.

Miután ily sokszor leírtam a „ha” és „volna” szavakat, hadd ismétljem meg őket még egyszer. Ha lapunk életben marad, minden valószínűség szerint körébe vonta volna azokat az egyetemistákat is, akikről a következőkben szót kell ejtenem. Emlékeimből elsőnek egy keszegsovány, fellábat fájdtó fiatalember alakja bontakozik ki, amint éles szavakkal bírálja humanista irodalmunk kutatóinak munkásságát, reámutatván a hiányokra, tévedésekre és a sekélyes eredményekre. Kardos Tibornak hívták, s szokatlanul rövid idő alatt bebizonyította, hogy nem a levegőbe beszélt, úgyszólván egymaga pótolta a hiányokat, kimunkálta a lappangó eredményeket, s közhellyel szólva, nemzetközi hírnévre tett szert. A magyar irodalom kezdetéről írt műve (*Középkori kultúra, középkori költészet*) bolygatatlan rétegeket tárt fel, revelációként hatott rám, s legnagyobb szellemi élményeim közé tartozik. Pécsi viszonylatban megemlítendő, hogy az egyetem magántanárává habilitálta, s ezen nem változtat, hogy a náci-kurzus törvénye megfosztotta tőle. – Körülbelül vele egyidőben tűnt fel az egyetemen Bajcsa (Holler) András, amolyan erdélyies ezermester-fajta fiú (Kós Károlyra gondolok): irodalom-esztéta, műfordító, színpadtervező, rajz- és énekművész, s minthogy mindezt urasan, kedvtelése szerint művelte, röviden, életművész; évfolyamtársának, Grandpierre Emilnek testi-lelki jó barátja. – Kardos Tiborral és a fiatalon elhunyt erdélyi íróval, Kováts Józseffel megalakították a Batsányi János társaságot, független szellemi életre vágyva, haladó irányban, non-konformista alapon.

Nem tudom, közénk tartozott-e Zsikó Gyula, ki akkoriban próbálkozott a bölcsészettel, de szegénysége miatt abba kellett hagynia, s a *Dunántúl* napilap szerkesztőségében talált helyet. Őrögi félárva parasztyerek volt, tele rengeteg nagy és jó szándékkal, becsvágygal, szorgalommal, de tele helyzetéből és természetéből eredő gátlásokkal is, érzékenységgel és keserű ressentiment-nal. Különös tehetséggel bírt, hogy a köz- és magánélet legártatlanabb mozzanataiban problémát fedezzen fel, s

gyötörje magát velük, végül bizalmatlanná lett saját tehetsége iránt is, melyet épp e sok komplexus miatt nem tudott kifejleszteni. Nagyon szerettem és nagyon sajnáltam, igyekeztem helyrebillenteni, érzékenységre való tekintetből évédő hangon bírálva: „Göcsörtös vagy, mint a Hátulszent Domonkos” jeligével, – belecsöpögtetni Démokritos, a nevető bölcset filozófiáját, ámde teljesen sikertelenül. Mindazáltal vagy épp ezért sok jó órát töltöttünk együtt az ürögi házikó tűzhelyénél vagy a diófa alatt, meg nálunk és a könyvtárban, ahol egy ideig dolgozott, éspedig kéresemre az én szobámban. A dolgozás kizárólag abból állt, hogy szüntelenül vitáztunk, gyúrtuk egymást, Holub professzor, az akkori igazgató szemethunyó elnézése mellett. Azt hiszem, ami feloldódásra képes volt, meghozta neki a harmonikus családi életet.

Velük egyidőben frekventálta az egyetemet a hányatott sorsú Dénes Tibor. Akkor még nem sejtette a jövőt, arcán kipodórt gácsérbajuszt, keblében heves ambíciókat ápolt, esztétának készült, s már hallgató korában kiadta Péterfy Jenő esztétikájáról írott tanulmányát, sőt lapot is indított, illetve akart indítani, *Akadémia* címmel. Mitse tudtam a dolgról, míg meg nem mutatta az első szám kész kefelevonatát, amelyen a cím alatt kb. ez a szöveg állt, emlékezetem szerint: „Az egyetemi ifjúság folyóirata. Várkonyi Nándor vezetésével szerkeszti Dénes Tibor.” Erősen meghökentem, egyrészt mert ilyen ügybe mégsem lehet behunyt szemmel fejest ugrani, másrészt, mert a nyomtatvány fölöttébb vegyes értékű és tárgyú közleményeket tartalmazott, túlnyomóan a szerkesztő tollából. Felemlítettem a dolgot Thienemannnak, s ő kért, mutassam meg neki is, mert – úgymond – jövőre esetleg rektor lesz, s tudnia kell, mi történik az egyetemen. Osztotta nézetemet, hogy jobb lesz kimaradni az akcióból. Ezért aztán, tapintatból elhallgatva a valódi okot, nagynehezen lebeszéltem nevemet a „kopf”-ről. Dénes mégis megbántódott, s feladta tervét; de mikor később, évek múlva levélben megvallottam neki az igazat, kitörő örömmel hálálkodott, mert mint írta, agyonszégyellné magát, ha ez az önképzőkörös produktuma napvilágot lát vala. Így hát megesezt velem, hogy elgáncsoltam egy ifjú kezdeményezést, noha szándéktalanul. De tanúja voltam egy másik egyetemi lap halálának is; ez *Dunántúli Helikon* címmel tűnt fel a könyvesboltok kirakatában, alcíme szerint irodalmi, művészeti és társadalomtudományi szemle, első és utolsó száma 1932 május elsején jelent meg, szerkesztőként az ismert pécsi újságíró Zsadányi Oszkár jegyezte, de tudtommal orvoskari hallgatók vállalkozása volt. Sásdi Sándor közölte velem, hogy támogatását kéri, s kérdezte, mit szólok hozzá, mert ő az első szám alapján teljesen reménytelennek látja a lap jövőjét; igazat adtam neki. Azt hiszem, ebben az esetben az ő véleménye volt a gyászbeszéd a vállalkozás készen álló sírja felett.

Az évjáratok áramlása új meg új ifjakat sodort össze az egyetemen s e réven a közéletben, az említett irodalmi gravitáció törvénye szerint, azaz írójelölteket, sőt olykor befutottakat is. Ilyen volt például Weöres Sándor, aki aztán Takáts Gyulával és Tatay Sándorral boronált ismeretségbe, 1933 nyarán. Az ő Pécsen viselt dolgaikról részletesen szoltam már (*Weöres Sándor pécsi évei* címmel, *Életünk*, 1963. II.), s Takáts és Tatay is közreadták emlékezéseiket a Pécsről elszármazott írók vallomásai sorában (*Jelenkor*, 1964. 1–2. sz.). Publikált dolgokat nem találhatok fel újra, de meglepett, hogy sokkal komolyabban vették tervezett lapunk, az *Ötöröny* ügyét, mint hittem volna. Sokszor töprengtem már, vajon mi ösztökélte az egyetemi, sőt mondhatnám egyetemese ifjúságot lusztrumként törvényszerűen új meg új, eleve kudarcra ítélt lapok indítására, gyakran olyanokat is, kik már kitaposták útjukat a nyilvánosság felé? Legkimagaslóbb példaként Szabó Lőrinc *Pandoráját* idézhetem, melybe csupa fiatal, de mind beérkezett író dolgozott, s mégis mindössze félesztondeig élt. Nem gondolhatok mást, mint hogy az önállóság vágya dolgozott bennük, meg akarták teremteni saját portájukat, ahol maguk az urak, s egymás közt vannak.

Egyébként volt a pécsi egyetemi ifjúságnak valóságos, több évfolyamot megért lapja is, bár szakjellegű: a *Jogász*, mely 1934 táján indult. Ebben találkoztam először Csorba Győző nevével, s nem sokkal utóbb vele magával Schridde Éváéknál, kiknél Weöres Sándor akkoriban lakott. Schridde Éva, bölcsészethallgató, jó verselő és jó pajtás volt, Weöres mindkettőnek mégjobb, így sokszor összejöttek náluk a kollégák, s engem is, noha magántanárt, szívesen láttak. Emlékezetem szerint ott voltam, mi-

dön Csorba először jött közénk; kissé zordonan ült a vidám társaságban, nehezen oldódó természetűnek látszott, ám hamarosan meg kellett értenem, hogy nem a természet, hanem egy keserves gyerekkor tette zárkózottá. De Weöresben póztalan mesterre talált, a többiekben hasonszörű társakra, fényes intelligenciája és műveltsége kitűnő vitapartnerre tette, veretes tehetsége tekintélyé, magánya szemlátomást enyhült, – azt hiszem, pályájának e kezdő éveit sok zavartalan örömet hoztak számára.

Mondom, magántanár voltam 1935 óta, „a magyar és a külföldi irodalmak kapcsolatait” tárgykörrel, de korántsem ragaszkodtunk hozzá, mert magam kértem a hallgatókat, ha úgy tetszik, tüzzenek ki valamely időszerű vagy őket érdeklő témát, azonkívül a kar is felszólított külön kollégiumok tartására. Mindez módot adott az egyetem kapuján túllépő, emberi-baráti viszonyok szövésére az ifjak soraiból. Ugyanis tapasztaltam, hogy az előadói szék igen jó starthely e tekintetben: a fiatal arcok önkéntelen, öntudatlan reakciói sokat árulnak el, figyelem, szórakozottság, unalom, helyeslés, kétely, gyanakvás, nemtetszés, elutasítás, bizonytalan megértés vagy örvendő megvilágosodás, sőt dicséret, gúny és lenézés, – mind híven tükröződik rajtuk, s eleinte csupán azért figyeltem e jeladásokra, hogy szerintük formáljam mondani-valómat. De aztán észleltem, hogy szellemi elevenség, önálló gondolkodás, tehetség vagy éppen mélyebben rejlő jellemvonások is megnyilvánulnak általuk, felismerhetőkké válnak, s igyekeztem megnyerni az ilyenek barátságát. És valóban, e kapcsolatok legtöbbször azóta sem lazult. Voltunk, akik megosztottuk egymással munkáinkat, vagy magánéletünket és kedvteléseinket, voltak, akik segítettek ügyeimet, voltak, akikét én. Nem említhetem azokat, kiket az idő forgandósága messze sodort vagy eltemetett, de vannak eleven, ismert nevek. Temesi Mihály, ma élenjáró nyelv-tudós, akkor mint hallgató, Klemm professzor jobbkeze, a bennfentes ügyekben támogatott, amire minden „kezdő” tanár rászorul. Miklós Róbert, a Petőfi Irodalmi Múzeum vezető munkatársa, szívesen járta velem a Mecseket. Két szombathelyi fiúval, Palkó Istvánnal és Borbély Gáborral Baranyát és Vast barangoltuk be nyaranta, s olyankor vendégük voltam (az előbbi most a szombathelyi tanítóképző tanára, az *Életünk* szerkesztője, irodalompszichológus, az utóbbi Székesfehérvár egyik kulturális intézetében dolgozik). A dombóvári Kalmár Ernő regényíró lett, sőt már hallgató korában kiadott egyet, s ennek gondjait osztotta meg velem; az ötvenes években lélektani munkákat publikált, azóta nem tudom, hová lett. 1945–46-ban, mikor a bölcsészeti kar rövid időre megéledett poraiból, még ifjabbak szaporították a sort. Rajnai László szerintem egy hanyatlásnak indult műfajban, az irodalmi esszében a „nagy nemzedék” után is tudott újat, művészt produkálni; nem volt hallgatóm, be-tévedt egyik órámra, melynek végén a fentvázolt megfigyelés alapján bemutatkoztam neki, s kézfogásunkkal egy huszonnégy éve tartó szümbiózis vette kezdetét. Barátom lett Galsai Pongrác, a *Nők Lapjának* szerkesztője, a készen, kiforrt versekkel jelentkező Kiss Iván, Csányi László, a lázas fejű, irodalom-mohó, klasszikusokat faló poéta, ki akkoriban nem költőnek való fába vágta a kezébe nem illő fejszét: könyvkiadó akart lenni; és egy derékbatört, tragikus végű természettudós-zseni, Kis Bagoly Rezső: elment, mert szűk volt neki ez a világ. Viszont örömmel láttam újra a háborúból épségben visszatért, csupa-készség Harcos Ottót, ki három évvel azelőtt a gimnázium padjából ugrott a *Sorsunk* szerkesztőségébe, s lett keze-lába egy időn át. Másfelől nagy sajnálatomra nem találtam ez izgékony társaságban a *Sorsunk* egy másik gárdistáját, Solymos Idát, akkor még hárfahangú, azóta mind ércesebben orkesztráló, tüzes elméjű, szertelen indulatú költőt, kit a háború Pesten rekesztett.

A tanárok rögtönzött karában több régi barátot, jó ismerőst üdvözölhettem; Kardos Tiboron kívül Angyal Endrét, az európai nevű szlávistát, ki hosszú kerülő után mostanában tért vissza Pécsre, Vándor Gyula olasz tanárt, kivel valaha együtt fordítottuk Panzinit, a poliglott Cser Lászlót, Győry János francia professzort, ma egyetemi docent.

Az egyetemen kívül még egy főiskolán tanárkodhattam, ha nem is akadémiai jellegűn. 1945–46-ban Kanyar József, a parasztpárt agilis titkára főiskolai tanfolyamokat rendezett parasztfiúk és lányok számára Pécsen, Harkányban és Balatonbogláron,

s nagy örömet szerzett vele, hogy meghívott előadónak. Ezeken aztán prelegálhattam kedvem szerint, de tiszta élvezet volt, oly pompás, fogékony hallgató-sereget gyűjtött össze. Hasonló, rövidebb kurzusok folytak pedagógusok számára Kaposvárt, Harkányban, Mohácson, Szekszárdon. Azt sem hallgathatom el, hogy Kanyar baráti jóvoltából tudtam átvészelné családommal az inflációs idők inségét, s hogy szívesen látott vendégül többször is Kapos menti kis falujában. Utóbb levéltáros lett Kaposvárt, rendezte és korszerűsítette Somogy megye levéltárát, s történetét terjedelmes munkában dolgozta fel.

Írók, tudósok, művészek és egyéb istentiaik. – Istenleányokat is kellene mondanom, mert nem csupán fiak voltak közöttük. Sőt korra nézve atyák is. Amikor Pécsre kerültem, kialakult helyi Parnasszust találtam, mely még a monarchia idejében népesült be, s úgy illett rá a provinciális jelző, mintha ők találták volna fel. Nem fölényes, kicsinylő szándékkal mondom ezt, mert ugyan mi lehetett Pécs és a többi vidéki város a monarchiában más, mint provincia? Ami pedig a hírnév koszorújából hiányzott, kipótolták jószándékkal és önérettel. „...Negyvenezer ember között itt / Adom az emberfölköttit” – írta Nikelszky Géza bátyánk. Ő nemcsak költő volt, hanem festő is és a Zsolnay-gyár dekoratív művésze. Sárosi Várady Ferenc a megye „aranytollú” levéltárosa volt, számos kötetre menő rimes szöveget adott ki, abban a szilárd meggyőződésben, hogy azok versek, ám enyhítő körülmény, hogy jeles mádártani munkákat is írt, és szerkesztette a *Baranya múltja és jelene* című becses forrásmunkát. A prózát, versek mellett, Honthy István művelte, Bodonyi Zsigmond népszínművekkel tünt ki, Ignátfi Haksch Lajos tárcanovellákkal, azonkívül megírta a nagymúltú Pécsi Dalárda történetét. Linder Ernő, a keresztény napilap, a *Dunántúl* szerkesztője, novellákkal kezdte, Lenkei Lajos, a liberális *Pécsi Napló* szerkesztője, emlékiratokat adott ki.

De Pécs nagy szülőtte az időben Surányi Miklós volt, őt kérte fel Lovász Pál a Janus Pannonius Társaság első elnökének. Rajta kívül az ifjabb nemzedékből Sásdi Sándor és Dénes Gizella törték át a provincia határait, földrajzi és irodalmi értelemben egyaránt. Sásdi, a *Pécsi Napló* irodalmi szerkesztője, igen szívesen fogadott; akkor jelent meg első regénye, melyben a népi iránnyal jegyezte el magát, s az ő kívánságára írtam bírálatot Kodolányi János és Erdélyi József első könyveiről, melyekben viszont én jegyeztem el magam a népi iránnyal, bár kissé bigám módon, mert a jegyességet a szellemtörténettel nem bontottam fel. Ugyancsak az időben indította meg lapját, az *Új Írásokat*, és kérte társ munkámat; a lap hirdetésekben élt, vagyis hamar kimúlt, de maradt a *Napló* irodalmi rovata, ahová meginvitált állandó vendégnek. Így nemcsak teret és munkát adott, hanem alkalmat is, hogy megtárgyaljuk az újdonságok jó és rossz kvalitásait, s az irodalmi élet eseményeit. Sok írásomat közölte, s szívesen gondolok ezekre a hasznos és zavartalan időkre. Egyébként a *Dunántúl*-hoz szintén szabad bejárásom volt Zsikó Gyula és Császár Géza révén, s éltem is vele.

Ugyanekkor ismerkedtem meg Dénes Gizellával, és pedig az Egyetemi Könyvtárban, ahol forrásmunkákat kerestem történeti regényeihez, s attól fogva nyalábszám szállítottam neki az anyagot. Hegyháti faluban, Jánosiban élt plébános nagybátyjánál, s Mecsekjáró útjaimban nem egyszer fölkerestem ott. Így adódott, hogy mind Sásdinak, mind neki, mint helyi szerzőknek, helyi kritikusává lettem két évtizeden át.

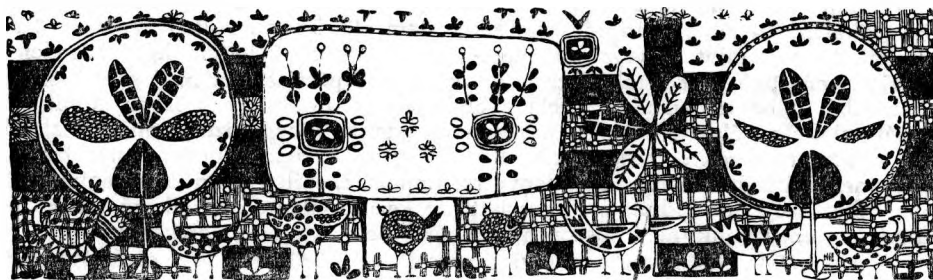
Hadd említsek itt két találkozást. Az egyik első pécsi évemben Fekete Lászlónál, a bénalábú, tolokocsiban ülő francia nyelvmesternél történt; egy ízben egyik tanítványát találtam nála, kissé rőt, tüskés hajú, kerek, csodálkozó szemű fiatalember volt, a bemutatkozásokor megtudtam, hogy Martyn Ferenc a neve, festő, franciául tanul, mert Párizsba készül tanulmányútra, onnan lehetőleg Spanyolországba és Itáliába. Haja azóta megritkult és deres lett, de kerek, világra csodálkozó szeme megmaradt, s mint tudjuk, nem haszon nélkül járta be a fentjelzett országokat.

A másik találkozásom Kodolányi Jánossal volt 1931-ben: már évek óta váltottunk leveleket, de valahogy mindig elkerültük egymást. Egy reggel telefonált a könyvtárba, hogy a Nádorban vár; úgy emlékszem, a *Népszava* küldte le valamilyen ügyben, de azt hamar elintézte, s átlézengettük a napot. Megmutogatta diákkorának

emlékezetes helyeit, üldögéltünk a Sétatéren, beszámoltunk dolgainkról. ahogy szokás. Én akkor kint Rácvárosban laktam, s az egész idő alatt igen bántott, hogy nem hívhattam meg, mert nem volt pénzem bérkocsira, ő meg rossz lábával gyalog nem jöhetett ki. Később elmondtam neki, s akkor megvallotta, hogy őt is ugyanez a gondolat bántotta ugyanabból az okból.

1928-ban költözött Pécsre Lovász Pál, és jövetele korszakváltást, új fejezetet jelentett a város szellemi életében, sőt jelentősége túlnőtt a város határain. Kezdetől fogva csodálatot, tiszteletet és szeretetet ébresztett bennem szokott jelzőkkel nehezen megközelíthető egyénisége; azt a ritka jelenséget tanultam megismerni személyében, amit érzelmi kultúrának neveznék: lélek, emberiség, etikum és költészet szövődik össze benne *művészi* életformává, rejtőző, hangot alig adó diszkrécióval. Minden mértéket meghaladó szerénységét jellemzi: könyörögni kellett, hogy a Janus Pannonius Társaság tízéves jubileumakor írja meg rövid történetét. Mert a Társaság létrejötté az ő legszemélyesebb műve volt, s valójában máig sem értem, hogy elvél az alkattal ilyen életerős, dinamikus művet tudott teremteni. Új gócpont támadt, mely egyesítette és közös munkára fogta az egyetemet, a várost, a Dunántúl reprezentatív költőit, íróit, tudósait, közéleti embereit, amely dobogóján felvonultatta a legjobb nevek viselőit, s amely közönséget tudott toborozni a társadalom minden rétegéből.

Arról aligha kell szólnom, mily hatásosan növelte mindezt a Társaság folyóirata, a *Sorsunk*; Tüskés Tibor alkalmat adott rá, hogy dióhéjban elmondjam történetét (*Jelenkor*, 1963. 10. sz.), azóta László Lajos könyvet írt róla, melyet az Akadémia díjával koszorúzott. A lap gondolatát tulajdonképpen már Surányi Miklós felvetette, de kivihetetlennek látszott, utána Makay Gusztáv hordozta eszméjét, „szenvedélyes vágyát”, mint maga írta, de megvalósítására heveny okot a bölcsészeti kar megszűntetése és a náci veszedelem adott, anyagi alapját pedig, ami nélkül hamvába holt volna, Fischer Béla alispán vetette meg. A lapnak ezt a prehistóriáját itt nem eleve-níthetem meg, csak annyit, hogy Makayval búsmagyarokként sokat keseregünk, lelkesedünk, míg elgondolásaink konkrét formát, majd testet öltöttek, s ma már vegyítetlen örömmel emlékezem az együtt átélt, változó hangulatú időkre. – Régi óhaj-tá-som vált valóra, amikor sikerült a munkába bevonni Kodolányi Jánost, és Pécsre telepíteni Weöres Sándort és Bárdosi Németh Jánost. Hogy a törzskar és az írógárda tagjait milyen viszony fűzte össze, szebben-jobban elmondták, mint én tehetném, a Pécsről elszármazott írók közül azok, akik beletartoztak, s akiket Tüskés szólaltatott meg. És bizonyára hasonlóképp éreznek a meg nem szólaltak és itt maradtak. Érzéseim kongruálnak az övékkel, s több mint megnyugtató tudat számomra, hogy amikor a kormányzat központosító irodalompolitikája feloszlatta a társaságot, teljes harmóniában váltunk el egymástól. De csak a térben, időben és törekvésekben nem,

HONTY MÁRTA rajza

RÓNAY GYÖRGY

BERZSENYI

Köszöntlek, kedves költőm, Dániel,
e csöndes nyárutói alkonyon
szerény kis erkélyemen, ha nem is
Budának roppant bércfokán, csupán
legkisebb halmán, itt a Rózsadombon;
a kilátás viszont szép, nézheted
szédülve Pestnek tornyait, Dunánk
habokkal küzdő hidjait, s a szomszéd
kertből hallhatod az őszi bogárnak
búsongó hangját . . .

– Mi az? Lelkemet
te is lattal, póznával mérni hívod
a keskeny ürbe, az időbe onnét,
hol már héjazva leng az éterek
habjai közt?

– Nem, Dániel! Kezemből
csak most tettem le verseskönyvedet,
mert homálylik már, s az apró betűket,
hiába, nem bírom kivenni többé;
pedig Gödöllőn, lázas ifjúságom
idejében (lassan négy évtizedje)
holdvilágnál is . . .

– Olvastál, tudom,
de az rég volt. Négy évtized alatt
az ember sokat változik. Nekem
tizede is sok volt, hogy agyamat
földülje s megmérgezzen Kölcsey
kancsal bírálatával. Így keserves
károm tanított meg rá, hogy ne higgyek
többé ember fiának. Dübögő
szívem tiporták, s milyen kárörömmel!
kurtabelű hadarász uracsok,
s nekem, csúfomra, öklelés helyett
torkomra forrt a szó az iszonyú
indulattól!

– Nekem az vagy ma is,
ami negyven éve, mikor az ifjú
mámor hevében elragadtatással
szavaltalak, fáknak, szeleknek és
egeknek; s ahogy a fa őrzi meg
gyűrűiben korai tavaszát,
mely múlhatatlan eggyé lett vele,
lényegével azonos: Dániel,

úgy őrizlek lelkem gyűrűiben,
véremlen, sejtjeimben, csontjaimban,
a Búcsúzást, Közelítő telet,
Fohászkodást, a Levéltöredéket,
a Temetőt . . .

– Elég!

– Nem, nem üres

hízélgés ez, Dániel: életemről
vallok. Igaz, negyven év nagy idő
fának, embernek egyaránt; az ember
megéri, és megérti lassan azt is,
mit ifjú fővel türelmetlenül
csak átfutott s félretett. Így vagyok
(s ezt elmondani hívtalak meg onnét,
hová nem ér már semmi földi tőr,
sem a sandaság gáncsa) – így vagyok
leveleiddel: éveimmel egyre
nőnek bennem, s nővök én általuk;
velük lettél nem *más*, de *több* nekem,
s így adsz új lelket, s én is így veszek
új lelket tőled.

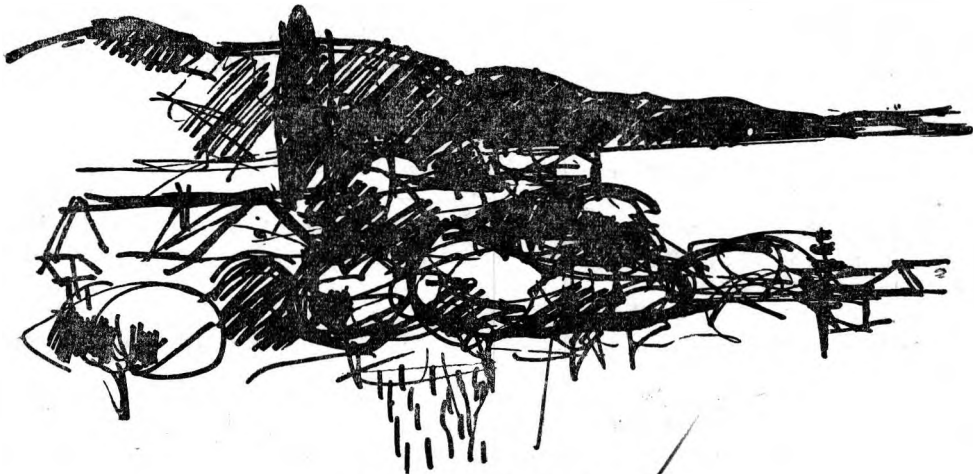
– Ahogy én Virágtól

vettem pályám kezdetén, s véltem újból
újat vehetni, mikor Vitkovicsnak
levélben írtam pesti terveimről.
De mégsem úgy lett. A héri lélek
mily apró göröngyökön fölbukik!
Én kilincstelen ajtaja fatönk
*custos*ában. Messziről mennyei
lángját figyeltem, s mikor szemben álltunk,
csak méregettük egymást hidegen,
s ő, ki fél lelkem apja volt, talán
a gúnyt fontolta már, mellyel *velők*
egy követ fúva nevetett utóbb
a rovásomra! Szent öreg, kibe
vénségére egy féltékeny gyerek
lelke költözött! Szíve nem, csupán
háza vallott költőre.

– Hagyd! A háznak

nyoma sincs már, új had jött, elsodorta,
s Virág hol alszik, csontja hol pihen,
ki tudja már! Kikopnak a diákok
könyveiből és emlékezetéből
deáki lanton pendült versei,
egy még ha él! Kidőlt diófa képe
példázza lassan honnunk Flaccusát is,
s tűzre vetik delphusi ágait.
Ó a szárnyas idő! hiszen tudod,
nefelejcsként enyésznek művei,
egy nemzedék másik nyomába hág,

sarkát tapossa, rajta nő, nyomán
tanul lépkedni, aztán elfelejti,
nehogy tanú maradjon gyermeki
tipegéséről. Mit tegyen, aki
túl delezőjén arra tart, ahol
a világ álorcái mind lehullnak?
Lázadjon, s vessen, mint a sunyi vének
alattomos dühükben, az utána
jövőeknek gáncsolat? Soha, Dániel!
Bárhogy lenyomják, te vagy példa rá:
főnixként száll föl a *belül* igaz!
Én is: reménylek, s életet lehellni,
míg lélek lakik bennem, nem szűnök
a sziklamellbe, mégha szikla is
maradna inkább, és soha kezem
áldozatlan nem nyújtom, míg erőm
csak kéznyújtásnyi lesz is, s míg a test
fenéi szét nem rágnak – nem dicsőség
szomjából, nem az elismertetés
mindig kétes babérjáért, nem is
heréltekhez s hetérákhoz való
tetszelgésből, vagy a festett hiúság
szajhálkodó kedvéből; hanem abból
a *virtusból*, mely nem agyláz, hanem
az emberség törvénye, boldogságunk
védistene, békénk záloga és
önbecsülésünk: – tenni azt, amit
tennünk adatott és rendeltetett,
hogy a világ forró porviharára
süssön föl végre hellén ünnepünk –
ahogy te tanítottál, Dániel.

BOKROS LÁSZLÓ rajza

Jus ultimae noctis

avagy egy este a siklósi várban.

TÖRTÉNELMI LÁTOMÁS

JÁTSZÓDIK: 1526 AUGUSZTUS 27-ÉN, HÉTFŐN ESTE NYOLCTÓL.

Mint mindig – a török idők kivételével – ezen az estén is: pontosan nyolc órákor megszólalnak a siklósi harangok.

A külső vár karélyában épült gótikus templom harangjainak kongása összeolvad majd a várkáporna könnyű csengésű lélekharangjával.

A régi századokban az esti kondítás a napi munka végét jelentette. Az emberek hálát adtak a napért, könyörögtek a nyugalmas éjszakáért és pihenni tértek.

1526. augusztus 27-e hétfőre esett. (A nap feltehetően 18 óra 35 perckor nyugodott). A siklósi vár úrnője, Kanizsai Dorottya volt, Perényi nádorispán özvegye. Hetedik esztendeje birtokolta a várat, hét esztendő alatt kövesítette meg a magányos és meddő nagyasszony a nap minden percét beosztó rendet, amely hagyományossá tett formáival minden itt élő kötelezett.

Szent György napjától Szent Mihály napjáig este nyolc órákor zárták a kapukat – a téli időszakban hét órákor –, harangszóra.

A nagyasszony ilyenkor belső udvartartásával a kápolnába vonult. Esti könyörgés után átvette a vár kulcsait, meghallgatta a várnagy jelentését és kiadta a jelszót. Amikor ez megtörtént, belső termeibe tért. A sziklakúpra épült vár elcsendesedett, csak az istállók felől hallatszott a lovak horkantása, a börtönből a rabok nehéz sóhaja és a bástyáknál őrtállók időtűző pusmogása.

1526. augusztus 27-én este is minden úgy kezdődött, mint máskor. Igaz, a mohácsi mezőn táborozott a török elé indult királyi sereg; hírek érkeztek arról, hogy II. Szulejmán szultán átkelt a Dráván, de ez inkább megszilárdította, mint lazította a szokásos rendet.

A nagyasszony már elküldte bandériumát Lajos király táborába. A várat megerősítette, pincéit élelemmel telehordatta. Készült arra, amit az Isten reá bocsájt.

Várta a híreket, a négyórás könnyű lovaglásra lévő mohácsi táborból.

*

Este nyolc órákor megszólalnak a siklósi harangok.

A zsvajj elül. A palota bejáratától jobbra a lovagterem ólomkeretes ablakai mögött, fokról-fokra világosabb lesz, – odabent egy fáklyáról átveszik a tüzet az apródok és az őrtállók.

Fent, a palota második emeleti ablakai mögött fények gyúlnak: mécsesekkel a kezükben elindulnak a szolgálólányok.

Ablak ablak után világosodik ki.

A második emeletről elindult menet eleje a lépcsőkre kanyarodik és lefelé vonul az első emeletig.

Az első emeleti ablakok mögött most gyúlnak ki a fények. Elindulnak az udvarra vezető lépcsőkön. Páros csillagrendek tartanak lefelé: a harangok zúgnak.

A palota ajtajában megjelennek a fáklyás őrtállók. A falakba ágyazott tartó-karikákba tűzik a fáklyákat, amelyek most a kápolnától a nagy kapualjig két-két méteres távolságban égve, sejtelmes, lobogó világításba vonják a várudvart.

A palotától a kápolnáig terjedő rövid szakaszon fáklyás apródok állnak sorfalat. Az udvar legmagasabb részének szögletén áll Bika Imre Éliás Ambrussal. A boltozatos kapualjban alabárdos őrtállók vigyáznak.

Az asszonyok-lányok menete a fáklyás apródok sortala előtt a kápolnába vonul.

Utánuk érkezik belső udvarlányai között Kanizsai Dorottyá.

Az apródok magasba emelik a fáklyákat.

A várkapu alatt álló alabárdosok tisztelgésre lendítik tegyverüket.

Kanizsai Dorottyá üdvözlő mozdulatot tesz.

Bika Imre és Éliás Ambrus mélyen meghajolnak.

A várúrnő után érkező udvarlányok Kanizsai Dorottyá mellé sorakoznak, majd a folyamatos harangkongás közepette asszonyostól együtt elindulnak a kápolna felé. Amikor a várúrnő a kápolnába lép, egyszerű orgona szólal meg odabentről és a kórus énekelni kezdi a „De profundis”.

KÓRUS HANGJA A KÁPOLNÁBÓL:

A mélységből kiáltok, Uram, hozzád,
Mindenható! Halld meg szavam!
Legyen füled figyelmezőssel,
Könyörgésem szavára, én Uram!
Ha felrovd a vétkeket, Uram,
Ki áll meg akkor előtted, Uram?
Ám a bocsánat tenálad vagyon,
Törvényedért benned bizakodom.
Bizom az Úrban, bizik én szívem,
Igéjében igen reménykedem.
Jobban eped lelkem az Úr után,
Mint éji őr a virradat után,
Bizzál az Úrban, Izrael,
Mert nála van a kegyelem.
S a váltság nála bőségben lakik
És Ő megváltja Izraelt,
És megbocsátja minden bűneit.

(Sik Sándor fordítása)

A PAP HANGJA a kápolnából:

Feledd el, Uram, a mi bűneinket, és ne büntess minket a bűneinkért...

(Elhal a könyörgés, mert Zárkándi János apród becsukja a kápolna ajtaját, majd az apródok megkönnyebbülten fellazuló csoportjával Bika Imre és Éliás Ambrus felé indul. Fáklyájukat a kút kávéjába tűzik. Először a lélekharang hallgat el, majd elnémul a többi is. A kápolnából már csak monoton imádság morajlása és esetenként meg-megújuló gregorián kórus hangjai szűrődnek ki.)

BIKA: Mindig ilyen siránkozóak itt az esték? (kérdi Zárkánditól).

ZÁRKÁNDI: Karácsonykor, húsvétkor hallelujázunk, de az év többi részében leginkább csak a bűneinket bánjuk.

BIKA: Bizonyára van böven mit bánnotok! (mondja pajzán hangsúllyal).

ZÁRKÁNDI: (Nagy sóhajjal.) Itt, uram! Mi féle bűnt követhetnénk el itt? Legfőkébb álmainkban, ha éppen nem virrasztunk őrtállóként! (háborog tréfásan).

BIKA: Ahol ennyi szép lánynak és ilyen se-reg buzgó szolgálónak vetnek ágyat éjszakára, – ott az ördög is megtalálja a számítását!

ZÁRKÁNDI: Az lehet... az ördög! Mert azon csak tömjénnel van hatalma nagyasszonyunknak.

BIKA: Benneteket talán lelakatol esténként?

ZÁRKÁNDI: Hogy értsem ezt, uram?

BIKA: Csak úgy, mint amikor a szemérem és hűség megóvását övre meg lakatra bízták a Szentföldre induló lovagok, mert attól tartottak, hogy a messze töltött idő megtöri a hölgyek állhatatosságát.

ZÁRKÁNDI (kissé sértetten): Éliás uram, mint főtárnokmestere a várnak, bizonytal tudja, hogy a különféle készletek és szerzőszámok nyilvántartásában szerepele-e ilyen... alkalmatosság.

ÉLIÁS (kissé rendreutasító, de udvarias hangon): A siklósi várban a nagyasszonyunk által adott szent példa és a tisztességes rend őrzi a szemérmét és nem holmi lakatos kulcsos szerkezet.

(Nyikordulva nyílik a belső várkapu és lánccsörgés közepette 10 rab parasztot terelnek a börtönök felé. A börtönajtó előtt megáll a csoport, amelyet két alabárdos őrrel együtt a sántító Porkoláb Gáspár kísér. A várudvar kiemelkedő szögletén állók a zaj irányába fordulnak.)

BIKA: De lakat és kulcs is akad, amint látom.

ÉLIÁS: Mint minden várban, ahol az úrnak pallos joga van és Isten kegyelméből az igazság és a rend zálogosa.

(Közben kinyitják a börtönajtót. A szembenlévő ajtóból két szolga egy szélesebb deszkát hoz, amelyen lécek részében cipők vannak egymás mellé rakva. A rab parasztkok egymásután lépnek a cipőkhöz, elvesznek egyet-egyet.)

BIKA: Mifélék? (nézi a cipőosztást).

ÉLIÁS: (Megtfontoltan.) Melyik, milyen. Az a félkezű öreg tizenkét esztendeje fenyegeti a bilincset. Dózsa György hadában legénykedett. Csak azért került el a karóbahúzást, mert híres törökverő legény volt annakelőtte. Négyen, szökött jobbagyok, akiket az 1514-es évi titulusok értelmében láncon hoztunk vissza, mivel elköltöztek a falvaikból. A többi, ahány, annyi fajta bűnnel terhelve hordja a vasat. Kettőnek már köszörüli a pallost a bakó, csak éppen most a török miatt sok a munka. A várárok fenekét karózták egész nap... Üdvös munkával raktak fogakat az égbevető lajtorjába. (Fanyar haraggal.)

BIKA: Melyik az a kettő?

ÉLIÁS: (Odapillant.) Utolsók a sorban...

BIKA: Miféle bünt követtek el a nyomorultak?

ÉLIÁS: Az alacsonyabbik lázított. Azt ordította a kilencedszedőknek, hogy a török alatt jobb sora van a népnek. Néki mind-egy, ha sarlót tűznek a torony tetejére, és nem keresztet. A magasabbik: megátalkodott eretnek. Járja a falvakat, a nagy ítélet közeledtét hirdeti. Még itt a börtönben is prédikál esténként, és ha megszállja az ördög, addig énekel, míg az örök kopjanyéllal fejbe nem verik.

PORKOLÁB: (Közben átmegegy a színen, melléjük érve süvegel és kimegy a kápolna mellett.)

BIKA: Nem paraszti forma... (nézi tőprengve).

ÉLIÁS: Jó szemed van, uram! (mondja neki merően).

A pécsi egyetem diákja volt valaha... Mondják, a legkiválóbbak egyike. Talán éppen azért kísértette meg és törte jármába az ördög (sóhaj).

PORKOLÁB: (A kápolna melletti átjáró ajtón tér vissza. Egy szakállas aggastyánt terel a várudvar felé, de megtorpannak az ajtó előtt, amíg a porkoláb a zárral bajlódik.)

ZÁRKÁNDI: (Bikának suttogja.) Ennek az öregnek elvette esztét az isten! Lépjünk el az útjából! (Húzódik hátra.)

BIKA: (Önkéntelenül helyet ad a magaslat peremén.) Dühöngő?

ÉLIÁS: (Miután ellép az útból.) Az utóbbi hónapokban a taposómalom, amivel a vizet hajtja fel a palotába, megcsillapította kissé.

PORKOLÁB: (Megérinti a súlyos vasgolyóhoz bilincselte aggastyánt és int, hogy induljon.)

AGGASTYÁN: (Két kézben tartva a vasgolyót, elindul a magaslat peremén, de Bikákék csoportjához érve megtorpan. Balkezebe veszi a vasgolyót, magához szorítja, hogy tartani tudja jobban, jobb kezét magasra emeli, majd Bika Imrere mutat.) Imre!... Téged ismét megkereszteltek a teljes szentháromság nevében.

PORKOLÁB: (Megtaszítaná, hogy tovább induljon.) Eridj, öreg!

BIKA: (Kíváncsi zavarral odalép hozzá.) Te ismersz engem?

AGGASTYÁN: Az évben hullott ki Mátyás kezéből az országalma, amikor fejedre öntöttem a szenteltvizet.

BIKA: Márton... Martinus páter? Élsz?

AGGASTYÁN: (Felnevet.) Az országalma vaslabda... (emeli magasra a lánchossza szerint a vasgolyót). Mélyberántja, aki megfogta... Ulászló Corvintól elragadta... (erőlködik, torz nevetéssel dobja Bika felé a vasgolyót), gördül, gördül a vaslabda.

BIKA: (Elugrik a vasgolyó elől, amely a láncon fogva földre rántja az aggastyánt.)

ÉLIÁS: (Riadtan a kapu felé kiált.) Örtállók! Ide! (A kaputól két alabárdos sietve indul feléjük.)

AGGASTYÁN: (Próbál feltápáskodni.) Országkupeceihez - Légy kegyetlen, Isten! Corvin árulóihoz - Légy kegyetlen, Isten! (Kántálja, litániaszerűen a golyó körül vergődve. Közben a két alabárdos sietve érkezik, az egyik útésre emeli alabárdja nyelét, de Bika Imre megtolja a kezét.)

BIKA: Ne üssétek!

ÉLIÁS: (Keményen az alabárdosokhoz.) Vigyétek! (A két alabárdos megragadja az aggastyánt, és vonszolja a börtön felé. A lánc végén csúszik utánuk a vasgolyó.)

PORKOLÁB: (Szabadkozva.) Megbocsássanak... Az elmúlt hetekben szava sem volt...

ÉLIÁS: Egyedül legyen a tömlöcben...

PORKOLÁB: Úgy lesz, uram! *(Biceg sietve a börtön felé).*

AGGASTYÁN: *(A börtönajtóban.)* Ország kuceihez – Légy kegyetlen, Isten! *(Orditja, de lelőkik a lépcsőn).*

PORKOLÁB: *(A börtön előtt álló rabokhoz érkezik, csak lefelé mutat és int a másik két alabárdosnak. Azok fegyverük nyelét vízszintesen maguk elé tartva taszigálják az ajtóba a rabokat, végül, amikor feljön a két alabárdos, rácsapják az ajtót és a Porkoláb a kamrába kattintja a lakatot.)*

BIKA: *(Éliáshoz.)* Mióta tartjátok vason a szerencsétlent?

ÉLIÁS: Öt esztendeje, Nándorfehérvár és Zimony esete után verődött erre a tájra. Átoklitániáját bömbölte a vásáros nép között... Az alja csöcselék először röhögött rajta, de később együtt harsogta vele: „Légy kegyetlen, Isten!”

BIKA: Corvin János elűzése után tűnt el az udvarunkból. Apám azt hitte, meghalt.

PORKOLÁB: *(Éliáshoz lép.)* A falhoz láncoltattam... A kőfaragónak adhatok be bort?

ÉLIÁS: *(Ridegen.)* Bőjtire vetett rabnak nem jár!

PORKOLÁB: Napok óta emészti életem és fenyegetőzik.

ÉLIÁS: *(Elfordul.)* Megmondtam!

PORKOLÁB: *(Meghajol, és elsiet. Felvesz egy cipőt és a kinzókamra ajtaján át eltűnik.)*

BIKA: Ott kit őriznek?

ÉLIÁS: Miklós mestert, a kőfaragót!

ZÁRKÁNDI: *(Belekottyantva.)* Mivelhogy az a bizonyos ördög, akiről példálódzott kegyelmed, ugyancsak megtalálta hozzá az utat. *(Bizalmaskodón.)* Mindenféle pucér lányokat rajzolt *(halkan)* és agyagból megmintázta az egyiket.

BIKA: Láttátok a szobrot?

ZÁRKÁNDI: *(Int Éliás háta mögött: igen)* Nem láttuk, uram. Tisztjeink éberek voltak... időben jelentették... Azóta elmélkedhet a mester azon, hogy ami Őszentségének a pápának szép... szóval, ami Rómában fürdőző istennő, az itt minálunk csak egy pucér, parázna nőszemély.

ÉLIÁS: *(Magyarázóan)* Diánát mintázta meg a mester, de a feje az öreg kovácsmes-

ter lányát formázta. *(Rendreutasítóan)* Mivel az apród urak műveletlensége folytán botránykő lett volna a szobor... Valamennyien helyeseltük, hogy nagyasszonyunk a szobrot szétverette és a mestert negyvennapos bőjtire vetette.

BIKA: *(Fanyar gúnnyal)* Jó dolgok van, Éliás uram! A török már átkelt a Dráván, a Szerémséget végigdúlta, meggyilkolta a férfiakat, meggyalázta asszonyainkat, drága szüzeinket... *(kissé fellobban)* Nálatok egy holt szobor válik botránykővé, miközben odalent a szüzek virágát szpárik és a janicsárok kötik csokorba – rab-szizzal.

ÉLIÁS: Uram... szeretném hinni, tudod, hogy kedves vendég vagy ebben a várban *(hangzik kissé fenyegetően).*

BIKA: *(Hűvösen)* Parancsot adnál valakinek, hogy szállásomra vezessen?

ÉLIÁS: *(Szertartásosan)* Nagyasszonyunk, személyesen szokott jóéjszakát kívánni a vár vendégeinek a könyörgés utáni kihallgatáson.

(A kapu felől újabb csoport érkezik a várnagy, két „rangbéli” kísérelével, egy lovas hadnaggal és egy darabont hadnaggal, mögöttük négy katona jön két lovas és két darabont „főlegény”).

VÁRNAGY: *(Gyors, de határozott, kemény lépésekkel tart a beszélgetők csoportja felé, amikor a lépcsőhöz ér a hadnagyok és a főlegények lemaradnak mögötte, felsorakoznak a lépcső alján. A várnagy Bikához és Éliáshoz lép)* Bocásd meg uram, hogy csak futtában köszöntöttek, de kapuzáraskor – kivált ilyen vészterhes időkben – a várnagyra számos felelősség hárul.

BIKA: *(Kezét nyújtja)* Csak egy éjszakára kértem bebocsájtást. Reggel indulok Mohácsra.

VÁRNAGY: Most érkezett vissza lovashadnagynom a táborból *(mutat a lépcső alján várakozók felé)* Két hordó bort vittek a temesi főispánnak és a váradi püspök úrnak.

BIKA: *(Felélénkülve)* Péter és Ferenc urak is megérkeztek?

VÁRNAGY: Péter úr hadával Zimonytól a Duna balpartján kerülgette a szultáni sereget. A püspök úr egyenest Mohácsra vitte bandériumát.

BIKA: Milyen híreket hozott hadnagyod?

VÁRNAGY: Domján! *(Int a lovashadnagy-nak.)*

DOMJÁN: Csak amit láttam és felszedtem, arról beszélhetek. Urakkal nem találkoz-tam: egész nap folyt a haditanács. Úgy láttam, a sereg lelkes, kivált a fiatalja bizakodó. *(Az apródok kíváncsian serege-lenek a beszélő köré)* Bár mindenki tudja, hogy a török sereg háromszázezerre tehető és a mi seregünk száma mintegy húszezer.

BIKA: Háromszázezer és húszezer?! *(Ismélti tompán.)*

DOMJÁN: Szó szerint ezt kérdeztem én is! De megnyugtattak, hogy a háromszázezeres török sereg nagy része keresztény, akit Bolgárországban, Szerbiában kény-szerített hadába a szultán, vagy ha nem is keresztények: keresztény szülőktől származnak! Ezeknek képviselői és To-mori érsek megbízottai állandó tárgya-lásban vannak. Megegyezték abban, hogy a csata kezdete után ők is a töröknek fordulnak, hiszen ha megsemmisítik a szultán seregét, akkor az ő hazájukat is felszabadítják a török zsarnokság alól. Ezt beszélék táborszerte. No, akad olyan is, aki naphosszat gunnyaszt a sátor ár-nyékában, és olyan fehér az arca, mint a mész.

BIKA: Kitől hallottad? *(hitetlenkedik)* Neveket mondjál!

DOMJÁN: Beszélük azt is – mondom, csak hallottam! – hogy a szultán tüzérségével is megállapodott Tomori érsek: a német és olasz zsoldosok – akiket a szultán csengő aranyakért vásárolt össze Nürn-bergtől Genuáig – a csatában a magyar sereg fölé lőnek. Részben, mert az egy-házi átoktól félnek, részben: az érsek tízszeres aranyat ígért nekik.

VÁRNAGY: *(Kis szünet után)* Nos, ezek a délelőtti hírek. A hadnagy szekereket ki-sért, délben indul vissza. A délutáni helyzetet nem ismerem, de amit mon-dott, az fölöttébb biztató.

BIKA: *(Elgondolkodva)* No, reggel úgyis út-nak indulok... néhány nap és halálos pontossággal kiderül, hogy mindebből mi igaz és mit szült a rettegő képzelet önmaga vigasztalására.

VÁRNAGY: *(Kissé zavartan)* Nagyeszű urak hányják-vetik az ország sorsát a mohácsi mezőn! Ha mindez, amiről hadna-

gyom hírt hozott, nem lenne igaz: nem tipródnának hiába! Nem várnák be a sarkukba a tizenötszörös túlerőt! *(Vi-gasztalja magát és környezetét).* Mert nekem az a véleményem, hangsúlyozom, hogy csak egyéni nézetem, mivel húsz esztendeje forgatom a kardot, javarészt itt, a déli részeken... *(A magyarázko-dásba közeledő kürtölés vág bele sajátos „hívót” fújnak ismételve, újra és újra. A várudvaron levők némán figyelik a hangokat, amikor harmadszor hangzik, most közelről és tisztán, a várnagy fel-kiált)* Ez a váradi püspök úr jele! Tisz-tán hallottam, az első két rikoltás az ősi Perényi hívó, az utolsó a püspök úr jel-zése, nyolc éves kora óta használja, ak-kor lett erdélyi püspök! Istenem, de el-röppent az idő! *(Ismét hangzik a kürt-jel, a mindéddig katonás várnagy izga-tottá válik)* Éliás uram, nekem nyomban a kapuhoz kell mennem, a püspök úr várunk kegyura, örökösödési jogon ő itt a tulajdonos... még akkor is, ha nagy-asszonyunkkal évek óta perben állnak... *(tanácstalanul fordul Éliáshoz, hallgatja a kápolnából felerősödvé kiszűrődő han-gokat).* Zárkándi fiam, füleld meg, meny-nyi lehet még az ájtatosság végéig!

ZÁRKÁNDI: *(A kápolna ajtajához siet.)*

VÁRNAGY: *(Kissé ideges ingerültséggel for-dul Éliáshoz)* Éliás uram, szólaljon meg már, adjon tanácsot! Ájtatosság közben nem zavarhatjuk nagyasszonyunkat, de Ferenc urat sem várakoztathatjuk odakint éjszaka!

ÉLIÁS: *(Megtömlöttan)* A két hordó bor, amit ma nagyasszonyunk parancsára a mohácsi táborba vittek, arra enged következtet-nem, hogy a válságos idők megnyithet-ték a peres feleket. Nagyasszonyunk in-tézkedése – melyet, hangsúlyozom: ön-szántából tett –, szerintem a békesség poharába való bort jelentette. Ha a püs-pök úr most itt megjelenik, feltételezem: mostoha anyjának kívánja megköszönni a figyelmességet.

ZÁRKÁNDI: *(Siet vissza)* Erős negyedóra le-het még hátra. Ahogy kivettem, még csak a harmadik tizednél tartanak a szentolvasóban... ha hozzáveszem a kö-nyörgéseket, még több is!

VÁRNAGY: *(Újabb kürtölésre, sürgőldöve in-tézkedik):* Emberek! Őrség, fegyverbel! Apródok, fáklyát! A püspök úr elé!

(Indul a kijárat felé. A hadnagyok, főlegények mögéje sorakoznak az apródok felragadják a kút kávájába tűzdelte tálygákat és kétoldalt követik a menetet.)

DARABONT HADNAGY: (A kapuboltozat alá érve, harsányan kiáltja) Örség! Fegyverbe! (A boltozat alatti, jobboldali ajtó felől alabárdosok sietnek elő.)

PORKOLÁB: (Sietve érkezik a kinzókamra ajtajából. Éliáshoz) Főtárnokmester uram! Igaz, amit ez a parázna lelkű kőfaragó mondott? Igaz, hogy Ferenc püspök kürtöltet a kapu előtt?

ÉLIÁS: A várnagy úr már elindult, hogy fogadja az érkezőt. A kürtjel, amit fújnak, valóban a Perényi hívó, a püspök úr jelével kiegészítve.

PORKOLÁB: (Kissé meghökkenve) Akkor nem csodálom, hogy a mester akkorát röhögött! (hangosan tanakodva) Most mi az ördögöt tegyek? Rákérdezhet a püspök, hogy milyen sora volt az emberének.

ÉLIÁS: (Hűvösen) Nagyasszonyunk csak fegyelmezte- a bójttal. Mindazonáltal, ta nácsolom, hogy vigyél be neki egy hasasabb korsó bort. Ha jókedvre derül tőle – haszon. Ha bűzlik tőle, – a szava fabatkát sem ér. Ha elalszik tőle – az lenne a legjobb.

PORKOLÁB: Kegyelmed mindig csak talál megoldást. (Siet el a Porkoláb.)

BIKA: (Kíváncsian Éliáshoz) Miért ekkora ügy egy kőfaragó mester?

ÉLIÁS: Négy esztendeje küldte Ferenc nagyasszonyunk kérésére, hogy szép faragványokkal ékesítse a várat. Ez a kútkáva, többek közt, az ő munkája, meg a kápolnában néhány faragás, és más dolgok is. Csakhogy rettenetesen furcsa természete van. (Sóhajt) Megfertőzte a külföldi kóborlás... ha megmakacsolja magát. (Sóhajt) Én mondom, uram, inkább egyetlen faragott kő se ékesítsen egy várat, ha ilyen ember tartása az ára. (Újabb kürtjelzés hangzik, ez nem a Perényi szignál. Ugyancsak szignál, hármass riktással, de másfajta) Ez meg mit jelent? Valaki tréfát üz velünk?

(Ismétlődik az előbbi kürtjelzés)

BIKA: (Fülel, majd Éliáshoz fordul) Úgy vélem: ez a Móré család hívója... mégpedig Fülöp püspöké.

ÉLIÁS: A pécsi püspök? Lehetséges... Ő is Mohácsra tarthat. Vagy Szederkényen át, vagy erre vezet az út.

BIKA: Zsinat lesz itt ma éjjel, tárnokmester uram!

ÉLIÁS: (Kissé gondterhelt) Nehéz idők...

BIKA: Még mindig könnyebb két magyar püspököt vendégül látni, mint egy török szultánt.

PORKOLÁB: (Siet elő egy nagy korsóval) Tavalyi malvasárral töltöttem meg, ezt szereti a beste, mert gyorsan a fejébe száll.

ÉLIÁS: (Bólint) Csak iparkodjál, Porkoláb uram! Ahogy hallom a ricsajról, már a belső kapu felé tartanak a vendégek.

PORKOLÁB: Ezt kéne a törökre küldeni, az ilyen mihasznát... (El.)

BIKA: Porkoláb kománk, úgy látszik, nem értékeli a művészetet!

ÉLIÁS: Mi a művészet, uram? Ezt árulja el egyszer valaki! Már az ilyen! Mert az ötvösöket magam is becsülöm. Aranyból, ezüstből szép kelyheket művelni az úr teste és vére számára. Vagy királyi, főúri ruhákra boglárt, kötöt, násfát cifrázni! Az érték, uram, a világon bárhol. Azt egy ládába teszem, viszem bárhová és mindenütt megadják az árát. De a faragott kő csak ott mutat, ahová beillesztik. Az nem érték, kidobott pénz. Kőből húzzanak falat a szél, az eső a tél ellen, emeljenek bástyát az ellenség ellen. De sohasem érthetem meg, hogy ez a kútkáva itt, kinek, minek hajt bármi hasznót! – Egy téglafal ugyanígy megtenné! Vagy nézd uram, azt a csúcsos keretet, ott bent, a falban. Számomra érthetetlen, hogy főlös cifraságokért anynyi pénzt hajigálnak ki az emberek.

BIKA: Éliás uram, ha megkérdezhetném: merre jártál eddig külországokban?

ÉLIÁS: Semerre. De nem is hiányolom, uram. Voltam: Budán, Pozsonyban, Terebesen, Valkón és öt esztendeje Győrben, meg Komáromban, meg lefelé Pestig a Duna mentén a királyné kíséretében. Ahhoz, ami az én dolgom, ennyi éppen elég. (A kapu felől harsány énekszó hangzik. Fáklyák lobognak a menet élén. Elöl jön a várnagy és kísérete. Mögötte, egymás mellett a két püspök, Perényi Ferenc és Móré Fülöp lovagol, könnyű, előkelő papi ruhában. Lovaikat csatlósok vezetik. Két oldalukon kisszámú kíséret Perényi és Móré címeres, merevített zászlókkal. Mögöttük vegyes öltözetű fegyveresek vonulnak be a várba. Jókedvű, 18–20 éves fiatalok. Némelyik olasz-

san, mások déliesen, török hatású ruházatban. Fegyverük lándzsa, alabárd, amit vállukon hoznak. Dúdolnak egy trubadúr dallamot, nem szöveges éneklés, trallaláznak csupán, de a dallamra lépnek.

Perényi Ferenc telemeli a karját. A menet megáll. A dallamot betejezik a fiatalok. A két püspököt kísérik lesegítik a lóról.

A várnagy felsiet a lépcsőn. A kútkáva és az emelt rész szegélye között áll Éliás, kissé hátrább Bika).

ÉLIÁS: (Két lépést a püspök elé lép, mélyen meghajlik és megtontoltan beszélni kezd.) Püspök urak, nekem jutott az a szerencse, hogy amíg nagyasszonyunk esti ájtatosságát végzi, köszöntsem magas vendégeinket. A váratlan látogatás, amely őszintén hiszem, hogy különös öröme szolgál úrnőnknek, bizonyos feladatok elé állítja a tárnokmestert. Püspök urak! Tudom, hogy úrnóm nevében teszem fel a kérdést – addig is, amíg vele nem találkoztak – mivel szolgálhatok kegyelmességeteknek és a nemes kíséretnek, hogy várunk és nagyasszonyunk jóhíre mindannyiszor megfényesedjék, valahányszor erre az estére emlékeztek.

PERÉNYI: (Könnyedén) Éliás uram! Köszönöm szavaidat. Tudtam, hogy jó gondolatot sugallt Bacchus, amikor a kellemes ajándékot megizleltem. A pécsi püspök úrral és szépszámú csapatával, amely a királyi szóra Mohácsra tart a várkapu előtt csomózta útjainkat Hermes. Nézd, mennyi erős, fiatal hadfi, a pécsi egyetem diákjai csaknem valahányan. (A diákok kiáltozni kezdik kórusban: *Vivat episcopi! Vivant episcopi!* Perényi malsolyogva néz körül a vívatózókon, majd könnyedén megemeli karját. Csend lesz az udvaron) Azt várjuk, Éliás uram, hogy sürgősen vacsorát adatsz a fáradt hadnak, megmerítetted kupáikat istencicsérő tenkesi borral, gondoskodszy nyugóhelyükről. Mi pedig, Fülöp atyámfiaival megvárjuk úrnód áhítatosságának végét, hogy illendően elébe járulva köszönthes-sük.

ÉLIÁS: Mális intézkedem, uram! Várnagyunk addig rendelkezésedre áll. (Meghajol és az előre turakodó Porkolábot magához inti.)

PORKOLÁB: (Odasiet hozzá és megállnak a lépcsők nézőtérhez simuló nyúlványánál.)

ÉLIÁS: (Kissé suttogva utasítja a Porkolábot) Bevezetem őket a déli nagyterembe és adatok nékik mindent a püspök úr parancsa szerint. Te pedig szaladj körbe és zárd be az összes ajtókat, amelyek a kisasszonyok és a szolgálók traktusa felé vezetnek, mert az ilyen megbuzdult diákok ezer köfaragónál is vakmerőbbek!

PORKOLÁB: Mennyi csapás!

ÉLIÁS: Ne siránkozz! A kulcsokat fűzd az övedre! Fejdeddel felelsz, hogy egyetlen harcias kurafi se férközhessen nagyasszonyunk liliomos kertjébe!

PORKOLÁB: Rohanok, uram! (Elsiet.)

ÉLIÁS: (Harsányan) A pécsi püspök úr bandériumának hadnagyát szólítottom.

PÉCSI HADNAGY: (Odalép hozzá) Én vagyok, uram!

ÉLIÁS: Arra kérnélek, vezesd utánam a lelkes csapatot! (Elindul a bolthajtásos kapualj felé.)

PÉCSI HADNAGY: Emberek! Diák urak! Induljatok utánunk!

(A diákok ismét rázendítenek a trubadúr dallamra és vonulnak a kapualj felé. Amikor odáérnek és megbomlanak a soraik, ismét harsogni kezdik: *Vivat episcopi!* Majd hírtelen elcsendesedve eltűnnek a jobboldali folyosón, vagy a nagy pincébe.)

PERÉNYI: (Móré Fülöppel megállnak a kút és a legmagasabb rész szögletén. A kápolnából – most, hogy csend lett az udvarban – kihallatszik egy kesergő, sirató dallam. Perényi, tompa egykedvűséggel szólal meg.) És harmadnapra nem lesz feltámadásuk...

MÓRÉ: (Kérdően fordul hozzá, a Várnagy, Bika és az apródok kissé hátrább húzódnak, hogy a püspököket ne zavarják) Olyannak itéled helyzetünket?

PERÉNYI: Végzetesnek.

MÓRÉ: (A várnagyék csoportjára pillant, a magaslat pereme felé tart, egészen közel lép a nézők első sorához) Beszélj világosabban. Az erdélyi vajda serege megérkezett?

PERÉNYI: Szegednél lehet, csak futárja hozta intő levelét, hogy bontson tábornak Móhácsra a sereg és vonuljon sürgősen Buda felé. Ne vállaljon csatát, amíg ő meg nem érkezik erdélyi hadaival.

MÓRÉ: Ez természetes... ez okos...

PERÉNYI: Hiszed te és hittem volna én is, de letorkolltak és arcomba vágták, hogy gyáva vagyok. Két napja szakadatlan ta-

nácskoztunk, próbáljuk az értelem erejével rábírnunk a megvadultakat, hogy addig vonuljanak hátra, amíg négy napi járőrföldre van a szultán serege. Két napot vesztettünk... és ma döntöttek: a mohácsi mezőni csatát vállalunk.

MÓRÉ: Mekkora a sereg?

PERÉNYI: Tegnap számlálták: húszezer.

MÓRÉ: Tomori érsek, Péter öcséd, a nádor, a hercegprímás beleegyezett?

PERÉNYI: A karassói táborból, amely alig ötezer előhadat számlál, követek jöttek. Az országnagyokkal szóba sem álltak. Bevitték egy külön sátorba a királyt, hogy mit beszéltek vele, nem tudom. Ófelsége hamúszin arccal reszketett, amikor kijött! A karassói had követei csak ezután szóltak a gyűléshez. Harsogva intették az országnagyokat, hogy rá ne merjék venni a királyt a megütközés elhalasztására, mert akkor hátat fordítanak a töröknek és megrohanják a Mohácsnál táborozó sereget.

MÓRÉ: Ez felségárulás!

PERÉNYI: A csata ezután elhatározott. Batthyány Ferencet várják és rád is számitanak, atyámfia.

MÓRÉ: Száz lovast már előre küldtem és háromszáz gyalogossal – látod – megyek.

PERÉNYI: Ennyivel is több vértanút lajstromoznak majd odafönt az angyalok. *(Nevet fel keserűen)* Mondtam a kancellárnak: induljon Rómába, mert ennyi boldog szentet Néró császár arénáiban sem hajtottak a biztos halál elé. *(Könnyedebb hangra vált)* Szóljunk a várbeliekkel, még úgy vélik, hogy keserves titkaink vannak, holott: ilyenkor már felszabadul a lélek. A bizonytalanság gyötrelmét elfújta a biztos halál szele. *(Felnevet és elindul a Várnagyék csoportja felé.)*

VÁRNAGY: *(Az apródoktól követve elébe lépked)* Parancsolj velem, uram!

PERÉNYI: Sajnálom, hogy elkerültük egymást hadnagyoddal. Ő hozta a bort? *(mutat Domjánra.)*

DOMJÁN: Ennekem jutott a szerencse, uram.

PERÉNYI: *(Egyik kísézőjéhez, aki a lépcsők alján áll)* Őt aranyat neki! Hogy hívnak, fiam?

DOMJÁN: Domján a nevem.

KÍSÉRŐ: *(Pénzeszacskót nyújt át a hadnagynak.)*

DOMJÁN: Uram... ezen három lovat vehettek.

PERÉNYI: Szükséged lesz rá, fiam! *(Meggillantja Bikát)* Apród! Fáklyát az úrnak! Hadd látom, nem tévedek-e?

BIKA: *(Előrelép és könnyedén meghajol)* Köszöntelek, szentatyám! *(Hangzik kissé tréfásan.)*

PERÉNYI: Bika Imre! *(Öleli meg, majd Móréhoz fordul)* A híres Bak nemzetség fia, akikben a nagy Botond vezér vére csörgedez!

BIKA: *(Móré felé is könnyedén meghajol.)*

MÓRÉ: Tudok róla, hogy egyházmegyémbe van ősi birtokod, de eddig nem volt szerencsém hozzád. *(Nyújtja a kezét.)*

BIKA: Nemrég érkeztem Itáliából... Itthon várt a királyi parancs... Összegyűjtöttem embereimet. Holnap reggel én is Mohácsra indulok. Majd a csata után illő tiszteletemet teszem.

PERÉNYI: A csata után... *(De elharapja a mondat végét)* Hány embert viszel?

BIKA: Tizenkét lovast.

PERÉNYI: Szerencsétlen szám! Küldd haza, amelyiket legjobban szereted. *(Nevetgél.)*

BIKA: *(Perényire néz, az legyint és elfordul tőle.)*

VÁRNAGY: *(Kissé feszélyezett a csend, amelyet ismét kitölt a kápolnából szűrődő gregorián siralom)* Jó híreket hozott a hadnagyom! Mondtam is az aggályoskodóknak... szóval én húsz éve forgatom a kardot, javarészt itt a déli részeken... És ha mindaz igaz, amit hallottam tőle... *(A kapualj felől egy 10–12 tőnyi diákcsoport érkezik sietve, a lépcső alján megállnak és mélyen meghajolnak.)*

MÓRÉ: *(Kissé hűvösen)* Mit akartok... diákurak?

BARNABÁS: Nagy jó uraink! Társaink bennünket bíztak meg azzal, hogy valamilyen nyiunk kérését tolmácsoljuk. Hálából a késői bebocsájtásért, jóltartásunkért és a szállásért: engedélyt szeretnénk kérni arra, hogy tanulságos és szívdéítő játékot rögtönözzünk itt a palota udvarán. Mint diákok, a nemes vendéglátást csak efféle szerény hálával viszonzhatnánk. Bizunk benne, hogy kacajra fakasztjuk a várnép előkelőjét és alját egyaránt.

MÓRÉ: Attól tartok, tiszteletreméltó diákurak, hogy sem a hely, sem az alkalom nem alkalmas arra, hogy kacagjunk. *(Perényihez fordul)* Ferenc atyámfia, nagyaszonnyunk érkezéséig téged tisztelünk házigazdánkknak, szólj, miként vélekedsz erről. Esti harangkonduktás... ájtatosság

- után... Nem farsangi karneválra jötünk.
- PERÉNYI: (*Élénken*) Színjátékot, itt a palota udvaron?
- (*Az apródok odatolonának a közelbe.*)
- BARNABÁS: Színjátékot, uram, ha ebben lelnéd kedvedet, trufát, éneket, avagy meg-elevenítjük a „Test és lélek vetélkedése” című jámbor példázatot, ám, ha úgy tetszik, eljuttasszuk az „Élet és halál vetélkedését.”
- PERÉNYI: Az „Élet és halál vetélkedése?”
- BARNABÁS: Ha azt parancsolod!
- PERÉNYI: Vidámabb darab nincs a tarsolyokban?
- BARNABÁS: Óh, uram! Klasszikust parancsolsz, vagy modernet? Mindkét fajtából van bőven a tarsolyunkban. Ha klasszikusban lelnéd kedved, kézenfekvőnek tartanám Plautus „Hetvenkedő katonáját”, de attól tartok, félreértenék (*kacsint a várnagy felé*) Ez a darab a polgároknál mindig sikert arat, de a katonákra – számomra érthetetlen okból – a legvadabb ellenségnél is bősztöbben hat. A „Szamárvásárban” mi boldogan lelnénk kedvünket, de meggondolatlan előadásától visszatarat, hogy női szereplők kellenének hozzá. Bár ezen néhány cérnahangú társunk – ha ruhákat kapnánk – könnyen segítene. De az a világ, amelyet Plautus bemutat, oly ismeretlen itt, hogy könnyen félreértenék. Az Amphytrionra gondolhatnánk, de egy istent – még ha görög volt, akkor is – oly színben bemutatni nem tanácsos, hisz nemcsak a nagyurak, az istenek is rokonok lesznek egyszer, ha elült köztük a harc.
- PERÉNYI: Állj meg, fiam! Tetszik nekem a szellem, ahogyan látod a helyet, ahol előadásra szánod a pajzán rómaid. (*Az apródokhoz*) Legénykéék, ti milyen játékot néznétek szívesen?
- ZÁRKÁNDI: (*Zavartan*) Megvallom, uram... mi csak egyszer láttunk effélet, egy pasiót, de az meghatott nagyon. (*Kibőki*) De a diák azt mondta, hogy valami „modernet” is tudnak. Olyant mi sose láttunk...
- PERÉNYI: (*Felnevet*) „Modernet”? No, tessék, diák uram!
- BARNABÁS: A legújabbak, – amelyekről tudok –, Lodovico Ariosto, „Kincsesdoboz”, amit Ferrarában mutattak be. Bernardo Bibiena kardinális úr „La calandria” című darabja, amely Urbinoban került előadásra.
- PERÉNYI: Hallod, fiam? (*Fordul Zárkándihoz.*)
- ZÁRKÁNDI: (*Zavartan*) Nagy felelősség ez, uram! Én nem merek választani. Ha két lovat látok, tudom, melyik kéne, de Ariosto! Meg Bibiena! Bocsánatot kérek, de nekem semmit se mondanak. Ám ha mégis kérhetek valamit, valami olyant szeretnék látni, amiben győz a magyar!
- PERÉNYI: (*Elkomorodik*) Ez hát a feladat ma estére, diák urak.
- BARNABÁS: Ezt úgy értsem, hogy engedélyezed, uram?
- PERÉNYI: Hallottad! Álljatok össze és itt a várudvaron játsszátok el, hogy „Győz a magyar”!
- BARNABÁS: Két effajta művecskét ismerek „Otranto ostromát” és azt a Sibylla-játékot, amelyiket éppen 25 esztendeje adtak elő Budán.
- PERÉNYI: (*Félbeszakítja*) A ti dolgotok.
- BARNABÁS: Köszönöm, uram. Még csak annyit: néhány, a várban feltalálható eszközt, ruhadarabot kérnének kölcsön.
- PERÉNYI: A várnagy úr hozzásegít benneteket!
- BARNABÁS: Vivant episcopi! (*Elszaladnak, szinte hancúrozva és kiabálják*) Vivant episcopi! Vivant episcopi!
- VÁRNAGY: (*Ijedten*) Püspök úr! Nagyuram! A vár rendje! Nagyasszonyunk – félek –, nem tartja alkalmasnak az időt trufára, bohóckodásra!
- PERÉNYI: (*Rápillant, és gögösen odaveti*) Ezt bizzad rám, várnagy. (*Majd elfordul tőle és a magas rész pereméhez lép.*)
- MÓRÉ: (*Követi*) Nem hamarkodtad el a döntést? Mégis, a nagyasszony megneheztlerte.
- PERÉNYI: (*Ingerülten fordul meg, de tompult hangra fékezi indulatát*) A szultán két napi járőföldre van... Tudod, mit kéne tennünk Fülöp atyámfia? Korbáccsal verni Pécsig a diákjaidat! És ha a várfalaid gyengék, beűzni őket a Mecsek barlangjaiba! Mentsek, dugják el a koponyájukat! (*Lobog tojtottan*) Láncra verni őket, amíg eszükre térnek! Mert holnap, vagy holnapután ezek a szájak már vérhabot köpnek! Ezek a fejek lándzsahegyek tetején játsszák el a szultáni sátor körül a história legostobább komédiáját (*folytatja elkeseredve*), mint a vásári pálcás bábfigurák.

MÓRÉ: *(Hüvösen, kissé sértődötten)* Nem én hívtam őket harcba. Önként ajánlkozott az egész egyetem. Töprengtem: elfogadhatom-e áldozatukat? *(Felcsattan.)* De a nemeseim nem jelentkeztek! Tavaly a hatvani gyűlésre Baranyából 1300 fegyveres indult, hogy akaratára hajtsa a királyt – mint mondták – a nemzet érdekében! Hol vannak most ezek a csahos urak?!

PERÉNYI: A táborban ezer is alig akad...

MÓRÉ: Tavaly tizenhatezren verték kardjukat a hatvani piacon! Értsd meg, atyámfia! Mi mást tehettem volna? Ezek kótyagos lelkesedéssel jöttek... elfogadtam áldozatukat...

PERÉNYI: Báró Burgio, a pápai követ mondta: nincs ebben az országban három ember, aki önzetlenül áldozná javait a hitért és hazáért...

MÓRÉ: Az én bandériumomban háromszáz ilyen van!

PERÉNYI: De hiábavaló ez az áldozat!

MÓRÉ: *(Vállat von)* Vagy az, vagy nem az... Csodát is tehetnek ezek a magyar Tyr-

taiosok... Lelkesedésük magával ránthatja a sereget...

PERÉNYI: És ha meghalnak?

MÓRÉ: *(Hüvösen)* Legalább senki sem vállalhat majd, hogy nem tettük meg, amit lehetett. Haláluk, önfeláldozásuk érv lehet Rómában, Wormsban... bizonyíték a követek kezében... talán felbúzdulnak az ottani egyetemek.

PERÉNYI: Búzdulni, mindig búzdultak értünk...

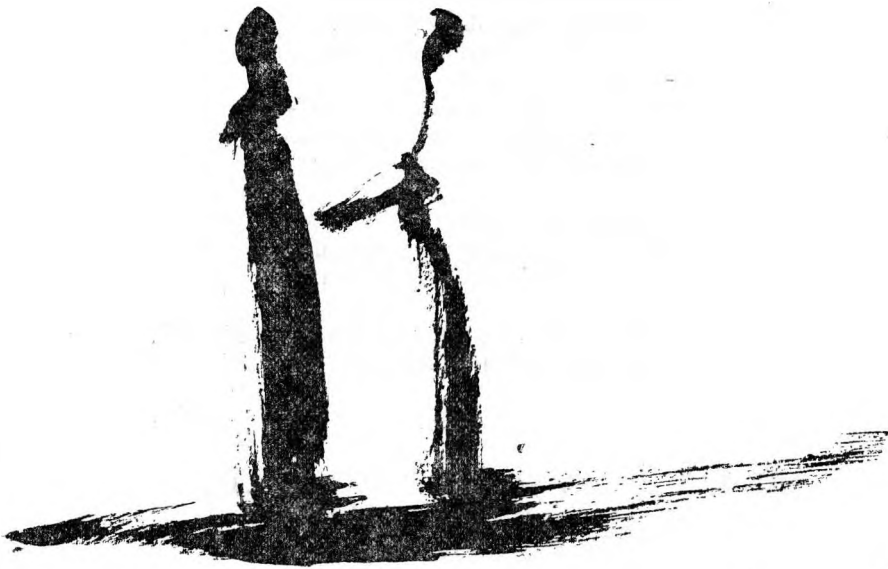
MÓRÉ: Talán áldozatuk az égre kiált.

PERÉNYI: *(Móréra néz, aztán cinikusan felnevet)* Fülöp atyámfia... ugye, biztonságba helyezted a kincseidet?!

MÓRÉ: *(Sértődötten fellobban)* A kettő nem érinti egymást. *(Rendreutasító hangon.)* Egy vesztes csata után is tovább élhet az ország! Háromszáz fej lehullása nem döntheti el a haza jövő sorsát!

PERÉNYI: Megértelek, atyámfia! *(Még gúnyosabbá válik.)* Bocssád meg indulatom. Lehet, hogy a magam életét siratom az ő sorsukon!

(Folytatjuk)

BORSOS MIKLÓS rajza

BM
116

MINDEN OLYAN EGYSZERŰ

Délután. Száradó fehérnemű.
Az udvart
lezárják a falak.
Minden oly egyszerű
s egyre kimondhatatlanabb.

Hallom: kívül, a falakon túl
néha egy-egy kapu csikordul –
nagy társzekereivel a nyár
a görbe utcákból kifordul.

Kutyám mind vadabb
csaholással űzi a hosszúhajú árnyakat –

Elnézem az udvar felett
gomolygó felhő-kontinenseket:
széltépte Afrikák, Amerikák
tűnnek a koponyavarratos égen át.
Folt folt után:
bolydult hangyaboly-városok
gerince zúzó fogak közt ropog
s tüzek lobbannak évig,
a világ négy sarkán erdőtüzek –
repülőgépszárnyú madár, kigyúlván,
füstölő síkok, lángszóró üteg.

Minden oly egyszerű.
Szemeim döbbent-kerekre nyílnak
s hamuszürkére vált a bőröm.

Mellettem egy pipacs a földből kidugja fejét,
hogy idefent egy kicsit levegőzzön.

EL KELL HAGYNOM EGYSZER...

El kell hagynom egyszer magamat,
hátfordítani annak, akit
eddig nevemen neveztek
s nekiindulni bátran
a karjaimat tördelő szeleknek.

El kell hagynom hajdani másom,
aki bánkódni fog s motyogni halkan:
„Emlékét, e halványan rezgő lámpát,
utcám avagy ágyam fölé akasszam?”
Búcsút sem intek majd neki,
mert önző vagyok, mint a többiek
s csonkig élt éveimnél
az eljövők fájdalma szebb.
Eltűnök egyszer önmagam elől,
hogy unt méreteimtől távol
megítéljem: tájaimon a tűz
kialudt-e vagy még világol?
Ki kell nyomoznom végre,
hogy lent a bikafejű hegy tövébe'
az a piros tetős ház
káprázat vagy tényleg az enyém-e?
S én vagyok-e ama fura alak, ki négy
fala közt úgy vár az újjászületésre,
hogy minden éjjel elszáll, belefogódzva
a kéményen kiröppenő szívébe.

HONTY MÁRTA rajza

Pécsi változatok

„Világjelenség az urbanizáció. Egyes becslések szerint 2000-re három, illetve négy millió ember lakik majd városokban.”

Újsághír

ZIDINA

Úgy hangzik ez a szó, mint egy szláv leánynév. Vörösmarty adhatta volna valamelyik hősenek honfoglaláskori eposzában, a *Zalán futása*-ban. Kiejtése csak a magyar nyelvben rövidülhetett meg, valamikor bizonyára a második „i”-t hosszan ejtették a szóban. Így: Zidina. A szó szlávos hangzása a városrész lakóinak eredetére mutat. A hajdani várost zárt négyszögben körülölelő falak az északi és a keleti részen a mai Kulich Gyula utcai vonalán húzódtak. Ami a falakon kívül volt, az kicsit a városi szabályokon, a polgári törvényeken is kívül esett. A hatalmas tavaszi záporok idején a Mecsekről lezúduló víz itt mély árkot mosott magának, de a tettyei források vize nyáron sem hagyta kiszáradni a patak medrét. Két partjára malmok telepődtek, s már a török előtt Malmos Sid-nak, azaz Malmos pataknak nevezték ezt a helyet. A hódoltság alatt is a területenkívüliség, az extra muos szabadságát élvezte a vidék. A török a mai Mindenszentek templomát, Pécs talán legrégibb épületét meghagyta a keresztény felekezetek kezén, – a magyarok a templom körül temetkeztek –, s a török azt is elnézte, hogy a hegy oldalára apró házakat ragasszanak a Balkánról bevándorolt bosnyák és rác telepések. Apró motyóikkal, a kemény mészkőfalakon is életet fakasztó szívósságukkal, munkaszeretetükkel ők hozták magukkal ezt a szépen hangzó szláv sőt: Zidina. A szó a szerb-horvát nyelvben annyit jelent, mint „fal”, „falazat.”

Zidina azóta persze megöregedett, bőre kiszikkadt, megráncosodott, ősz haját kendő alá kell rejteni. Földhöz hajló testében megroppant a csont. Mozdulata, lépése tétova. Szemét pára lepi. Ha Zidina valamikor szerelmes lány volt, most megfáradt, emlékező öregasszony. A fölötte álszállt évek azonban nem vitték el egykori szépségét, hanem egy más minőségbe emelték varázsát. Hogy mondja a költő, Walt Whitman? (Kosztolányi Dezső fordításában.)

*Asszonyok ülnek vagy mennek –
egyikőjük öreg, másikuk fiatal.
Szépek a fiatalok!
de az öregek még szebbek!*

Zidinával, ezzel a legrégibb pécsi városrészrel is ezt tette a csontot porlasztó, falakat mállató idő. Házai – Újpécs sudár toronyházai mellett –: megrokkant öregasszonyok; utcái – a modern városrészek napfényes, széles sztrádái mellett –: egy megfáradt arc ráncai. De szépségét a változó idő máig megőrizte.

Az utcák vonalát, a háztelkek alakját nem a városházán őrzött telekkönyv rajzai alapján szabták ki. Utca ott van, amerre a hegyről aláömlő víz folyt, vagy amerre a

már felépült háztól a még épülőfélben levőhöz gyalogutat tapostak. Egyetlen „szabályos” utcája a hegy derekán övként körbefutó Hegyalja utca. De házak itt is jórészt csak az utca egyik oldalán állnak, s ez a különféle színre festett, rövid kerítésekkal egymáshoz kötött sok-sok ház olyan, mintha tehervonat kocsisora vesztegelne a hegyen. Közöttük apró közök, csapások kigyóznak, negyvenöt fokos szögben, térdrogasztó, tüdőtziháló meredeken. A furcsa geometriai ábrára szabott telkeken, mint egy hadat viselő front katonái nyomulnak előre az apró házak. Gazdáik a hegygel viselnek háborút, lépésről-lépésre hódítják el a területet a Havihegy kemény mészköveiből. Mint a fecskefészkek, úgy tapadnak a sziklás hegyoldalra. A kertekben a talajt lépcsőzetesre faragják, s törpe barackfákkal, szikár mandulákkal kötik meg. A lezúduló eső után kosarakban viszik vissza a kimosott földet a gyökerekre. Másutt vesszőfonás védi a drága talajt, de láttam, ahol porcelángyári formázó tányérokkal (árulkodva a gazda egykori munkahelyéről) „zsaluzták” körül a lépcsőket.

Mindenfelé apró, földszintes házak. A hegy oldalán dülőngelő, egymás fölött sorakozó tetők olyanok, mint a fűrész fogazata. Az oromzaton kicsorbul a fény, s a nap változó állásától más és más színben ragyognak a zsindelek. A házakat kismesterek építették, mérnöki bot nélkül, de nem szépérezék és izlés híjával. Az utcára néző falak tagolása, az ablakoknak a belső arányokat megéreztető elosztása, a sokszor csáléra csapott tetők – valami különös hangulatot adnak ezeknek a házaknak. Kerülik a szimmetrikus formákat, de az ablakok elhelyezésében, a tetőzet és a falak magasságának arányában, egy-egy kiemelt faldíszben szépérezék, harmóniavágy nyilatkozik meg. A kölcsönhatást mutató, de a változatosságot is megérező formák az egykori kőművesek, pallérok, egyszerű mesteremberek – és persze a házépítő gazdák – izléséről vallanak. A zord természetű földet foglaló konokság így párosult egy másik emberi tulajdonsággal: a feje fölé hajlékot emelő embernek azzal a vágyával, hogy környezetét, házát – bármily egyszerű eszközökkel is – széppé tegye.

A hegyről, mint a pilóta, az udvarokba látok. Valaki fát vág egy tuskón, egy család most telepszik az almafa alatt asztalhoz, a postás levelet ad be egy ablakon, kötélén fehér ruhák száradnak. Innét felülről minden szép. Nem látni, hogy a szapános víz és a mosogatólé az utcára folyik, mert itt nincs csatornázás s hogy utcahosszat kell menni a sarki kútig, mert a házakban nincs vízvezeték. Aki itt lakik, annak ma is napról-napra meg kell küzdenie az életért, lakásért, kényelemért. Egy másfél-kétszáz évvel ezelőtt játszódó filmhez nagyszerű díszlet lehetne ez a városrész. De mai lakói aligha néznék gyönyörűséggel vászonra vetített házaikat, ennek az elképzelt filmnek hangulatos képkockáit.

Zidina, aki megöregedett és aki unokái szemében ma is változatlanul szép, tükrében már nem szívesen nézegeti magát.

SZÉCHENYI TÉR

Századok óta a város központja. Mégis minden nap változik rajta valami. Talán éppen ebben a folytonos változásban van maradandósága.

Mint a legyező szárnyai, tizenkét utca nyílik a térből. Itt van a város szinte minden jelentős intézménye: két tanácsház, szálloda, bíróságok, gyógyszertár, áruház, IBUSZ-iroda, két templom, iskolák, múzeum... Állami ünnepeken itt áll a dísztribün. Karácsonykor a mindenki karácsonyfája. A hivatali szobák, irodák, tanácskozótermek között csak néhány lakás húzódik meg: házfelügyelőké, hivatalsegédeké. Épületek, amelyeknek csak idegenek lépik át a küszöbét. Irodák, amelyekben hivatalnokok dolgoznak és ügyfeleket fogadnak. Ajtók, amelyekre nem lakók, hanem tisztviselők neve van kiírva. S az ajtókat csak megszabott időben nyithatja ki az idegen.

A Széchenyi tér – valódi tér. Nemcsak utak találkoznak és indulnak innét, nemcsak fontos és nagyforgalmú hivatalok dolgoznak itt, hanem valóban teret zárnak be a környező épületek. A házak sorfalként állnak a tér négy oldalán. A köztük nyíló utcák: szűk folyosók. Van a téren épület, amely már az 1700-as évek elején mai for-

májában állt: az a ház, amely süllyedő pincéjével, repedező falaival, megroggyant tetőszerkezetével a legtöbb gondot okozza. A középiskolai fiú-kollégium. Ettől a régi, barokk kaszárnya-stílustól a nemes vonalú, klasszicista ízlésen, a copf stíluson és eklektikán keresztül a századvégi szecesszióig jóformán minden építészeti irány nyomot hagyott a házak falán.

A térnek bármely nézetből esztétikus hatása van. Ha a déli sarkánál állunk meg, a tekintetet a lépcsőzetesen emelkedő háztetők, a dombra kapaszkodó járművek a Mecsek felé viszik. A tér mögött és fölött a hegy háta tart díszletet. Ha a felső, északi részéről pillantunk le, szinte belelátunk a tér gyomrába. A járműveket a Bem utca deltája nyeli el. A tekintet most a távolban, a házak fölé simuló harkányi dombokon pihen meg.

A téglalap alakú tér rajzát, a szimmetrikusan és derékszögben futó vonalak há-
lázatát érdekes módon bontja meg a tér felső végén álló belvárosi templom elfordított kocka formája. Az aszimmetrikus elhelyezés ellenére egyensúlyt tart az épület. A teret alacsony törzsű fák szegik. Öröm, hogy a tér közepén is sikerült néhány négyzetméter földet megőrizni a virágoknak.

A tér alsó és felső szegélye közt több méter a szintkülönbség. A kőpárkánnyal övezett és széles lépcsősorral a térhez kötött belső rész azonban vízszintes. Nyáron padokat tesznek ki ide. Vasárnap térzezene szól. A kőkockákra sakktáblát meszelnek s a játékosok élő bábokkal mérik össze erejüket. A barokk Szentháromság szobor körül galambok szállnak. A gyerekek morzsát szórnak a földre.

Már a középkori, kőfallal körülvett polgárvárosnak ez a tér volt a közepe, a város keleti és északi tengelyének metszéspontja. Aki ismeri e tér történetét, a város múltját ismeri. Itt állt a török bazársor. A hódoltság után magyar vásárosok ütötték föl sátraikat. A kutakból víz csorgott. Az egyik kút épp azon a helyen állt, ahová később a kényes, télen deszkaköpeny mögé rejtőző Zsolnay-eozin-kutat emelték. A tér 1841-ben országos érdeklődés középpontjába került. A *Pesti Hírlap* tudósítója levelet írt a lap szerkesztőségébe a pécsi hetivásár alkalmával a téren végrehajtott nyilvános botozásról. Kossuth Lajos tüzes hangú vezércikk apropójaként használta föl az esetet, hogy a „bot, vessző, korbács” feudális Magyarországáról kemény szavakat mondjon. Sokáig itt volt a városi piac. Az első fényképeken, amelyek megőrizték a tér múlt századi arcát, kosarak, elárúsító asztalok, bódék, fejkendős parasztasszonyok látszanak. A tér közepén vártak utasra a konflisok. A mai közintézmények elődjei közül néhányat már a korábbi századokban itt találunk. A mai városi tanács épülete helyén már 1698-ban városháza állt. (Azóta nemcsak ezt a régit, de közben egy másikat is lebontottak.) A tér keleti felén egy kétemeletes házon már a múlt század elején ezt a feliratot olvashatta az utas: „Vendégfogadó a Nádorhoz”.

Minden év, minden évtized változtat valamit a tér képén. Ma már csak híre él annak a boltívnek vagy sóhajok hidjának, amely a belvárosi templomot a volt cisztercita gimnáziummal összekötötte (hogy a misére vonuló tanárok és diákok meg ne fázzanak?). A járdára kihordott asztalok és ernyők is hiányoznak a kávéház elől. A tér mai formáját a 30-as években kapta. Akkor szedték föl a macskafejes köveket, s az addig szabadon csordogáló szenny- és esővizet csatornában a föld alá bújtatták. A tér közepét teraszosan elegyengették. A parkot termésköböl rakott mellvéddel vették körül. De az elmúlt néhány év is mennyi nyomot hagyott a tér arcán! A megyei tanács díszes csempéből rakott tetőszerkezetét tűz porlasztotta el; újból csak palával fődtek be az épületet. A Gázi Kásim dzsámi mai, keleti formájú kupoláját a műemlékvédelem bontotta ki a barokk sisak alól. Cserélődnek a boltok föliratai, a neonreklámok. Ha besötétedik, ostoronyeles lámpák szórják a fényt. Néhány éve nem kis vita után újabb szobor került a térre. Védekezni kellett a megduzzadt közlekedés ellen. Mielőtt egyetlen hatalmas pályaudvarrá vált volna, sikerült kiharcolni az autóbusz-megállókat . . .

Ma már újból megláthatja a sétáló a tér rejtett szépségét, apró jellegzetességeit. A 8-as számú ház falán – ahol az IBUSZ irodája van – az ablakok és az ajtók fölötti domborműveket, a klasszicista díszítés remekait, mitológikus jeleneteket. A hajdani Taizs-féle saroképület kiugró, zárt erkélyét, finom romantikus párkányzatát. A dzsá-

mi falából nemrég kibontott szamárhátíves, kőrácsoszatú ablakokat. A Nádor Szálló homlokzatán a felirat után „ottfelejtett” (a helyesírási szabály ellen vétő, de a műemléki jelleg miatt védett) pontot. Újból fölfedezhetjük az üvegtetejű bazár-udvart, ezt a furcsa átjáróházat. (Nyári zápor ellen esernyőt helyettesít.) S egy pillanatra megállhat tekintetünk a városi tanács bejárata fölött a kőből faragott városcímeren. (1780-ban kapta Pécs, amikor szabad királyi rangra emelték. Benne a régi város jellegzetességei: házak, kőfallal körülvéve, két oldalt szőlőhegyek, alul a Tettye patak csörgedező ere.)

S megláthatjuk nemcsak a vésővel kibontott, műemléki vakolókanállal újjáteremtett szépségeket, hanem a naponta történő változásokat is. Ezekben a naponta megújuló változásokban van a tér maradandósága. Ez adja szépségét még akkor is, amikor már nem ez a hely lesz a város központja . . .

A NÉGYSZÁZÁGYAS

Választhattam volna, kivel nézem meg az új pécsi klinikát. Az épület tervezőjével, a kivitelező vagy a beruházó vállalat főmérnökével, s bizonyára szívesen kalauzolt volna végig a termeken valamelyik intézet professzora is . . . Végül az okot és alkalmat a látogatásra egyik ismerősöm kínálta: itt fekszik betegen.

Bármely épület értékét és szépségét, hasznát és esztétikumát elsősorban azokhoz kell szabni, akik használják, benne élnek és dolgoznak. A tervező célja itt sem lehetett más: épületet kellett alkotni, ahol gyógyítani fognak és ahol meg akarnak gyógyulni az emberek.

A beteglátogatás után – az épület folyosóin és termein keresztül – a klinika főnövére lett a kísérem. A legszerencsésebben választottam: alighanem ő az az ember, aki egyszerre tudja látni az épületet a gyógyítók és a gyógyulásra várók, az orvosok és a betegek szemével.

Az új klinika – ahogy a helyi nyelvhasználat nevezi: a nagyszázágyas – tulajdonképpen csak része egy nagyobb, rajzasztalon már felvázolt, egyetemi városrésznek. A Makár dombon hasonló épülettömbök emelkednek majd, s a hajdani katonaiskola átépített fala is ennek az együttesnek lesz része.

Ami a tervből már megvalósult, az is az elmúlt évtizedek legnagyobb szabású magyar kórházi építkezése.

Amíg a hatszáz éves pécsi egyetem évfordulójára készülők tudósok arról vitatkoznak, vajon a Nagy Lajos alapította egyetemen működött-e orvosi kar, addig itt szép csöndben megterveznek és fölhúznak egy hétemeletes klinikai épületet. Amit Orbán pápa 1367-ben kelt, a pécsi egyetem működését megerősítő oklevele – mint jámbor óhaj – megfogalmazott –: „Pécs városa az ország többi városai között a tudomány magvainak szaporítására és üdvös sarjainak növelésére különösen alkalmasnak és megfelelőnek ígérkezik” – azt a ma megvalósuló feltételek valóságra is váltanak. Ez a hatalmas tudományos és gyógyító kombinát immár nem „ígérkezik”, hanem van, létezik.

A régen emelt közintézményekben – hivatalokban, iskolákban, kórházakban, irodaházakban – mindig van valami barátságtalan. A belépő azonnal megrémül: megtalálja-e az ajtót, amit keres? Nem tévedt-e el máris? Nálunk Kosztolányi írta le talán a leghitelesebben ezeket a végeérhetetlen, rideg folyosókat, üresen kongó termeket, poros lépcsőházakat, összekötő folyosókat, sóhajok hidját, ahol riadt gyerekhősei tévelyegnek és botorkálnak. A beteg a gyermeknél is gyámoltanabb. Ami az új klinikára belépőt meglepi: az épület világos, egyetlen szemvillanással áttekinthető tagolása, konstruktív vonalvezetése.

Pedig mi mindent kellett itt elhelyezni! Kórtermeket, műtöket, professzori szobákat; előadótermet, ebédlőt, konyhát, mosodát... S megoldani a közlekedést, a gyors és biztonságos szállítást, fűtést és világítást...

Az épület alaprajza nagy T betű. A „T” szára az igazgatási rész, itt vannak a műtők, az irodák, a laboratóriumok, az orvosi szobák, s a kiterjesztett, kétfelől elnyúló szárnyakon a kórtermek és a kiszolgáló rész. A szárnyak végén, a földszinten, a gombatetos előadó és a konyha csatlakozik az épülethez. A homlokzat délre néz, mindegyik betegszobából széles, zöld üveggel szegett erkélyre nyílik kijáras. A kórtermek sora kisebb, negyven ágyas egységekre oszlik: minden „blokkhoz” társalgó, mosdó, ápolónői szoba tartozik. Hatágyasnál nincs nagyobb betegszoba a klinikán.

Az első, csodálkozásra készítő kérdést a főnövér szobájában kapom: – Találja ki, mivel fűtenek ebben a szobában? – Sehol kályha (se vas, se cserép), sehol a gőzfűtés megszokott, ablak alatti, harmónika alakú vasszerkezete, hiába húzok el függönyt, bútorokát. A mennyezetre mutat: – A falban keresse a csöveket. Itt nincs porfogó vasrács. Ez a fűtés biztosítja az azonos páratartalmat, a szükséges hőmérsékletet...

De van itt más, szemet ámulásra nyitó látnivaló.

Az épületbe lépő orvostanhallgató vagy beteglátogató ruhatárba teszi kabátját, s ugyanott fehér köpenyt kap. Az orvost zsebben hordozható rádió vevő-készülék, a „csipogó” hívja arra a helyre, ahol várják. Az auditorium néhány technikai berendezése: a házi tévé a műtőkkel tart összeköttetést; süllyesztett, régi tintatartókra emlékeztető, padbaépített kis lámpák adnak fényt vetítés közben a jegyzetelőknek; s ha nemzetközi tanácskozást tartanak a falak közt, az előadást egyszerre négy nyelvre tudják fordítani a tolmácsok az üvegfülkékből...

A könyved, a hal csontvázára emlékeztető, szinte lebegő lépcsők szépsége minduntalan megállásra kényszerít. A bejárati kapuknál s az épület néhány más, hangsúlyozott pontján önálló értékű mozaik, rézdomborítás, kerámia hívja föl a figyelmet. S az auditorium előtti „zsibongó” a lőrésszerű ablakokkal, a nagy színes felületekkel, az épületbe hozott terméskő falakkal szinte elfeledtetni, hogy hol járunk: valamely modern dráma, képzőművészeti is megkomponált díszletei közt érezzük magunkat.

Funkció és esztétikum, célszerűség és szépség összhangja mindenfelé. Építész és belső tervező, statikus és épületgépész jó együttműködésére és összhangjára vall az épület. Az ember könyöke nem ütközik a kényszerű takarékoság kényelmetlenségeibe, de hiányoznak az öncélú művészkedés vakolatdíszei is.

Később persze én is kérdezek: – Vajon meg tudták-e tervezni egy ekkora épület belső légjárását, a „cúgot” is. A folyosók és a termek szigetelését, a nyílászáró szerkezetek, az ablakok és az ajtók egymásba kapcsolódó láncát? A folyosókon a két-szárnyú lengőajtók a kívánt szögben maradnak (kell ez a tolóbeteg szállításakor), de csukott helyzetben kellőképp rögzítettek-e? (Ott jártunkkor zivatar futott végig a városon. A Makár dombról lezúduló szél mennydörgésszerű robajjal zúgatta és vágta ki az ajtókat az épület hetedik emeletén.) Aztán az ablakok? Tágasak, sok fényt elnyelők. De egyetlen keretbe van beszorítva mindkét üveg. Tisztításkor tucatnyi csavart kell kioldani, hogy hozzáférhessenek. – Nincs hiány mosdóban, mindegyik fölött tükör, a csapokból hideg és meleg víz folyik. – Sajnos, még nem tudtunk mindenhová törölközőt is tenni – mentegetőzik kísérőm. – De törölköző kell-e ide? Nem inkább lábnyomásra működő, elektromos kéz-száritó? Egészségesebb s még olcsóbb is, mint a kendő.

A legfelső emeleten kilépünk az erkélyre. A látvány megnémit. Alattunk épülő Újpecs színes házai, balról, karnyújtásnyira a dóm kemény kósátra, mögöttünk a szőlősorokkal árkolt, gyümölcsfáktól virágos Mecsek. Mindenütt a műveltarcú táj, az ember kezényoma.

Milyen is volt a régi város keresztmetszete? Középuött a belváros, fényes, úri kirakatokkal. Majd a külváros, a kormos gyarákkal. Aztán következtek a kőfallal körülvett laktanyák, a katonai gyakorlóterek. S egy még távolabbi gyűrűben a kórházak. És legkintebb a temető.

A korszerű városépítészlet fölszámolta ezt a koncentrikus körökből álló szerke-

zetet. Az új pécsi klinika szerves része a mai városnak, beépült a házak közé, lakótelepek veszik körül. A beteg, ha kinéz a kórterem ablakán, nem vadszólóval befutott, komor kökerítést lát, hanem a körülötte lélegző város életét; nem világvégi csendet érez, hanem egy nagyváros hétköznapijainak finom, szűrt nesztét.

Mint egy kilátó tetejéről, úgy jövök le az erkélyről. Ha nem lenne képtelenség a gondolat, szinte azt mondanám: itt talán még betegnek is jó lenni.

Persze ez nem igaz. Ezt csak a még egészséges ember gondolhatja. De az igaz, hogy itt a falak valóban az emberért, a gyógyuló betegért vannak. Hogy itt a tervező tudta, mit csinál. Hogy itt szinte tökéletesen megvalósult az építészeti szép, tér és forma egysége, ember és kő harmóniája.

Csak ezt írom fel egy papírra: „Olyan itt minden, mint egy modern szállodában.”

Amikor az épület kapujában elbúcsúzunk, a portásfülkébe is bepillantok.

– Honnét ismerem ennek az embernek az arcát?

Kísérőm megmagyarázza:

– Azelőtt a Nádor Szálló főportása volt. De átjött hozzánk. Annyi idegen jár ide, hogy olyan portást kellett fogadni, aki nyelveket is tud. Klinika és idegenforgalmi látványosság vagyunk . . .

AZ ÉJSZAKA FÉNYEI

A fölszántott földeken vasbeton bilincsbe vert, szétterpesztett lábú oszlopok állnak. A fejük fölé emelt porcelánmarkukban vastag acélsodronyt tartanak. Az oszlopok szabályos távolságban sorakoznak, a sodronyok mély ívben hajolnak a föld fölé. Az oszlopsorok erőműveket, üzemeket, városokat kötnek össze, s a huzalokban elektromosság áramlik. Egy kapcsolótábla előtt fehérköpenyes mérnök ül, s a skálán idegesen vibráló tűt figyeli. Este van, a gyárak egy részében már megállt a munka, néhány órára nyugalom van. Aztán besötétedik, és a városok fényt kérnek: kipattannak az utcai lámpák, a kirakatok fölött a neonbetűk s a lakások csillárai. A mérnök fegyelmezett mozdulatokkal gombokat nyom meg, karokat állít, és a hőerőmű turbinái felmordulnak. Az áram surrogva fut a sodronyokban, a merev oszlopok vállán.

Mindezt itt a hegyen képzelem el, ahonnét a város fényeit nézem.

Igazi nagyságát, lelkét, hatalmát leginkább éjszaka mutatja meg a város.

Ha sötétedés után a négy égtáj akármelyike felől nézünk Pécsre, lehetetlen meg nem érezni, hogy a Mecsek oldalán egy nagyváros él és lélezkzik, munkál és pihen. Mint egy kaleidoszkóp képsora fordul el és változik előttem a táj.

Aki Harkány felől jön, amikor fölé a temető fölötti dombra, a repülőtér után váratlanul és egyszerre pillantja meg a város fényeit. Az országút lassan a völgybe ereszkedik, s az égalja kelettől nyugatig apró fényekkel lesz teli. A lámpák bizalmasan hunyorognak, egyre közelebb jönnek, s amikor a völgy legmélyebb pontjára érsz, hirtelen eltűnik a kép. Az autó reflektorának a fényét tompítani kell, mert a házak között jársz.

Az esti pesti gyorsban Szentlőrinc után a kalauz figyelmeztet: – „Pécs, végállomás következik.” – Az utas összeszedi csomagjait, kihajol az ablakon és a távolságot méri. Sötét van, csak a mozdony szikraesője karcol piros vonalakat az éjszaka ablakára. A megérkezés izgalmát érzed és egy csipetnyi szorongást: várnak-e az állomáson? S a keleti égalja lassan földereng, a város eléld küldi fényét. De a fény forrását még nem látni. A házakat valami fehér pára, a fény burája fódi. De ez az egész égaljat takaró derengés megérezteteti az utassal, hogy nagyvárosához közeledik.

Aki autóval jön Pestről, az épp az ellenkező irányból ér a városba. A Mecsek szerpentinjein talán már elszunyókált, s csak akkor ébred föl, amikor a Budai várnál a kocsii hirtelen derégszögbe fordul. A kocsii lassú surrogással úszik az úton, és a lámpák csíkokat vetnek a bent ülők arcára. Balról az erőmű kéményeire szerelt vörös biztonsági lámpákat látod, s eszedbe jut a reggeli lapban olvasott hír: Megkezdték a Pécsi Hőerőmű negyedik és ötödik turbinájának szerelését, s ezzel a termelés 96 megawattból 220 megawatt áramra emelkedik.

Az éjszakai város fényei talán innét a hegyről a legszebbek. A Havihegy fehér mészkőszikláin ülök, alattam a város. Olyan ez, mintha az olasz vagy a spanyol tengerparton vülnék, s a víz alatt fények gyúlnának. A hegy gyűrődései öblöket, kiszögelléseket vetnek, az erőmű kéményei, mint világítótornyok állnak. Az utcai lámpák lekötözött bójái lila korallszigeteket – cseréptetős házakat – világítanak meg. A víz alatti szigetek között világítótestű halak – autóbuszok – úszkálnak. Az utcák vonalát csak sejteni lehet a fények gyöngysorából; egy-egy fényesebb folt a tereket jelzi. A piros ötágú csillagokról, a zöld, kék neonbetűkről tudom, hogy egy üzem, egy gyógyszertár, egy üzlet, egy mozi fényei. Ez az egyenes lámpasor az állomásra vezet, az a másik Újpecs felé. Ha megkerülöm a dombot, a meszesi házsor kivilágított ablakait látom; fönt a hegyen pedig egy-egy lámpa – szabálytalan, elszórt alakban – az erdő szélére épített házakhoz mutat irányt.

Fény, fény mindenütt. Az éjszaka fényei. Kirakatok fénye, üzemek – apró üveg-szemekből összerakott ablaktábláin kiszűrődő – fénye, lakószobák fénye. A modern élet őrtüzei, biztonságot jelentő, életet, nyugalmat jelző fények. A kesztyűgyárban új szálát fűznek egy orsóba, s valakinek közelebb kell billenteni a tűhöz a lámpát. Könyvet tettek le egy asztalra, a könyv gazdája a fal felé fordul és a takaró alól kinyújtott karral a villanykapcsoló után nyúl. Egy felhőrongy letörli a holdat és a csillagokat az égről, de lent a völgyben tovább vibrálnak az ember-csiholta, gépek-termelte hideg, fém fények.

Elképzelem: a régi városban ilyenkor petróleumlámpát vagy gyertyát tettek az asztalra a vacsorázó elé, s az utcán egy ember karcsú-hosszú bottal gázlámpákat gyűjtögetett. A múlt, a múlt, a pisla fények emléke, a falakból kinyúló kigyótestű gázlámpa-karok még ma is ott merednek egy-egy öreg pécsi ház homlokán. Az éjszakában bandukoló párok ezeket az apró fénytócsákat kerülgették.

Amikor most leereszkedem a hegyről, a Széchenyi tér fehér neonfényéből szeretnék gyöngysort kötni egy szelíd, karcsú nyak köré...

HALLAMA ERZSÉBET

Egy professzor arcképe

Szeretném, ha vázlatosan is, megrajzolni „a tudós arcképét”. Pár rövid oldalon bemutatni az életművet, s az embert, aki megalkotta.

– Tudós? Rossz szó. Senki se tudós. Mondja inkább, hogy kutató, az jobb.

Dr. Donhoffer Szilárd Kossuth-díjas egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, képviselő, a Kórélettani Intézet igazgatója, három éven át a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektora. 1928 óta több mint 100 dolgozata jelent meg, írt kórélettani tankönyvet, amely 1957-ben jelent meg először, 1961-ben kiadták másodszor is, s nemcsak a hazai orvostanhallgatók tanulnak belőle, hanem a fiatal kutatóknak is fontos kézikönyvük. A professzor az intézet és a tanszék irányítása mellett egyetemi és továbbképző előadásokat tart, vendégprofesszorként külföldi utakra megy, részt vesz az Országgyűlés munkájában, elsősorban az egészségügyi

bizottságban, foglalkozik az orvosképzés problémáival, rendelkezésére áll választóinak...

Az ember ki tudja miket képzelhet róla, talán valami látványos környezetet. Ehelyett a patkányketrecekkel, műszerekkel zsúfolt Kórélettani Intézet – voltaképp egy épületrész – igazgatói szobája, ahol a professzor többnyire tartózkodik, puritán, csaknem kopottas kis szoba, szerzetesen egyszerű íróasztal és karosszék, egy csomó példás rendben tartott könyv, papiros.

– Ó, az intézet teljesen kielégítő. Ötvenháromig egyetlen szobában volt minden: professzor, tanársegéd, patkányok, berendezés

A professzor vékony ősz ember, figyelmes, élénk kék szemmel, s valami rejtett, alig látható mosollyal. Ez a mosoly tartalmaz szigorúságot is meg bölcs elnézést is, de legfőképp humort. Tetőtől-talpig fehérben ül a karosszékben, és mikor töpreng valamin, oldalt fordul a széken, s lábát fölrakja a karfára.

Hatvanöt éves.

– Láttam még Ferenc Józsefet a Vérmezőn...

Jó, nem bánja, mesél az életéről.

Egy tudós megfontolt, rendszerező módján fogalmaz, miközben tűnődve himbálja lábát a professzori szék karfáján.

Pesten születtem, 1902-ben. Apám hidmérnök volt. Kárpátalján tervezett egy ideiglenes fahidat, 60 méter magasán a völgy felett. A tervet a főnöke nem akarta aláírni, apámnak egyedül kellett vállalnia a felelősséget. Ez az első világháború elején történt, s még a háború végén is azon a hidon jártak a vonatok.

(Szép és romantikus, de kemény pálya. Gyermek számára példakép az ilyen apa.)

Nem éltünk túl nagy jólétben, az első világháború alatt és után. Az ötödik gimnáziumtól negyedéves koromig mindig tanítottam, abból vásároltam a könyveimet. Érettségi után a nyári szünidőben egy nagybirtokon dolgoztam, cséplőgépet etettem. Bár humán érdeklődésem is erős volt, onnan írtam haza, irassanak be valamelyik természettudományi szakra. Apám, mivel annakidején orvos akart lenni, beiratott az orvoskarra. Ez 1920-ban volt. Az első évben még inkább irodalommal, szociológiával, történelemmel, közgazdaságtannal foglalkoztam. A második évben hirtelen szorult a kapca, mindent meg kellett tanulnom. A kémia szigorlatot úgy tettem le, hogy ötven percig faggattott Buchböck professzor, aztán azt mondta: ha jelest akar, adok még egy kérdést. Inkább nem kockáztattam... Aztán később, mint kész orvos, megtanultam a kémiát rendesen.

(Egy széles érdeklődésű, nagy befogadóképességű fiatalember talált rá tehát a hivatására. Könnyen tanult, de nem egyenletesen, éppen, mert anyai minden érdekelte. Egyetemi éveinek érdekes színtöltje volt a fél-év, amit a bécsi egyetemen hallgatott.)

Amikor végeztem, 1926-ban Pécsre, a belklinikára jöttem. Lakásért, kosztért dolgoztam. Hat fizetéses állás volt a klinikán, és dolgoztunk vagy huszonöten. Mégis jó állás volt. Még körorvosi álláshoz is nagyon nehéz volt hozzájutni akkoriban. Főispán, püspök, vagy hasonló protekció kellett.

Allami ösztöndíjjal Skóciában töltöttem egy esztendő, 1931-ben. Az Aberdeeni Egyetem élettani intézetében, a Nobel-díjas Macleod professzor mellett.

Itthon apránként díjas gyakornok, címzetes tanársegéd, egyetemi magántanár

lettem. Magántanár koromban még gyakornoki fizetést kaptam. Szénhidrát-anyagcserével és felszívódással foglalkoztam akkoriban.

1929-ben nősültem, feleségem is orvos volt, itt végzett a pécsi egyetemen. Kaptunk a klinikán egy szobát, egy gyerekkel, majd rövid ideig kettővel laktunk itt. 1935-ben valódi lakáshoz jutottunk, kiköltöztünk a városba. Kettőnk keresetéből szerényen meg tudtunk élni.

(Több mint egy évtizeddel azután, hogy végzett, kinevezték adjunktussá.)

Akkortájt többen elmentek a klinikáról, és az adjunktusi állás is megürült. Kettőnk jöttünk szóba, de hogy én leszek, onnan tudtam meg, hogy az öreg portás tíz év után először nem várta meg köszönésemet, hanem fölemelkedett a fülkében és azt mondta: jó reggelt. Akkoriban nagy szó volt adjunktusnak lenni, összesen hét volt az egész orvoskaron.

1943-ban címzetes rendkívüli tanárnak neveztek ki. Ez professzori címet jelentett. A klinikán is sokat foglalkoztam kísérletes munkával, közben két évig dolgoztam a gyógyszeres és kórtani intézetben is. Mikor 1944-ben Mansfeld professzort, aki a gyógyszeres és kórtani intézetet vezette, elvitték Mauthausenba, nekem kellett előadnom a kórtant. Egy év múlva hazajött, de csak a gyógyszereszetet vette át, s előterjesztést tett a kárnak, hogy a kórtant bízzák rám. Ez meg is történt.

(Olyan elgondolás is volt, hogy Donhoffer Szilárd legyen a kórtan és a belgyógyászati diagnosztika professzora. A minisztérium végül úgy döntött, hogy külön kórtani tanszéket állít fel. A kar dr. Donhoffer Szilárdot hívta meg az új tanszékre, s végül 1949 márciusában hivatalosan is kinevezték egyetemi nyilvános rendes tanárrá és a kórtani intézet igazgatójává.

Az intézet – ma kórélettan a neve – azóta teljesen kifejlődött. Nyolc kutató, kilenc asszisztens és több tőnyi kiszolgálószemélyzet végzi a munkát.

A professzor 1961-ben lett rektorhelyettes és ugyanebben az évben kapott Kossuth-díjat. 64-ben Montreal-ban, a McGill Egyetemen, majd a Kaliforniai Egyetemen, Los Angelesben járt vendégprofesszorként. Hazatérte után három évig az egyetem rektoraként működött.

1963-ban választották először képviselőnek, az idein másodszor.)

Dr. Donhoffer Szilárd tudományos kutatásai két nagy témakör köré csoportosulnak. A táplálékfelvétel és válogatás szabályozásának kérdésével 30 évvel ezelőtt kezdett foglalkozni. Ma is érdeklődéssel kíséri munkatársai ilyenirányú munkáját a Kórélettan Intézetben. E kísérletekből kitűnt, milyen finom és komplex mechanizmus szabályozza a szervezet táplálékfelvételét, mind a minőség, mind a mennyiség tekintetében. A vezérszólamot a kettő közül a mennyiségi szabályozás (kalóriafelvétel) viszi.

Egyszerű megfigyelés és köznapi tapasztalat is felveti a kérdést, hogyan lehetséges, hogy a felnőtt ember hosszú éveken át, igen változó körülmények között is, gyakorlatilag változatlan szinten tartja a testsúlyát. Nyilván energiaszükségletéhez igazodik a táplálékfelvétel – de mi szabályozza ezt? A központi mechanizmus az agyban van. Kísérletek igazolják: igen kis sérülést kell ejteni az agy bizonyos részén és elhízik az állat. Az így operált patkány pl. annyira elhíjasodik, hogy testsúlya eléri vagy meghaladja a normális patkányénak kétszeresét. Egy másik, az előbbihez közelfekvő pont sérülése ellenkező hatást vált ki: az állat nem nyúl a táplálékhoz, és ha nem táplálják mesterségesen, éhen hal.

Igen különböző külső feltételekre és hormonális változásokra is szabályszerűen, s nagyon számottevően változik a táplálékfelvétel. Ha tartós izommunkát végeztenek a patkánnyal, eleinte csökken ugyan a testsúlya, de hamarosan fokozódik a táplálékfelvétel és ismét állandó szinten marad a testsúly. Ha pajzsmirigy hormont juttatnak

az állatba, a nagyobb energiafelhasználás jeleként mindjobban fokozódik az oxigénfogyasztás, hamarosan azonban hasonló mértékben fokozódik a táplálékfelvétel is, és új egyensúly alakul ki a táplálékfelvétel és az energiaszükséglet között. Ha az állatot hirtelen hideg környezetbe helyezik, a szokásos táplálékmenyiségnek kétszeresét is elfogyasztja. Ha diabetest – cukorbetegséget – idéznek elő az állatban, s így a vizelettel távozó cukor révén sok energiát veszít, szintén nő a táplálékfelvétel. De mindemellett más jellegű szabályozást is végez a bonyolult mechanizmus: kvalitatív válogatást. A dolgoztatott állat például inkább a zsirokat és fehérjéket, a hideg környezetbe helyezett pedig inkább a szénhidrátokat válogatja ki a rendelkezésére álló táplálékfajták közül.

A táplálékszabályozó rendszer egyike a szervezet legérzékenyebb és természetesen legfontosabb mechanizmusainak. Óriási gyakorlati jelentőségük is van a vele kapcsolatos kutatásoknak. Katonaságnál, intézetekben, táborokban, tehát olyan helyeken, ahol csak az adott táplálékforrásokból elégíthetik ki szükségletüket az emberek, nagyon pontosan kell tudni, az egyén munkája, környezete stb. révén mekkora és milyen kalória igényt kell kielégíteni, hogy a szervezet ne károsodjék.

A másik nagy téma – időben a későbbi, s talán még izgalmasabb, hiszen ennek a kutatását a professzor jelenleg is intenzíven végzi – a szervezet hőszabályozásának kérdése. Donhoffer Szilárd kimutatta, hogy a thermogenezises hőszabályozásban nem feltétlen jelentőségű a didergés, s a nem didergéses hőtermelésnek nem elsőrendű forrása a vázizomzat. (E tárgyban írta akadémiai székfoglalóját is.)

Laikus számára is magától értetődő, hogy amikor a szervezet hidegebb környezetbe kerül, kénytelen önmagából pótolni a szükséges hőt. Hogyan? Mivel alacsonyabb hőmérsékleten mindig megnő az oxigénfogyasztás, nyilvánvalóan fokozódik az égés a szervezet valamely pontján. De hol?

Általában azt tartották, hogy a fokozott hőtermelés forrása a vázizomzat, és ez mechanikus működéssel, didergéssel termeli a hőtöbbletet. A közkeletű felfogás szerint ugyanez a mechanizmus működik szemellátható didergés nélkül is, és ennek jeleként fokozódik ilyenkor is az izom elektromos aktivitása. A pécsi intézetben végzett kísérleteket, melyek szerint az izom elektromos aktivitása nélkül, vagy azt megelőzve fokozódik a hőtermelés, jónéhány évig nem vették figyelembe, és csak lassan hódított tért az a felismerés, hogy a „nem didergéses” hőtermelés nagyonis lényeges szerepet játszik a testhőmérséklet szabályozásában.

Kísérreljük meg nagy vonalakban nyomon követni e kísérletek sémáját. Thermo-elemeket helyeznek el különböző izmokba, a vastagbélbe, a máj szomszédságába és esetleg más helyekre is. A test különböző pontjainak hőmérsékletével együtt mérik az állat oxigénfogyasztását (hőtermelését) és az izmok elektromos aktivitását. Ha 30 fokos környezetből 20 fokos környezetbe helyezik a patkányt, néhány percen belül, sokszor úgyszólván azonnal, emelkedik az oxigénfogyasztás. Ugyanakkor még percekig nem fokozódik az izomzat elektromos aktivitása, csökken az izom hőmérséklete, viszont az oxigénfogyasztással egyidőben emelkedik a hasüreg mélyén mért hőmérséklet. E kísérletekből egyértelműen kitűnt, hogy ilyenkor nem az izomzat, hanem más szövet termeli a hőtöbbletet.

A legutóbbi években kiderült, hogy e hőtermelésben alapvető szerepet játszik a barna zsírszövet, mégpedig nemcsak a hideg környezethez akklimatizált állatban – mint azt ma már általában elismerik –, hanem meleg környezethez akklimatizált állapotban is.

Mind ez sokszáz kísérlet, kontroll, számítás eredménye, és csak kis része az intézet munkájának, amelyet a hő- és energiaforgalom-szabályozás területén végez. Az eredmények között akad több általános elvi jelentőségű is, de ezek csak a hasonló területen dolgozó szakemberek előtt érthetőek. Ugyanez áll a jövő terveire, amelyek jónéhány évre ellátják az intézetet munkával.

A professzor vezetése alatt álló intézet legújabb, de igen fontos témája a légzés élettana és kórélettana. A Mecseki Szénbányászati Tröszt segítségével 1966-ban elkészült az épület padlásterében a Légzésfiziológiai Laboratórium és ez módot adott a párt- és kormányhatározat alapján 1961-ben megkezdett munka kiszélesítésére.

A fő téma: a huzamos ideig tartó porbelégzés hatása a szervezetre. A vizsgálatokból kiderült, hogy a porbelégzés szilikózis nélkül is olyan kóros elváltozásokat okoz a légzésben, amelyek lényegesen csökkenthetik a munkaképességet, és maradandó károsodást hoznak létre. Modern eszközökkel, különféle módszerekkel változások mutathatók ki a tüdő képlékenységében, növekszik a légzés munkája, nő a légutak ellenállása, növekszik a tüdő maradék (ki nem lélegezhető) levegője. Különösen fontos eredmény, hogy gyakran a normálistól eltérően reagálnak a porártalomnak kitett egyének, ha növelik a belélegzett levegő széndioxid tartalmát. E vizsgálatok sok esetben objektív támaszt adnak a panaszolt nehézlégzésnek, és a legrészletesebb légzés-életani elemzésre köteleznek, függetlenül attól, hogy a röntgenvizsgálat mutatott-e szilikózisos elváltozást vagy sem. Enélkül nem lehet ítéletet alkotni a munkaképességről, s előfordulhat, hogy súlyosan károsodott ember kényszerülhet teljesítőképeségét meghaladó munka végzésére. Eddig már több mint 5000 embert vizsgáltak meg ebben a laboratóriumban.

A gyakorlati és elméleti munka szoros összekapcsolódásának eredménye az a tény is, hogy az orvostanhallgatók jóval alaposabb légzéséletani oktatást kapnak itt, mint bárhol másutt, s természetesen, mint azelőtt ugyanitt.

– *Professzor Úr, Ön szerint mi szükséges ahhoz, hogy valaki a tudományos pályán sikereket érjen el?*

– Hát... alapvetően bizonyára kell hozzá tehetség, vagy ha úgy tetszik, ész. De még inkább: kitartás. És nyelvismeret. Nem lehet ezt eléggé hangsúlyozni, magamról tudom, hogy semmire se jutottam volna enélkül. Nekem szerencsém volt, mert a németet szinte az anyanyelvemmel együtt tanultam meg, s az angolt is még gyerekkoromban. E két nyelven írok is, franciául pedig olvasok szakszöveget. S a legfontosabb feltételek egyike olyan feleség, aki sok mindenről lemond a tudományos pálya kedvéért. Nagyobb anyagi jólétről, szórakozásról stb. Az anyagi áldozat persze sokkal nagyobb és terhesebb volt a mi fiatalunkban, mint ma. Persze az ilyen feleség mellett van más alternatíva is: nem kell megnősülni.

– *Negyven év alatt, amióta tevékenykedik, mi volt az orvostudomány alapjaiban a legfontosabb előrelépés?*

– A biológiában forradalmi változás történt: felfedezték a nukleinsavak szerepét az öröklődésben és a fehérjeszintézisben. A makromolekulák behatóbb megismerése forradalmasította a biológia tudományát. Ez a folyamat napjainkban is tart, s a biológia fokozatos átalakulását jelenti exakt természettudománnyá.

– *A tudományos kutatás formája manapság a kollektív kutatómunka. Mi erről a véleménye?*

– Számunkra, akik valamely tudományággal foglalkozunk, teljesen magától értetődő, hogy alig létezik probléma, amit egy ember egyedül meg tud oldani. Mire valami eredményre jutna, régesrég megcsinálják mások... S a legtöbb kérdés megoldásához többféle ismeret szükséges. Az ember még a maga szakterületét sem ismerheti minden részletében. Alapos áttekintésének kell lenni, de csak szűk terület az, amit ténylegesen, alkotó módon művelni képes. Világos, hogy mindezek az ellentmondások a kollektív kutatómunkában oldódnak fel.

– *De mi a helyzet a tudós becsvágyával?*

– Nagyon egyszerű. Van az emberekben becsvágy, és ez nagyon jó dolog, amíg a kutatómunkában hajtja mindig előbbre és előbbre. Ha viszont a becsvágy elsősorban a külső elismerésre irányul, attól már a munka szenved. Az első állapot az egészséges.

– *Hogyan vélekedik a teljes élet követelményeiről?*

– Egyet tartok döntőnek: az ember arra törekedjék, hogy önmaga előtt ne legyen szégyenkeznie. Az ember sose legyen egészen elégedett magával, de ne legyen nagyon elégedetlen a külső körülményekkel sem... csak annyira, hogy ez a szüntelen javító-segítő tevékenységre ösztönözze.

– *Közéleti ember létére mit tart legfontosabbnak ahhoz, hogy valaki megállja helyét a közfigyelem reflektorfényében?*

– Nem kell törődni a közfigyelemmel. Én sohasem éreztem, hogy reflektorfényben állnék.

– *S mit tart döntőnek az emberekhez való viszonyban?*

– Azt, hogy közvetlen emberi viszony legyen. Inkább felfelé kemény, lefelé megértő . . .

– *Hallatlan elfoglaltságai közepette mit jelent az Ön számára a pihenés és a szórakozás?*

– Fölmegyek a szőlőbe és kedvemre eldolgozgatok. Nyáron tíz napra vagy legfeljebb két hétre a hegyekre megyek turistáskodni. Sose megyek többre, mert akkor valami munkával okvetlen elmaradnék. Szeretem a jó zenét és szeretek autót vezetni.

– *Professzor Úr pedagógus is. Évtizedeken át szoros kapcsolatban állt s áll ma is a fiatalokkal. Az ismeretanyagon kívül mi az, amit elsősorban meg akar tanítani nekik? S milyennek látja őket?*

– Ha van valami, amit szeretnék a tanítványaimnak megtanítani, akkor az a helyes emberi magatartás, amely természetsszerűleg magába foglalja a szocialista szakember erkölcsét is. Egyébként azt tartom, hogy nincs nagyobb baj az ifjúsággal. De mint a fiatalok általában: nevelésre szorulnak. Egy bajuk van talán, az, hogy túl sok pénzt kapnak, míg egyetemre járnak. Aki a legmagasabb ösztöndíjat kapja, ha végez, kevesebbet keres . . . Oktalan csalódások forrása ez.

– *Még egy utolsó kérdés, Professzor Úr! Ha előlről kezdhetné pályáját, mit tenne másképp?*

– Lényegesen több matematikát tanulnék. Már a kísérletek értékelése is lehetetlen megfelelő matematikai tudás nélkül. S én még mindig több matematikát tanultam, mint a mai fiatalok! Ez nagyon sajnálatos. Oktatási rendszerünk egyik hibájának tartom, hogy a középiskolában nem tanítják meg a matematika azon alapvető fejezeteit, melyek valamennyi természettudomány esetében nélkülözhetetlenek körünkben.

Az egyetemen sztorik vannak forgalomban a professzorról. Ha azt mondják a háta mögött: „az öreg”, a hangsúlyban ott van egy tekintélyes ember iránti őszinte elismerés is, meg valami meleg szín is. Mesélik, hogy mivel olyan egyszerű, közvetlen, szerény és szívélyes, időnként szigorúan kioktatják. Egyik klinika kertjében szánkázatta az unokáját, s kiszóltak neki: bácsikám, itt idegenek nem szánkózhatnak! Oktatta már ki sofőr és kalauz, merő jóindulatból. Sosem sértődik meg.

Ugyancsak a háta mögött beszélik, hogy „fantasztikus memóriája van”, hogy ítélőképesége szinte csalhatatlan, kitűnő előadó, éles logikája „félelmetes”, s hogy remekül tud tanítani. Hogy korrekt és egyenes ember, a véleményét akkor is megmondja, ha az kellemetlen, ezért egyesek nem is szeretik.

Azok viszont, akiknek ő a közvetlen főnöke, azt mondják: a legkellemesebb főnök, akit csak el lehet képzelni. Nem, mintha nem lenne a végtelenségig kritikus, mondhatni: „szórszálhasogató”. De hagyja az embereket dolgozni, mindenki megmondhatja neki a véleményét, akár a legélesebb hangon is. Igyekszik munkatársainak komoly külföldi tanulmányutakat biztosítani. Az emberek, bármennyire tisztelik is, barátként tartják nyilván.

Sokan az egyetem különféle dolgozói közül, olyanok, akik meggyőződtek róla: ha egy ügyet elintéz, nagy figyelemmel, körültekintéssel, a maga szűkszavú lényeglátásával teszi – azt mondják: „nagyon jó rektor volt”.

Többnyire az intézetében dolgozik, s amikor éppen nem ír, vagy nincs a kísérletei között, akkor ide-oda járkal az épületben. Helyettese, Andik docens meséli:

– Néha bejön a szobámba, minden szó nélkül elkezd sétálni. Én olvasok tovább, néhány perc múlva szólanul kimegy. Sosem zavar senkit. A professzor ideális munkatárs, pompás ember, tőle meg lehet tanulni, hogyan kell dolgozni.

Tehetség, ha úgy tetszik, ész. És kitartás. Másokkal közvetlen emberi kapcsolat. Matematika.

„Az ember sose legyen egészen elégedett magával, de ne legyen nagyon elégedetlen a külső körülményekkel.”

RÁKOS SÁNDOR ✓✓

ARS POETICA

bazaltba vésett sorok
az elhallgatás többletével
nem bánhat könnyedén a szóval
aki törvényt fogalmaz

VÉRTANÚK FÖLFALÁSA ✓

megsütöttek egy-két sovány libát
zsírjukon évezredek óta
kövérre hízik falkányi hitetlen

SEMPER IDEM ✓

az anyaöl mint a tengerek
áradása kiapadhatatlan
születnek a szomjasszemű fiúk
a kérdezők kínpadra nőnek

ÖREGEMBER ✓

egyedül
kőhécsel
ezer férőhelyes teremben ✓

„HOLDNAK, MINT MINDEN JÓ VITÉZ” ✓

a Holdat már elértük
keressünk új csillagot
istenléptékű vágainknak

IGAZSÁG KÉT IRÁNYBÓL ✓

a fal
kívülről ellenállás
belülről védelem

FELISMERÉS

néha az elkapott szem látja meg
nem a figyelő

VÉGSŐ SZÓ A HALÁLRÓL

minden halál hősihalál

KEMSEI ISTVÁN

CSUPA KIÁLTÁS

*„Hallod hogy hozzád szólok
amikor nem vagy itt”*

Aragon

Nézem a nyitottszemű esőt, nézem az estét
hullanak a parancsoló cseppek: az aranykarikák.
mint fel-felzubogó néma forradalmak szivemben
úgy verődik csepp tavakba: fürdik a világ.

Allok egy lámpa mosolya alatt:
ember: hus, vér, csont: anyag;
mint ez a lány függöny itt: áttetsző a létem,
élek a szerelem isten-tenyerében,
ereimben csillag-pillanat:
dübörögnek csontig leomló házfalak,
vizek verik arcom, kövek rámkopognak,
szomjas zarándoka lettem mozdulataidnak.

Csupa kiáltás: szavaim hullanak,
homlokod, arcod szememben izzanak;
köztünk a város: csak kőburka koccan,
csuszik sárba, piszokba-mosottan
állok virágnak, szónak, szerelemnek fedetlen
nézem: apám, anyám merengnek menthetetlen;
kettészakadt multjuk ellobban felettem.

Ejnye, Ábel...

A szürkületbe hajló téli délutánon Közép-Daিদol egyik faszindelyes pincéje előtt két idegen férfi tipródott. Szemüket a zsalugáter réseire szorították, és kitar-tóan figyelték, hogy mi történik a házban. Végül a magasabbik megzörgette a zsa-lugátért és elkiáltotta magát:

– Hatóság! Nyissanak ajtót...

A karácsonyra készülődő szőlősgazdák megálltak a szurdok szélén, letették de-mizsonaikat... Nézték a faszindelyes házat és tanakodtak. Ki lehet a két idegen fér-fi, és a zsalugáter résein át vajon mit láthattak a házban?

*

Keresztes Ábel elégedetten lépkedett a kisállomás felé... Ahogy távolodott a belváros zajától, egyre magabiztosabb lett. Elnézett az alacsonyabb házak felett a vá-rosszéli kukoricások irányába és áhítattal maga elé suttogott: „Hatóság... H a t ó - s á g i k ö z e g...” Titkolózó arcán újra és újra felragyogott az öröm, s a szája gyönyört sejtető ráncokba rendeződött: – „Megyei rendőrfőkapitányság...” – mondta. Aztán, ahogy túljutott egy-egy közömbös arcú járókelőn, külön is sorba vet-te az egyes szavakat: „Rendő... Fő... Kapitányság...”

Keresztes Ábel régóta vágyakozott az egyenruha után, s most úgy látszott, elér-i célját... Mics községet összevontak egy másikkal, megszűnt a tanács, és megszűnt Keresztes Ábel hivatalsegédi állása is. Húsz éven át gondozta a falu ügyeit. Az elnö-kök, titkárok jöttek, mentek, de a hivatalsegéd maradt. Tagja volt a falu önkéntes tűzoltó egyesületének, s az utóbbi években a körzeti megbízott mellett önkéntes rendőrként is dolgozott. A tűzoltóságtól kilenc alkalommal, a rendőrségtől kétszer kapott írásbeli dicséretet. Ünnepeken feltűzte világoskék karszalagját és a tizedessel végiglépdelt a falun. A parasztok, az elnök, a téesz brigádvezetői soha nem mondtak neki semmit. S azt, hogy „jól van, Ábel”, se azt hogy „ejnye, Ábel”, de a nézésük-ből azért érezte, hogy őt, Keresztes Ábelt nem veszik komolyan. A tizedest meghív-ták egy féldecire, eldiskurálgattak vele erről-arról, de rá ügyet sem vetettek... Amikor megszűnt a tanács, azonnal beadta a kérvényét. Az orvosi vizsgálója sikerült, s a főhadnagy ezen a téli délelőttön barátságosan megveregette a vállát: – „Hát Ke-resztes Ábel, úgy néz ki a dolog, hogy magából városi rendőr lesz... Menjen csak szépen haza, majd bizottság elé terjesztjük az ügyét és értesítjük...”

Ahogy el-elnézett a házak felett, megakadt a pillantása egy cégtáblán. Kettős cégtábla volt. „103-as sz. Italbolt” – hirdették a piros betűk, de úgy látszik az egy-mást követő fagyokat és olvadásokat nem állhatta a festék és megkopott. Így elősötétlett egy régebbi felirat is: „Fekete Ló”.

Keresztes Ábel megállt a kocsmajtóban, benézett az üvegen át, aztán benyitott.

Városvégi egyszerű kocsmá volt, söntéssel, régi asztalokkal, melyeket nyűtt, pi-roskockás abroszokkal terítettek le. Négy-öt asztalnál ültek, de álldogalók is akad-tak, főleg a söntés, meg a szögletes fűrészporsó kályha előtt. Keresztes Ábel az ajtó közelében telepedett le. Asztalához legközelebb egy kéményseprő állt. A kémény-seprő egy alacsony kék köpenyes emberrel beszélgetett, aki a mozdulataiból ítélve a kocsmához tartozott.

Keresztes Ábel várt egy keveset. Amikor felismerte, hogy italhoz csak a söntésnél lehet jutni, felállt, határozott léptekkel odakopogott, és befizetett egy nagyfröccsre. Ahogy visszatelepedett az asztalához, bizonytalan érzése támadt. Mintha tilosban járna és félne a csösz kiáltásától, vagy hasonló. Ivott, letette a poharát s ahogyan keze fejével a száját törölte, összeakadt a pillantása az alacsony, kék köpenyes öregemberével.

– Ejha – mondta Keresztes Ábel.

Az alacsony öregember látszólag kellemesen diskurálgatott a kéményseprővel, de ha tehetette mindig odapillantott Keresztes Ábel asztalára. Kuszált ráncaiból ilyenkor kirajzolódott a nyílt, fenyegető rosszallás.

– „Csak nem a főhadnagy embere...?” – morfondírozott magában Keresztes Ábel, de amikor jobban szemügyre vette a kuszált ráncokkal megjelölt, izgatott arcú öregembert, ezt a feltevését teljesen lehetetlennek tartotta. – „Ha ez hatósági ember, akkor nekem már örmesternek kellene lennem” – gondolta elégedetten, és a kis öregember feje felett elnézett a söntés irányába, ahol a kövér, pirosposzsgás csapos, és sovány, megöregedett felesége viaskodott a poharakkal. A csapos nagy piros arcán váratlanul szétnyílt a száj:

– Péter! – kiáltotta bele a nyirkos, elnehezedett levegőbe.

Az alacsony öregember ekkor sietve kezét fogott a kéményseprővel, és a zsebéből előhúzott egy kulcsot. Nagy cirádált fülű pincekulcs volt. Az iszogatókat kerülgetve a söntéshez ment, és áthajolt a tégelyek felett. A csapos futólag a kocsmában poharazgató vendégekre nézett, aztán még mindig a vendégekre meredve odahajolt az alacsony öregember füléhez és mondott neki valamit. Az öregember elszakadt a pulttól, és mozgásba lendült, mint egy felhúzott Mikiegér. Az udvari ajtó felé tartott, de az utolsó pillanatban megváltoztatta az útirányát, és hirtelen Keresztes Ábel asztalához lépett:

– Fentről jött? – kérdezte fojtott, ellenséges hangon. Keresztes Ábel értetlenül rámeredt:

– Mit mond...?

– Az Ibolyától gyün...?

– Nem értem mit mond.

A cirádált fülű pincekulcs hirtelen az asztalra koppant.

– Nála volt!... Látom magának az állkapcsán... .

Keresztes Ábel lilaeres arcába ekkor felszaladt a vér. Fenyegetően hátradőlt a széken és megmarkolta a poharát.

– Hajja kend, ne csapkolódjon itt, mert olyant tesztek, hogy beszédtema lesz a laktanyákban! Az Úristenit!

Az alacsony öregember dühösen felcsapta a fejét, mint egy paripa, és elfordult az asztaltól. Találomra lépett néhányat, aztán eszébe jutott, hogy a pincébe küldték. Így hát megcélozta a kapualjba nyíló oldalajtót és nagy zajjal kiment rajt. Keresztes Ábel dühösen kapaszkodott a poharába, majd a szeme sarkából óvatosan szemügyre vette a kocsmát. Az emberek egykedvűen ácsorogtak a fűrészpóros kályha körül és iszogattak. A söntés közelében már két kéményseprő állt, mindkettő háttal a kijáratnak. Keresztes Ábel úgy tapasztalta, hogy az iménti jelenetet senki sem vette észre. Így hát, mivel a pohara már a keze ügyében volt, felemelte és kiitta belőle a savanykás fröccsöt. Ezek után keresztesbe fonta a karját és várt. Figyelte a söntést, a kövér kocsmárost, a kályha mellett kvaterkázó városvégi embereket, és közben egyre csak a mocskoszöld oldalajtó felé tekingetett. Teltek a percek, elmúlhatott egy fertály óra is, mire az oldalajtó kilincse mozdult.

Óvatosan lenyomta valaki kívülről, s az ajtó kinyílt egy tenyérynire. – „Aha... Leskelődünk előbb...” – morgott a fogai között Keresztes Ábel, és minden bizonnal igaza volt. Az ajtó aztán hirtelen feltárult és belépett rajt egy újabb kéményseprő. Nem sokat komázott a másik kettővel, csak odalépett a söntéshez és felemelte a mutatóujját. A kocsmáros lötyögtetett valamit egy vastagfalú pohárban, a tégelyből bort merített rá, és végül felelesztette szódával. Élénk piros folyadék gyön-

győzött a pohárban. A kéményseprő a söntés bádoglapjáról egyenesen a szájához emelte az italt, és minden teketória nélkül a torkába öntötte.

– Ūristen... – szólalt meg egészen halkán Keresztes Ábel – ezek rummal isszák a fröccsöt.

Újra feltárult a mocskoszöld oldalajtó. Ez alkalommal a kilincs mozdulásával párhuzamosan egy rúgás érte kívülről, mire enyhén meglendült. Az így keletkezett nyíláson, két hatalmas demizsonnal benyomakodott az öregember.

Keresztes Ábel egyenesre állította a nyakát és figyelt. Az alacsony öregember a pult mögé billegett a demizsonokkal, és titokzatosan biccentett a kocsmáros felé. Az egyik kéményseprő ez idő alatt a mocskoszöld ajtóhoz lépett és becsukta. A kocsmáros és az öregember valamilyen nehéz tárgyat megragadtak a söntés mögött és odább vonsozták. Az öregember feje ekkor teljesen alámerült, s a nagytestű kocsmárosnak csak a hátából látszott egy széles darab. Olyan volt, mint egy víz alá süllyedő földrész. Aztán hirtelen minden megváltozott. A söntés takarásából előbukkant az alacsony öregember és Keresztes Ábel asztala felé lépkedett. Megállt, megragadta az asztal szélét:

– Azt hittem fent volt nála – mondta.

– Kinél?

– Az Ibolyánál... De ha nem volt, hát nem volt... Mondja, maga nem állami ember?

Keresztes Ábel megköszörülte a torkát, és megenyhülten, de rátartian megszólalt:

– Olyan féle...

– Először azt hittem fent volt nála, de aztán láttam, hogy állami ember... Maga rendőr ugye...?

– Ūgy valahogyan... Most intézik az ügyemet a kapitányságon...

– Ezek szerint próbarendőr... Ide figyeljen, tehetnének már valamit... Az előbb is lejön tőle egy illető, aztán még itt pálinkázik... Mindjárt megláttam rajt, be is vallotta...

– Attól a nőszemélytől...?

– Az Ibolyátul... Szegény ura megint a szanatóriumban van, ez meg éli a világát... Ma egy hete, amikor a férjít bevitték a szanatóriumba, már nyitáskor itt volt. Pongyolába gyűtt le, megivott egy szilvát... Csak a szilvapálinkát issza... Megivott egy felet, aztán mindjárt fel is vitt innen egy pacákot... Itt lakik az emeleten...

A kocsmáros belerecsegett a levegőbe:

– Péter! Nézze meg azt a kályhát...

Az alacsony öregember elengedte az asztal szélét, és oldalazva, a vendégeket kerülgetve a fűrészes kályhához lépkedett. Leemelte a tetejét, és egy rozsdás szögvasal, ami a fal mellett hevert, belekotort a tűzbe. A kályha nagyot szusszant, és füstfelhőket okádva elhomályosította a kocsmát egét.

– Péter! Nem füstölő ez! – ordított a kocsmáros.

A vendégek bizony belevesztek a füstbe. Keresztes Ábel az öregembert is csak akkor vette észre, amikor már újra az asztal mellett állt.

– Rossz a kémény... Mit csináljak... Így nem lehet fűteni... Nem is az én dolgom ez... Én csak takarításra vagyok szerződötve, de megteszek mindent... Tudja mennyit kellene nekem itt dolgoznom? Fél órát hajnalban, amíg kitakarítok. De itt vagyok egész napon át. Segítek a kocsmárosnak, megszoktam ezt a helyet. Ilyen ember vagyok én...

Lassan kijebb húzott egy széket és leereszkedett rá.

– Ketten visszük ezt a kocsmát, én és a kocsmáros – mondta.

– Hát az asszony? – kérdezte Keresztes Ábel és az oszladozó füstfelhőn át a söntés felé tekintett.

– Az asszony nem számít – mondta az öregember, aztán megfogta az asztalon árválgató üres poharat és felállt.

- Igyon velem egy fröccsöt - szólalt meg Keresztes Ábel.

Az öregember átvágta magát a füstfelhőn és eltűnt a sötét táján. Csakhamar két tele pohárral jelent meg. Az egyikben halványsárga, a másikban élénkpiros folyadék gyöngyözött.

- Miféle fröccsöt mérnek maguk? - szólalt meg Keresztes Ábel.

- Én málnával iszom... Nekem ez megjár... Az összes vendég tudja...

- Málnával issza a fröccsöt?

- Megszokásból... Tudja én nyugdíjas kéményseprő vagyok... Nálunk nagyon szigorú volt az ellenőrzés, így aztán úgy ittuk a fröccsöt, mintha málna lenne... Ezen az utcai ajtón persze még málnára sem jöhetett be az ember... De a kéményseprő eszén nem lehet túljárni... Be a kapu alá, aztán az oldalajtón a kocsmába...

- Maga kéményseprő?

- Nyugdíjas... Kitüntetésem is van... Meg lennék én jól, csak ez az Ibolya ne rontaná a kocsmát...

- Jelentsék a körzeti megbizottnak...

A barázdált arcú öregember szemérmesen lehajtotta a fejét, és a poharába bámult.

- Nem akarjuk... Tudja az a helyzet, hogy a kocsmárosnak volt vele egy kis dolga...

- Ilyen egy nőszeméllyel...?!

- Jó forma ám... Nagyon jóforma... És fiatal... Maga is megtenné neki, ha úgy adódna...

Keresztes Ábel erre a lehetőségre nem is gondolt, bár volt már a levegőben valami bizsergető... Zavarában nagyot horkantott, és gyorsan felhajtotta a fröccsét. Az öregember is ivott, aztán lassan jobbra-balra hengergette a tenyere között a poharát.

- Az isten pénze sem elég neki, legjobb lenne munkába vinni... Ott aztán megfékeznek a természetét...

- Maga haragszik erre a nőszemélyre.

- Megvan rá az okom... Munkába fogom vitetni... Azt pletykázza, hogy követ dobtam az ablakára... Pedig itt voltunk a kocsmában, amikor csörrent az ablaka... Én aztán meg is találtam a követ. Lefoglaltuk és átadtuk a rendőrségnek.

- A követ?

- Persze... Bizonyosságul... Na igyuk meg, én is meghívom egy fröccsre.

Kiürítették poharaikat, aztán az öregember az asztal és a sötét között sietve térült, fordult. Időközben gondterheltté, nagyon szomorúvá vált az arca. Letette a poharakat a koszos abroszra, és halkán, bánatosan megszólalt:

- Tudja... Megmondom őszintén, volt vele egy kis ügyem...

- Ezzel a nőszeméllyel itt fent?! - kérdezte Keresztes Ábel nagyon izgatottan.

- Az Ibolyával... Az ura akkor is szanatóriumban volt... Gyüvök erre a kocsmára felé, tudja ez volt a körzetem... Az Ibolya meg éppen a trafik ablakában hasal. Ahogy meglát, mosolygóssá válik az arca. Azt mondja: „Jaj Péter bácsi, adjon már kölcsön egy huszast, nem tudják a százasomat felváltani...” Adtam neki... Aztán múltak a hetek, de csak nem akarózt megadni a pénzt, pedig látott itt a kocsmában. Nem számított nekem egy huszas, akkor én még kéményseprő voltam... Aztán egyszer elkap itt a kapu alatt. Azt mondja: „Jaj Péter bácsi, jöjjön már fel hozzám... Mutasztok valamit...” - Hát... Gondoltam, ha mutaszt... Megnézem mit mutaszt... Fölmentem...

Keresztes Ábel arcán tágulni kezdtek a lila hajszalerek. Moccanatlanul figyelt.

- A sporheltet mutasztotta... Kipucótam... Adott melegvizet, szappant. Mosom a kezemet, és közben kérdem tőle, hogyan leszünk, mivel még a huszast sem adta meg...

– „Jaj Péter bácsi, nincs nekem pénzem” – mondja „de elintézhetnénk ezt más-különbben is...” – Hogyan? – mondom én, mire azt mondta, hogy mutaszt még valamit...

Keresztes Ábel megszólalt:

– És mutasztott?

– Mutasztott... Megtörtént a dolog...

A kéményseprők elindultak kifelé. Ahogy elhaladtak az asztal mellett, odakö-zöntek az alacsony öregembernek:

– Isten áldja Péter!

– Isten... Isten – mondta az öregember, aztán egészen közel hajolt Keresztes Ábelhez. – Tudja... Nem győztem pénzzel. Ahányszor csak meglátott, hol egy fél-decit kért, hol egy huszast... Följártam hozzá, nem mondom... De a nyugdíjból már nemigen telt... Mondtam neki, hogy legyen belátó... De ennek a pénz az is-tene... Százakat kötöttem rá, aztán megjártam... Október 29-én este belesek a kulcslyukon, és látom ám, hogy egy illető fekszik az ágyán, ez meg szorongat vala-mit a kezivel... Hát ilyen egy nőszemély lett az Ibolya...

– Eljárást kellene indítani – mondta Keresztes Ábel, és párás lehelet felhőzött a szájából.

– Nem akarja a kocsmáros... Azt mondja, hogy raineck köll nekünk itt huza-kodni... A kocsmáros azt hiszem beleszeretett az Ibolyába... Nem mondja, de én látom rajt...

– Mi lesz ennek a vége? – kérdezte Keresztes Ábel.

– Tegnap már a kisállomásnál látták, este pedig a „Csendes”-ben. Onnan vitt fel egy másik nőt, mert egyedül már nem győzte... Az az illető, aki reggel lejött pálinkázni, azt mondta, hogy egy pacák még fent van nála... Ámbár lehetséges, hogy már az is elment... Meg kellene nézni... Azt hiszem én meg is nézem...

Az alacsony öregember hirtelen kihúzta magát, és jelentőségteljesen körülpillan-tott a kocsmában. Miután látta, hogy „üzletemberi” mivoltán az elmúlt negyedóra alatt nem esett csorba, felállt, s az asztalok között sűrögve, forogva, poharakat szedve és hangedlival csapkolódva elballagott a söntésig. Az összegyűjtött poharakat a bá-dogra rakta, aztán az asztalok közé billegett, és a mocskoszöld oldalajtón át eltűnt.

Keresztes Ábel megitta maradék fröccsét, törölt egyet a száján, aztán bólogatva, halk, nosztalgikus hangon megszólalt:

– Hejj a város... Városi élet...

Az alacsony öregember feldúlt arccal érkezett vissza.

– Lelépett – mondta.

– Micsoda?

– A szomszédok azt mondják, hogy két illetővel kiment a hegyre... Még a pincét is elmagyarázták...

– Úristen – mondta Keresztes Ábel, és a szemöldöke felborzolódott.

– Én az utat is tudom – mondta az öregember.

Így aztán Keresztes Ábel a szürkületbe hajló téli délutánon, a kisállomás helyett kiballagott Közép-Daindolba. A nyugalmazott kéményseprő mutatta az utat. Átkeltek néhány havas szurdokon, s végül egy faszindelyes pince elé jutottak. Szemüket a zsalugáter réseire tapasztották, és hosszasan figyeltek befelé. Így álltak ott egy ne-gyedórát. Akkor aztán Keresztes Ábel felháborodottan megszólalt:

– Kedves cimborám, itt szemérem elleni vétség történik!

– Teszünk valamit...? Hogyan leszünk? – bizonytalankodott a nyugdíjas ké-ményseprő. Keresztes Ábel megzörgette a zsalugátert és elkiáltotta magát:

– Hatóság! Nyissanak ajtót...

A háznak azonban nem nyílt meg sem az ajtaja, sem az ablaka...

MECSET CÓRDOBÁBAN

1

Itt leng a böszoknyás idő kertünk alatt
 Zöldmellű szűz pezsdülni üz lombot-tavat
 Lángajka míg csapdába ejt boldog legyél
 Fogyván a fény szíved szegény jajtól szakad

2

Paripácskám, arabocskám, mór pengédet megragadd, csikó-melled törje páncél, sóhaj-ijjal véd magad. Hasogasd meg ágyúiddal lobogómat, hajamat,	karold páncélos karoddal rúdját, a derekamat. Tenger alá heverünk majd, gyöngy veri ki hátadat, csípőm fehér villámával dúlom el a váradat.
--	--

3

A gyönyörnek temető öle mély
 Sima nyelvén szakadék meredély
 Ha kiittad keserű italát
 A haláltól puha sirt ne remélj

4

amit kulturális örök
 jezetten említésre mélt
 a körerkély az em
 megnézte már a ko
 A BUSZRA URAIM
 A RAMRA BUSZRAIM
 AZ IMRA RAMRABUSZ
 A BUSZRA IM URAM
 denki megvan köszö
 hetünk tovább

5

„Egykor Madrid felé mentében itt szállt meg Ignacio lovag, kiben
 az Úr serege erős vezérre lelt, a bűn pedig könnyörtelen ostorára.
 Dicsértessék az Ő neve.”

6

Fal tövében földi vándor szenderül
 Sűrű éjben mint a korsó megmerül
 Hogyha szájig szenvedéssel megtelik
 Zsákja nélkül lepkeszárnyon fölrepül

Stílus-humor és nyelvfejlődés

Van a stílus-humornak néhány válfaja, mely nekünk magyaroknak nagyjából megközelíthetetlen. Kitérek ezekre is. Nemcsak azért, mert a hiányok számba vétele nálunk nemzeti hagyomány, inkább azért, mert a történelmi vagy társadalmi okoknak, melyek a hiányokat előidézték, egy része ma is tevékenyen működő erő.

Az első példát Marivaux Szerelem és véletlen játéka című vígjátékából veszem. A cselekményből elég annyit tudnunk, hogy a szülők hozzá akarják adni Silviát Dorante-hoz, a két fiatal nem ismeri egymást s mivel egyikük sem akar zsákba-macskát venni, mindketten úgy határoznak, hogy áruhában fürkészik ki egymás jellemét. Silvia tehát ruhát cserél Lisette-el, a komornájával, Dorante Arlequin-nel, a szolgájával. Lisette nem tudja Arlequinről, hogy nem úr, hanem éppúgy cseléd, mint ő maga s ugyanígy Arlequin is úrinőnek hiszi Lisette-et. Ebből a helycseréből, abból tehát, hogy az urak szolgá-szerepet játszanak, a szolgák viszont az urak szerepében ágálnak, a vígjátéki helyzetek egész sorozata következik.

Bennünket elsősorban a nyelvi komikum érdekel, ennek főforrása, hogy Lisette és Arlequin, a két cseléd, igyekszik előkelő választékossággal beszélni, mivel egyik is, másik is azt hiszi, hogy eljött a nagy alkalom, megcsinálhatja a szerencsését, előnyös házasság révén kiemelkedhet alacsony sorából.

Arlequin, mint a francia vígjátékok szolgái általában: parasztleány, hallomásból ismeri az előkelők nyelvét, hiszen urak között forgolódik. Gazdájától sok mindent ellesett s miközben az urat játssza, nagyon elégedett magával, mert azt hiszi, hogy tökéletes a szerepben, holott állandóan kiesik belőle, mert az elegáns fordulatok közé minduntalan durva, bárdolatlan vagy éppen sértő szavakat és kifejezéseket kever, vagyis vissza-visszaesik saját stílusába, anélkül hogy ezt észrevenné. Mindez érvényes Lisette-re is, ő azonban – minthogy nő – sohasem megy el odáig a durvaságban, mint Arlequin. Ehhez még vegyük hozzá, hogy Marivaux valamennyi szereplőjét egyéni stílussal ruhazza föl s ennek többnyire az egyénitően túlmenő célja van. Silvia stílusában például finom eszközökkel gúnyolja ki ugyanazt a társalgási hangot, melyet Arlequin öszvér-nyelvében oly kíméletlenül állít pellengérré.

Megjelölök néhány tájékoztatósi pontot, hogy kézzelfoghatóbb legyen, milyen nehézségekkel kell megbirkóznia a magyar fordítónak. Lisette – a parasztlányból lett komorna – akinek a stílusában Marivaux az előkelők finomkodásán gúnyolódik, a maga természetes nyelvén így beszél a gazdájához:

„Nem szép dolog, ha az ember sajátmagát dicséri, de bármennyire tiszteletben tartom is a szerenység szabályait, mégis tájékoztatnom kell, uram, hogy ha nem teremt rendet, jövődöbeli veje nem adhatja szívét az ön hajadon lányának, mert a szíve másé lesz. Legfőbb ideje, hogy Silvia kisasszony felfedje kiletét. Még egy nap s nem felelek az eseményekért.”

A mi mértékünkkel ez már választékos beszéd.

Arlequin melléfogásai újabb stílári nehézségek elé állítják a fordítót, bizonyoság rá az alább következő apróság:

„Serviteur, cher beau-père”, – mondja, azaz „szolgálatára kedves apósom”. Ha a fordító a feje tetejére áll, akkor sem tudja visszaadni a fordulatban rejlő társasági bakklövést, a bon ton elleni vétket. Arlequin rosszul használja a „serviteur” szót, az egykorú jó társaságban ugyanis így búcsúztak: – „je suis votre serviteur”, azaz „szolgálatára, uram”. A „serviteur” egymagában visszautasítást jelent (a Larousse kiadás jegyzetei alapján).

A szerelem és véletlen játékanak három felvonásán keresztül Arlequin olyanformán viaskodik az előkelő társalgás fordulataival, mint ahogy Harold Lloyd egyensúlyoz a felhőkarcoló peremén, csupán a kockázat kisebb. Valahányszor nekirugasz-kodik egy-egy divatos mondatszerkezetnek, sohasem tudjuk, mi lesz a próba vége, kudarc-e vagy váratlan siker. Erre is, arra is akad példa; a komikus szituáció mindig függő játszma. Mi magyarok rendkívül mulatságosnak tartjuk, amikor az idegnek kerékbe török a nyelvünket s olyasmiket mondanak, mint Brachfeld Siegfried például: „a fülkében ült egy fia meg egy apja”. Arlequin is olyan nyelvet beszél, melyet nem ismer eléggé; *nem tud jól előkelően*. Végső elemzésben e két fajta stílári humor azonban.

Ahhoz azonban, hogy a rossz magyar beszédet mulatságosnak tartsuk (vagy megbotránkozzunk rajta) tudnunk kell magyarul, szilárd alapra van szükség, mert csak erről az alapról ismerhetjük fel az eltéréseket, a szabálytalanságokat. A stílus-humor területén Arlequinnek kettős funkciója van a vígjátékban, egyfelől nevetséges ömaga, mert rosszul beszél a előkelő nyelvet, másfelől azzal nevetet meg (vagy ingerel), hogy a finomkodó nyelvet parodizálja. Marivauxnál az alap a XVIII. század úri osztályának kényeskedő társalgása.

De mi legyen nálunk az alap?

A magyar társalkodási nyelv melyik változatára támaszkodhat a fordító? A XVIII. századi magyar emlékiratok nyelvére? Jókai táblabíráinak vagy Móricz erdélyi fejedelmeinek nyelvére? A Horthy-korszakban az úri osztály kialakította a maga társalgási formáit. Ezek azonban túl friss keletűek ahhoz, hogy egy kosztümös darab stílusához alapot adjanak.

Mint hogy nincsen megállapodott szabályokhoz igazodó, bizonyos társadalmi szokásokat tükröző, történelmileg kialakult magyar társalgási nyelv – valahányszor a felsorolt problémákhoz hasonló nehézségekkel találja magát szemben, a fordító kénytelen nyelvi leleményre hagyatkozni. Akármilyen csillogó is az eredmény színpadszerűség, irodalmi színvonal, szellemesség szempontjából, sőt bármennyire érzékelteti atmoszféricusan a stílári ellentéteket – végső fokon mégis egyéni érvényű, azaz a stílári komikum osztálytartalma elsikkad benne: ami eredetileg egy osztály divathóbortját gúnyolta ki, a fordításban vicc lesz, egyéni lelemény. Holott az, hogy a szereplők egyéni nyelve osztályuk stílusának változata, Marivaux vígjátékanak kibontakozásában döntő szerepet játszik. A két szerelmes párt ugyanis, a cseléd-szerpet játszó nemeseket és a nemesi szerepet játszó urakat a stílus hozza közel egymáshoz, illetve távolítja el egymástól. Ezért tetszik meg Dorante-nak Silvia, noha szobalánynak hiszi, ezért viszolyog Silvia a nemesúrnak vélt Arlequintól stb. A stílus-komikumnak ez a tágas területe a magyar író számára, majdnem bőrtön, olyan szűk.

Most másik kilátóról vegyük szemügyre ugyanazt a tájt. A példa Shaw Pygmalionja, melyet mind eredeti formájában, mind My Fair Lady című zenésített változatában ismer a magyar közönség.

A darab központi gondolata – már mint a mi sajátos szempontunkból – a következő, Mészöly Dezső fordításában közölt szövegrészekből bontható ki:

„El sem tudod képzelni, milyen veszettül izgató kézbe venni egy emberi lényt és gyúrni belőle egy másikat, egy egész másikat – pusztán azzal, hogy újra tanítjuk beszélni! Ez azt jelenti, hogy áthidaljuk a legtátongóbb úrt, ami elválasztja egymástól a társadalmi osztályokat és a lelkeket!” Ehhez helyes kiejtés és nyelvtani tudás szükséges.

A történet a londoni Szent Pál székesegyház környékén kezdődik, este, esőben. Itt tűnik fel Higgins, a fonétika tanára és megszállottja, aki azzal döbönti meg az eső elő fedél alá húzódotkat, hogy kinek-kinek ejtése alapján megmondja, hogy honnan való. Az egyik ácsorgótól ezt kérdi: – „Hogy vannak a kedves rokonok Selseyben?” – a másikkal közli, hogy hoxtoni, a harmadikkal, hogy earlscourti, epsomi. Pickering kiejtésében négy réteget fedez föl: – Cheltenham, Harrow, Cambridge, India.

– „És maga, hogy szakadt ide, hiszen Doverben született?” – kérdi Lizától,

a gondozatlan, civilizálatlan és förtelmes kültelki angolságot beszélő virágáruslánytól. A lány a második felvonásban felkeresi a tanárt s megkéri, hogy tanítsa meg „finoman” beszélni, mert eladó szeretne lenni egy virágos boltban. Higgins vállalkozik a feladatra.

A hozzá csatlakozó érzelmi és egyéb szövödményekkel, a sokrétű cselekmény főszála tehát egy külvárosi proli lány átalakulása nagyvilági hölgygé. Nagyszerű színészi feladat. A mi előadásainkon ez a látványos teljesítmény háttérbe szorítja, úgy szólván megsemmisíti azt a dús stílárís flórát, mely Shaw szövegében a humor egyik fő forrása.

Csak amúgy ijesztésképpen említem, hogy a mindennapi „How do you do”-t még kétféleképpen ejtik a darabban; így: „How d’ye do?” és így „Ahdedo”, ember legyen a talpán, aki kitalálja.

Liza beszédének átalakulását a magyar közönség csupán legdurvább vonásaiban követheti nyomon, árnyalataiban egyáltalán nem. Holott Liza éppúgy küszködik a highbrow english-sel, mint Arlequin a style soustenu-vel, tojástartót jár, szegény. Stílus-humor szempontjából – mind szókincs, mind fonétika dolgában a visszaesések a legizgalmasabbak. Higgins első ízben anyja fogadó napjára viszi el Lizát – ez a próbafellépés –, hogy ilyenformán felkészítse a végső próbára – a követéségi fogadásra.

A lány szókinccse – kikupálódás előtt – olyan diszparát elemekből tevődik össze, mint „szok”, „láthassa”, „tudhassa”, „szájjon le a luról”, „striaelni”, „dilizni”, „franc”, „frász”, „gyöttem”, „püff neki”, „megfuni”, „puccos”, „muris”, „spine”, „elpatkót”, „megalunni”, „hatlóerős”, „rövidúton”, „figurás vagyok” stb. Higgins-nél már a következő, az angol társalgási hagyományoknak megfelelő kifogástalan mondatot vágja ki az időjárásról:

„Úgy tetszik, az enyhe nyugati depresszió keleti irányba elhúzódik szigetünk-ről. De a barométer állása szerint aligha várható jelentősebb változás.”

Néhány mondat után kizökken s az indulat visszarántja saját nyelvi világába, már a nagynénjét festegeti, aki „úgy szopja a kisüstit, mint az anyatejet”, s az apját, aki „olyan nagy piás volt maga is, hogy igazán tudhatta, mire jó a pálinka”. A jelenet végén jövendőbeli udvarlója, Freddy tárja ki előtte az ajtót:

– „Ha volna kedve a parkon át sétálni, én nagyon szívesen. . .”

Liza – (előkelően): „Sétálni? Franc nyavalyát! (általános megdöbbenés) – Taxin megyek! (elvonul)”.

Az akadály itt is olyasmi, mint a három féle „How do you do” esetében. Az eredeti angol szöveg a következő:

Liza (with perfectly elegant diction) – Walk! Not bloody likely. (Sensation) – I am going in taxi. (She goes out).

A nyelvi komikum az adott helyzetben abból fakad, hogy Liza egy jellegzetesen kültelki, ordénáré kifejezést – not bloody likely – „tökéletes eleganciával ejt ki”, vagyis társalgási hangon használ jó társaságba nem illő szavakat. Nagyon hozzávetőlegesen olyan ez, mintha valaki a „rossebet” magabiztos előkelőséggel rossz-sebnek” ejtené. Ez a megoldás nagyjából megfelel a shaw-i szövegnek, hiájával van viszont azoknak az általános társadalmi vonásoknak, amelyek a stílárís szituációban benne rejlenek.

Liza olyan nyelvet beszél, mely szókinccsében, mondatszerkezetében és kiejtésében különbözik a jó társaság nyelvétől, neki is megvan a maga sajátos stílárís univerzuma, az előkelő társaságnak szintúgy. A nehézség ugyanaz, mint Marivaux vígjátéka esetén: szókincs, nyelvtan, kiejtés Shaw-nál jelzi a társadalmi hovatartozást s az, hogy Liza – az idézett részletekre célzok – egy ocsmány kifejezést elegánsan ejt ki, a stílus-humor finom eszközével közli, hogy már emelkedőben van a felső osztályok világába.

Szókinccsel, mondatszerkesztéssel – úgy-ahogy – inkább egyéni, mint társadalmi szinten, még játszhat a stílus-humor magyar művelője, a kiejtéssel már egyáltalán

nem, mert ezen a téren olyan kaosz uralkodik a tízmilliós Magyarországon, melyet egy ötszáz milliós nép is megirigyelhetne.

Miért van ez így?

Több, mint évszázada írta Széchenyi a következőket:

„Mi hint földi pályánkra annyi s mindig még agg korunkban is viritó virágokat, mint jó társasági és józan társalkodási szellem áldásai?” Ugyancsak ő írta a Stádiumban: „Ezen szót ÖN, míg jobbra nem tanítatom, magyarban úgy használom, mint a német a *Sie*-t.”

Kertész Manó kötetet szentelt az „udvarias magyar beszéd történetének”, ebből megtudhatjuk, hogy „a múlt század második negyedében mindjobban kibontakozó társasélet híjával volt az olyan megszólításnak, amellyel az úri társaság tagjai egymást tisztelhatték volna. Gondoskodni kellett tehát a súlyosnak érzett hiány pótlásáról; írónk gondoskodtak is és szinte egy időben két megszólítást hoznak forgalomba: a *kegyed*-et és az *ön*-t.” Szenvedélyes viták után a közhasználat szentesítette mindkettőt, de úgy hogy az „udvarias” vagy a semleges megszólítás kérdése továbbra is megoldatlan maradt.

„A *kegyed*-et Szemere Pál alkotta 1820-ban – folytatja Kertész Manó –, születése körülményeiről Döbrentei a következőket írja: „A magyar kénytelen a társalkodásban mindég a sok különféle hosszú titulusok említésére, mikor valakivel beszél, s ez nálunk az emberi osztályokat távolabb tartja egymástól, mint a többi európai nemzeteknél s a titulus örök említése bizonyos elvászto falat von közbe s az idegent nem szólíthatjuk meg oly bizodalommal, mint a német, francia s olasz...”

Az idézetnek vége. Földi pályánkra sok minden hint virágot, kivéve a „jó társasági és józan társalkodási szellem áldásait”. Ez az állapot, mint Halász Gábor meggyőzően bizonygatja, visszahatott a magyar regény, a magyar próza fejlődésére. Széchenyi hatalmas erőfeszítéssel munkálkodott hazánk civilizálásán s egyebek mellett az ő érdeme, hogy az „ön” használata elterjedt, s nem az ő hibája, hogy ezzel csak tovább bonyolódott az udvarias magyar nyelv, ahelyett hogy a szóbeli érintkezés szükséges elemeire redukálódott volna.

Ma a probléma kinzőbb mint valaha. Azóta eltelt másfél század, felszabadultunk, az urakodó osztályok beleolvadtak a népi tömegbe, anélkül hogy örökségül úri társalgási nyelvet hagytak volna ránk, tehát alapot az emberek közötti érintkezésre. Mi magunk semmit sem tettünk. Új társadalomban élünk a régi társadalomból ránk maradt gátlásokkal, mi több, a különféle megszólításokból nem halt ki az osztály értékelés, „magának” szólítani valakit ma is lekezelésszámba, vagy éppen sértésszámba megy, a helyzetet tovább bonyolítja, hogy a fiatalok többnyire nem érzik ezt, az idősebbek annál inkább, s ha egy fiatal „magá”-nak szólítja az idősebbet, „neveletlen”-nek bélyegzik, holott feltehetőleg nem sejtí a szóban megbúvó társadalmi reminiscenciákat. Történtek spontán és következtelen kísérletek az „elvtárs” általános bevezetésére, felbukkant a „polgártárs”, kísértett a „szaktárs”, legtöbb sikert kétségkívül az az elképzelés ért el, hogy mindannyian, kik e honban élünk „kártársak” vagyunk, aminek a mélyén van valami igazság.

A nehézségeket a tegeződés útján iparkodunk áthidalni, akárcsak a Horthy-korszakban, kevés sikerrel, mert amennyire joggal érzik magukat egyenlőnek egy-egy tegeződő csoport tagjai, ugyanolyan joggal sértődhetnek meg a kirekesztettek.

Semmivel sem kisebb a zűrzavar a kiejtés területén. Kialakulóban van egy tucatnyi pesti kiejtés, különféle dallamokkal, ezekben a változatokban egyetlen vonás közös: a lassúság, mely valósággal megdöbbeníti azokat a felvidékieket és erdélyieket, akik hosszú idő óta nem fordultak meg fővárosunkban. Sajátosan magyar vonás ez, mert különben a fővárosiak minden országban gyorsabban beszélnek a vidékieknél. A környéken ahol lakom, sűrűn építkeznek, a kőművesek túlnyomórészt vidékiek, a napokban szabolcsiakat hallottam falatozás közben beszélgetni, egy átlagos pesti színházlátogató a felét elszalasztotta volna a mondottaknak, oly gyorsan pergett a nyelvük, a somogyi kőműveseké szintén, holott ők beszédközben még egy gombócot is forgatnak a szájukban, hallani legalább úgy hallik. Sok hipotézis van, annak megmagyarázására, hogy miként sikerült létrehozunk Európa leglassúbb színpadi dikcióját,

mely a köznyelvre is áterjedt, egy Shakespeare-tragédia nálunk körülbeül egy órával tovább tart, mint angolul, németül vagy oroszul. Egyik feltevés szerint ezt az egy mellékmondat – egy töltött kalarábé-ütemű beszédmodort a Vígsház hozta divatba a naturalizmus virágzása idején, a természetességre való törekvésében, mások szerint a nemrég lebontott Nemzeti Színházban honosodott meg, a színésznek ugyanis a rossz akusztika miatt célszerű volt szüneteket iktatni a szavai közé, hogy a fattyúvisszhangok el ne nyeljék az egész szöveget. De az is lehet, hogy Csontos a hibás, ő ugyanis soha a szöveget nem tudta, s hogy a sűgöt megérthesse, úgy beszélt, mint aki keresi a szavakat. Akárhogyan áll a dolog, annyi bizonyos, hogy a pesti ejtémódok és a színpadi ejtés a lassúságban találkozik, minden egyébben eltér egymástól. A színpadi kiejtés ugyanis sem a pestire, sem valamely táj kiejtésére nem támaszkodik. Még néhány év vagy évtized s ez az elvont, ez a mesterséges „irodalmi kiejtés” idegenebb lesz az átlag pesti közönségnek, mint a szárdnak vagy az apulianak az olasz, melyet iskolában tanul, minthogy nem az anyanyelve. A mi színpadi nyelvünk színészlől színészre száll, a szó szoros értelmében száll, mert gyökere már csak olyanformán van, mint a filodendronnak.

A magyar udvarias nyelv s a belőle táplálkozó legalább korszakonként egységes irodalmi nyelv hiányából – megint csak sajátos szempontunkra hivatkozom! – nemcsak hátrányok származtak, hanem előnyök is: – a különféle nyelvjárások, osztálynyelvek, zsargonok, argók, tájnyelvek és különféle ejtémódok szinte elképzelhetetlenül dús tenyészet, valószínűtlenül bonyolult egymásbahatolása és keveredése. Gazdag vadászterület a stílus-humor művelőjének! Ugyanezt a jelenséget másik oldaláról nézve úgy fogalmazhatnók meg, hogy a köznyelv s az irodalmi nyelv – minthogy szabályozó tényező nincs – hazánkban rendkívül gyorsan változik, hónapok alatt „avulnak el” szók (melyekre szükség van), s jönnek divatba a szükségesek mellett merőben szükségtelen szavak, mint a most divatos hangvétél, mert ugyan ki „vesz” hangot, ha nem az epigon, akinek nincsen írói hangja?! Így volt ez a nyelvújítás korában, így van századunkban. A gyors változás eredményeképpen íróink, költőink nyelve színekben, egyéni vonásokban rendkívül gazdag. Néha azért, mert az író csakugyan új színekkel gazdagította nyelvét, néha a túl gyors kopás, elavulás következtében – szándéktalanul. Szász Károly, vagy Csengery Antal egykor eléggé semleges nyelvezetű fordításai ma patinásak, vereteseek, valahogy ilyenformán avatta az idő Bérczi Anyegin fordítását remekművé, noha nem hű az eredetihez és ugyanígy kezdte ki az idő Babits akkoriban felülmúlhatatlannak érzett Divina Commedia fordítását, amely gyönyörű ugyan, de túlságosan elhatalmasodtak rajta a szecesszió ízei. Egy szó, mint száz, irodalmunkban sok az egyéni vonás, az egyéni szín, hogy közhelyre hivatkozzam, jóformán valamennyi prózáirónk külön, egyéni prózáirói nyelvet teremtett magának.

Durván: – ahány író, annyi modor.

Mindabból, amit eddig elmondottunk, kiviláglik, hogy amennyire gyöngék vagyunk a stílus-humor olyan változataiban, melynek tartalma társadalmi, annyira erősek vagyunk az írói karikatúrában, melynek nálunk Karinthy Frigyes a klasszikusa, de oly jeles követői vannak, mint Bárány Tamás, Benjámín László, Képes Géza. Mint egyik tudósunk kimutatta, hasonló próbálkozások idehaza is történtek, a Borszem Jankóban például, a műfajt tehát nem Karinthy teremtette, viszont ő népszerűsítette így írtok ti . . . című, több mint hatszáz oldalas kötetében.

Száznál több író kerül terítékre Karinthy művében. Ő maga így nyilatkozik ezekről az írásairól: – „Amiket én írtam, azok nem „paródiák”, hanem „karikatúrák”, amelyekben az egész író skizz-szerű portréját adom, mint valami tanulmányban. Ez nem utánzó műfaj, hanem *kritika*”. Ilyenformán Karinthy irodalmi karikatúráinak gyűjteménye az irodalmi modorok amolyan kézikönyve. Pontos, mint a Larousse, részletesebb a huszadik század irodalmát tárgyaló bármelyik tudományos műnél s főleg mélyebbre hatoló.

Ha igaz, hogy madarat tolláról, embert stílusáról, egy fokkal még igazabb íróra vonatkoztatva. Egy-egy stílusosan jellemző mondatban benne lehet az író egész egyé-

nisége. Karinthy ezzel a módszerrel dolgozik, példaként a Zoláról írt karikatúrából idézek:

„Fülledt és fojtó volt a levegő, mindenféle virágok szagváladékot leheltek ki magukból, nemibetegségekben szenvedő pacsirták nyöszörögtek az ágakon.”

Ha az író üde, friss, életvidám hangulatot akar felidézni – többnyire a virágokat s a madarakat hívja segítségül. Az idillben virágok illatoznak és madarak csicseregnek. Karinthy azzal, hogy a virágok szagát váladéknak nevezi, azzal, hogy a pacsirta nemibeteg, egycsapásra megteremti a naturalista művek nyomasztó atmoszféráját.

Talán Shaw, talán más mondta, hogy az elmélet fonál, melyre felfűzzük a tényeket. Ez a legutolsó tény is ráfér a fonálra. A viselkedésnek az írói modor felel meg; a következmény – vagyis a sors – maga a karikatúra, mely lemezteleníti a modort s kibontja ami a fenségesben nem fenséges, a komolyban komolytalan, az esztétikusban gusztustalan, az egyszerűben bárgyú:

„A mi falunkban nyáron nő a zab
És éjszaka van, ha nem süt a nap . . .”

Bárgyú, igen, de nem föltétlenül az, hiszen színigazság. Innen nézve ez, onnan az; – mint Otello, aki lehet tragikus áldozat és bohózati figura.

Az írói karikatúra logikailag a stílus-humor végső pontja.

TIMÁR GYÖRGY

Társulati vacsora

Az Elnök különös dologra ébredt. A faliórából nem a harminc éve buzgólkodó kakukk, hanem egy ormótlan, bögyös pelikán ugrált ki, s furcsa, sipitásszerű hangján tizenhárom jelet adott. Ilyesmire még nem volt példa.

Különösen meghökkentő volt, hogy az óra eközben negyed nyolcat mutat. Micsoda? Negyed nyolc? Hű, de elaludt. Nyolcra társulati vacsora Duchesne kisasszony tiszteletére, s még meg is kell borotválkoznia. Az Elnök lerúgta magáról a skótmin-tás plédet, s a fürdőszoba felé indult. Közben bizalmatlanul pillantott föl a faliórára, amely azonban most példás megszokottsággal ketyegett.

– Holnap meg kell nézetnem – gondolta borotválkozás közben az Elnök. – Mégse járja, hogy csak így, minden bejelentés nélkül, egy pelikán . . . Ilkának meg se mondom, még fölizgatná magát.

A madárszerű törpe öregasszony már ott tipegett körülötte.

– A nyakkendő, fiam. Azt hiszem, ez van most soron. Hívom a taxit.

Meg se fordult, csak úgy a tükörből nézte meg a nyakkendőt, amelyet a felesége a kispadkán hagyott. Kis hija volt, hogy meg nem vágta magát; a nyakkendőt ugyan is még sohasem látta. Ilyen bordó-pöttyös, aranyzöld nyakkendője nem volt neki soha. Illetve . . . látott egyszer ilyet valakin, már nem emlékszik, hol. Az egyik külföldi vendégen lehetett. Szép nyakkendő. A felesége vette volna? Lehetetlen. Harminc éve nem vett neki semmit, s különben sincs se születésnapja, se névnapja. Furcsa.

Megkötötte a nyakkendőt, amelynek rendkívül lágy, simogató volt a tapintása, s szokása szerint egy kis kölnit szórt rá.

– Vagy csak megfeledeztem volna róla? Teljesen kizárt dolog. Valami itt nem stimmel.

– Vigyázz magadra, fiam – csipogta a felesége, amikor az Elnök előhalásztta esernyőjét az előszobai tartóból. – És ne igyál sokat, gondoldj rá, mit mondott legutóbb Krámer doktor.

Az Elnök oda se hederített. Úgy esernyősen megnézte magát az előszobatükörben, ahonnan egy dundi csecsemőarc tekintett rá vissza, meg egy pár hihetetlenül vastag, bozontos, félig fekete, félig ősz szemöldök, továbbá egy bordó-pöttyös, aranyzöld nyakkendő. Aztán hirtelen megfordult, mert meghallotta a falóra sipításszerű jelzését; mire azonban beért a szobába, a kakukk (vagy pelikán?) éppen eltűnt a be-kattanó ajtócska mögött.

– Mit nézel? – csipogott az asszony. – Háromnegyed nyolc. A taxi már itt van.

– Rossz az óra – felelte az Elnök. – Tizenhárom kakukkolt.

– Jézus – mondta az asszony. – Vigyázz magadra. És ne igyál sokat.

Régebben, amikor még nem kínozták annyira az izületei, az asszony is részt vett a Társulat díszvacsoráin, aminek az volt az előnye, hogy a „vigyázz magadra” meg a „ne igyál sokat” helyett a „fiam, elhozta a kulcsokat?” járta, hátrányként viszont megemlíthető, hogy a „ne igyál” tizparancsolati jellegű motívuma azért akkor is fölbukkant, csakhogy később, a desszert vagy a gyümölcs tájékán, úgy fél tizenegy felé, ha nem is kimondott szavak, de félreérthetetlen és az elnöki tekintélyt gondtalanul kockáztató odanézésék alakjában. Akkor már jobb így, hogy Ilka itthon marad. A „vigyázz magadra” igazán nem veszélyes, legföljebb olyan, mint valami hidpénz, amit az előszobán áthaladva akarva-akaratlan le kell rónia, mielőtt a közeli pompás falatokhoz hozzájuthatna.

A taxiban igyekezett elterelni figyelmét az iménti félóra szokatlan jelenségeiről. Duchesne kisasszonyra gondolt, a ma esti vendégre. Végre egy jóhumorú, a pikanteriát is bátran vállaló ifjú párizsi hölgy, annyi unalmas férfi után, amilyen Mr. Horner volt, az angol szekció küldötte, vagy legutóbb az a német, az a Doktor Hanke, ha ugyan jól emlékszik a nevére.

A szálló előtt kifizette a kocsit (számlát kérve az útiköltségről, az utóbbit a reprezentációs keretből megtérítettendő), s elővette gyémántberakásos Marvinját. Mint minden alkalommal, ezúttal is pontosan nyolc óra háromkor ért a szállóhoz. Már látni vélte a szokott társaságot, a kövér Zsirait, a fesztelen Gerlachnét, a sznob Sásdiékat, az alacsony, szemét nyúlszerűen ide-oda ugráltató Somost, amint kényszerezett humorral bökölgetnek a vendégnek, fél szemmel az aperitifes-tálca felé sandítva, amelyhez azonban csak az ő elnöki érkezése nyitja meg az utat. Nyolc óra négykor beadta fekete puhakalapját, fekete felöltőjét és az esernyőt a szálló ruhatárába, s mint mindig, ezúttal is nyolc óra öt perc volt, amikor a galérián lévő különterem elé ért.

Ott azonban kivüle nem volt senki.

Meghökken. Csak nem tévesztette el a szállót? Vagy talán az a kelekótya Czinner zavarta össze a dolgokat? Lehetetlen, hiszen a különteremben az asztal gyönyörűen meg van terítve: virágok, zöld levelek, francia trikolór. Minden stimmel. Hol az ördögbe késnek hát a többiek? Még szerencse, hogy legalább ő itt van; micsoda szégyen lett volna, ha Duchesne kisasszony érkezik elsőnek, és senki sem várja. Vagy itt volt, és sértődötten távozott? Lehetetlen, itt tudnának róla. De hátha az időpont körül van a félreértés? Talán a vendég csak később ér rá, Czinner pedig, az a fél-eszű, a titkárok alja, elfelejtette őt erről értesíteni?

– Főúr! Lesz szíves, kérem. Hány órára kértük a vacsorát?

– Nyolcra, uram.

– Ez biztos?

– Tökletesen, uram.

– És még nem volt itt senki?

– Senki sem jelentkezett, uram.

Egy mozdulattal útjára bocsátotta a pincért. Érthetetlen. Egyszerűen fölfoghatatlan. Mi történhetett? Ilyen még nem fordult elő, hogy ő érkezik elsőnek. És hol van Czinner a gépelt névkártyákkal, amelyeknek már régesrég a tányérok mellett kéne lenniük?

A titkár ebben a pillanatban tűnt föl a lépcsőfordulónál. Óriási sebbel-lobbal jött, ismét elkésve, mint mindig. Kopaszodó fején a romantikus hajtincsek úgy lobogtak kétfelől, mint a Paradicsomból frissen kiüzött angyal szárnyai. Arca zöld volt és büntudatos.

– Mit jelentsen ez, Czinner?

– Nem jött a busz, elnök úr. Huszonöt percet kellett rá várnom.

– És a többiek?

Czinner elámult.

– Nincsenek itt?

Az Elnök sóhajtott. Egyre cifrább az ügy.

– Értesítette őket?

– Természetesen, elnök úr.

– A vendéget is?

– Azt is. Nem tudom, mi történhetett. Pedig mindenkinek szoltam. Nyolc órára.

Az Elnök belesüppedt egy karosszékebe a különterem ajtaja előtt, és előhúzta a gyémántberakásos Marvint. Nyolc tizenkilenc volt.

– Töltsön nekem egy Martellt, Czinner. Ott talál benn a teremben, a bal sarokban. Aztán gyorsan rakja szét a névkártyákat, a protokoll szerint. És nehogy nekem Somost és Zsirait megint egymás mellé ültesse, érte? Siessen, kérem, direkt egy szerencse, hogy még nem értek ide.

Fél kilenc előtt egy-két perccel az Elnök a telefonhoz zavarta a titkárt, miután fölhajtott egy második Martell konyakot. Néhány perccel később Czinner visszaloholt.

– Beszéltem a Royallal. Mademoiselle Duchesne valamivel fél nyolc után hagyta el a hotelt. A portán szolt, hogy ha netán keresnék, itt lesz. Zsiraiéknál csak a kislány volt otthon, a mamája üdülni van, a papa háromnegyed nyolckor elindult. Somoséknál nem vették föl a kagylót. Gerlach doktorral beszéltem, rémesen megijedt, hogy a felesége még nincs itt, már régen be kellett volna futnia. Nem tudom, mi történhetett, elnök úr.

Az Elnökben a düh és a rémület váltakozott. Egy pillanatra a pelikán is eszébe ötlött, ekkor ösztönös mozdulattal nyakkendőjéhez nyúlt, s borzongva érezte a lágy, szinte simogató tapintást. Elővette a zsebkendőjét, s megtörülte a homlokát. Legalább Czinner itt van. Utálta a titkárt, de most úgy kapaszkodott belé, mint az egyetlen megfogható realitásba.

– Töltsön még egy konyakot, kérem. Magának is. Egyelőre várunk, nem tehetünk mást.

– Elnök úr kérem – nyögte zavartan a fiatalember, – ne tessék haragudni, de én nem maradhatok. Kilencre randevúm van.

– Azért csak töltsön.

Az Elnök, miután megitták a Martellt, és Czinner lobogó fürtjei eltűntek a lépcsőlejárónál, végképp az iszonyat markában érezte magát. Ilyen még nem volt. A rejtélyek rejtélye. Háromnegyed kilenckor úgy gondolta, elnöki méltóságában alázódik meg, ha tovább marad. El kéne indulni, hazamenni, itthagyni ezt a pokoli lányt. De most már fogva tartotta a kíváncsiság. És ha baleset érte őket? Áh, lehetlenség. Hogyan? Hiszen ahányan vannak, annyi felől jönnek. Valami más van a dolgok mögött. De micsoda? Micsoda?

Kilenc óra tájt (ekkor már túl volt az éhomra fölhajtott negyedik konyakon) másodszer is odaintette az előbbi pincért.

– Kérem, főúr. A jelek szerint valami félreértés történt. Mindenesetre még várunk egy kicsit, hátha kilencre jönnek nyolc helyett.

– Igenis – mondta furcsa, firtató pillantás kíséretében a pincér.

– Mármost, mint látom, fennforog, halványan bár, ám mindazonáltal, annak lehetősége, hogy a vacsora, mint olyan, elmarad. Semmiképpen sem szeretnék, ha ennek bekövetkezte folytán a szálló, amely volt olyan szíves összejövetelünknek ott-hont kölcsönözni, a nyilvánvaló vis maior miatt megrövidülne. Micsoda kérem a jogi

helyzet ilyen esetben? Akarom mondani, társulatunk a terem megrendelésével, ugyebár, bizonyos anyagi kötelezettségeket . . .

– Tíz vacsora az előzetes kalkuláció szerint, plusz a fogyasztott ital – hadarta idegesen a pincér, aki, minthogy három asztalhoz is hívták, kissé körülményesnek ítélte az Elnök kifejezőmódját. – Ennyit mindenképp leszámházunk. Rendelet van rá. Csak velünk felszolgálókkal van kiszúrva. Úgy értem, ráházunk, mert ugrik a melléke, tetszik érteni.

Nem állítható, hogy az Elnök maradéktalanul értette volna, de a félig epés, félig gúnyos hangszínt kitűnően érzékelt. Gögösen elházta a száját, egyszersmind pedig, méltóságát és megingott egyensúlyát megörzendő, megkapaszkodott a külön terem ajtófélfájában. A pincér már régen eltűnt mellőle, de gúnyosan sima arca ott égett a fehér asztal fölött, mint valami lámpa. Alatta az asztallap, a tárgyókkal és poharakkal, egészen lassan hullámzott. Az Elnök ezt undorítónak találta.

Öt perccel később, az ötödik konyak után elhatározta, hogy megvacsorázik. Ha egyszer tíz vacsora, mint olyan, amúgy is kifizetendő, ugyebár, akkor kvázi teljesen mindegy, megeszik-e ő ebből egyet, mint olyant, effektíve. Vagy kettőt, ugyebár. Mint olyant. Utána esetleg még fölugrik Margóhoz, ha csak nagyon el nem álmosodik az ételtől. Majd később eldönti, most mindenestre eszik egy jót.

Elhatározásáról értesítette a személyzetet. A pincér kissé fölronta a szemöldökét, de bölintott és elsietett. Ahol az imént állt, a szőnyeg lágyan hullámzott.

– Különös – gondolta az Elnök, de nem ért rá, hogy elgondolkozzék az újabb rejtélyen, mert a kis Somost pillantotta meg, amint gyors oldalpillantásokkal közeledik. Nagyszerű, végre valaki! Úgy látszik, mégsem bolondult meg, most legalább fény derül a titokra; de jóformán végig sem gondolhatta, máris újabb talány elé került. Somos kontúrjai ugyanis szagगतott vonalakkal voltak megrázolva; egy szagगतott körvonalú Somos közeledett feléje a szálló galériáján, a higgadtan kávézगतó és oda se néző német, angol és dán vendégek, valamint a rájuk várakozó, szépen kiöltözött és kisminkelt magyar lányok között; egek! Egy szagगतott vonalú Somos!

Mi történhetett ezzel az emberrel? Máskor sem lehetett szívet melengető látványnak mondani; de így?! Biztosan beteg szegény. Mondják, valami járvány van.

– Szolgája, elnököm – köszönt rá a szagगतott Somos. – Már itt? Fantasztikus! Esküdni mertem volna, hogy nyolc óra ötkor fog érkezni, kínosan ügyelve rá, hogy a többiek már itt legyenek, s mégse késsen el. Mi történt? Mi történt?

Az Elnököt fojtogatta a düh. Hát mi ez? Ez a kis Somos, ez a vacak, ez a nikszli, akit Ilka családja könyörögve protezsált be nála a Társulat elnökségébe, hogy simábban kaphasson útlevelet a familia orkáncabát-tranzakcióinak lebonyolításához, ez a sunyiszemű nulla, nem elég, hogy több mint egy órát késik, a tetejébe még pimaszkodik is vele?

– Hány óra van magánál? – kérdezte kimérten és jelentőséggel.

– Három perc múlva nyolc, elnököm. A hölgyike még nincs itt?

Az Elnök tüntetően vette elő a gyémántberakásokat, s odatolta a finoman ketyegő szerkezetet a kis emberke orra alá.

– No – mondta az. – Percre úgy jár, mint az enyém.

– Micsoda?! – Megnézte az órát. A Marvin kilenc óra tizenkét percet mutatott.

– Ez magának három perc múlva nyolc?

A szagगतott Somos ismét odapillantott.

– Nem. Most már csak két perc múlva. Telik az idő. Rögton itt lesznek.

Az Elnök úgy érezte, megüti a guta, de aztán ismét hideg borzongás futott át rajta: a pelikán jutott az eszébe, meg tizenhárom sipítása. Egy kissé remegett is a hangja, ahogy odaszólt a pincérnek.

– Főúr, kérem, lesz szíves megmondani: hány óra van ezen az órán?

– Nyolc lesz két perc múlva, uram. Hozzam az aperitifet?

Az Elnök szédült. Az órán kilenc óra tizenhárom múlt.

– A vacsorát! – Ezúttal keményen, parancsolóan beszélt, ahogy Czinnerrel szokott. – Érdekes – folytatta a pincér távoztával az Elnök, zavarában igyekezővén tár-

saságian csevegő tónust megütni. – Én például ezen az órán kilenc tizennégyet látok.

– A szeme hetvenöt percet siet, elnököm. Egy perc múlva nyolc.

– No hisz mindegy – krákolgott társaságian az Elnök. – Egyre megy. Tudja, mit mondott a görög Protagorasz? „Ha neked valami kék, az kék, ha pedig az nekem ugyanakkor piros, akkor kék is, meg piros is.”

A kis Somos pontosan tudta, mit mondott a görög Protagorasz, mert ezt az Elnöktől, főleg közgyűlések kiélezett pillanatai alkalmával már vagy tucatnyi alkalommal hallhatta, de csupán ennyit jegyzett meg:

– Krisztus előtt ezerszázban.

Az Elnök váratlanul fölvidult. No lám, a kis Somos. Egészen értelmes fiú.

– Jöjjön, Somos, maga még nem kóstolta meg ezt a Martellt. Valami fejedelmi. Na, jöjjön. Az volt az én poharam. Úgy, elég, köszönöm.

Koccintottak. Amikor fölhajtották az italt, az Elnöknek eszébe ötlött, hogy Somos... öö... hát igen, hogy Somos... szaggatott. De nem kérdezett semmit, tapintatlanságnak érezte megkérdezni valakitől, mitől olyan szaggatott ma este. Ez végtére is magánügy. *Passons*. Nem is kell észrevenni.

Hanem aztán, amikor a következő percben – negyed tízkor, azaz pont nyolckor, vagyis ki tudja, hánykor – egyszerre beözönlöttek a többiek is, s velük Duchesne kisasszony, a vendég, az Elnök döbbenet láttá, hogy valamennyien a Somos-féle körben szenvednek: mindnyájan szaggatottan rajzolódnak ki a galéria légterében.

– A végén még én is megkapom – futott át az Elnök agyán. – Ha ugyan nem arról van mindössze szó, hogy egy kissé talán túl sokat ittam.

De egyébként minden olyan volt, mint máskor; háta mögött a sok villogó tányér, pohár, a kék-fehér-piros trikolór, azon kívül, hogy noha enyhén, ám fölöttébb megvetendő módon hullámzott, tökéletesen rendben lévőknek tetszett, s a német, angol és dán vendégeken sem mutatkozott semmi elváltozás, nemkülönben a meghívásukban reménykedő hazai hajadonokon.

– *Tiens, Monsieur le Président!* – köszönt rá csodálkozva a szaggatott vonalú ünnepelt. – Ön az első elnök életemben, aki első a vacsoránál.

– Ez természetes, kisasszony – húzta ki magát büszkén az Elnök, de kénytelen volt baljával nyomban hátranyúlni és kitapogatni az ajtófélfát, részint mert amúgy is bizonytalanul állt a lábán, részint – és főként – mivel megriadt Somos viselkedésétől. A máskor felénk kis ember ugyanis vihogni kezdett, mégpedig furcsa, tőle még sohasem hallott magas fejhargon, s tréfásan mimelt boxütéseket helyezett el az ő karján.

– De még milyen természetes, hihi! – rikkantott franciául. – De még mennyire! Elnökünk direkt hetven perccel korábban jött, hogy akkor is első lehessen, ha Ön netán egy órával hamarabb találna megérkezni. Hihi!

– Somos, megbolondult? – sziszegte oldalvást az Elnök, s egyidejűleg megkísérelte a vendég felé irányozni szokott széles elnöki mosolyainak egyikét. E kettős törekvés következménye olyasfajta fintor lett, mint amikor valakit székrekedéses erőlködése kellős közepén megcsiklandoznak.

– Nincs jól, elnök úr? – kérdezte aggódalmasan a szaggatott Gerlachné. De még nem jutott idő válaszra, amikor a kövér Zsirai behízeltő hangja, mint valami illó olaj, ráfolyt a társalásra.

– Elnökünk csak hangulatot kíván teremteni. Elnökünk komikus képességeit csak kevesen, a beavatottak ismerik. Fiatal éveiben sokáig habozott, ne a színészi pályát válassza-e. Örök kár, hogy e képességét a Nemzeti Színház helyett csupán Társulatunk szerény keretei közt élvezhetjük.

– Örök kár, örök kár – dörzsölte a kezét egy nagyon sárga bőrű, éltesebb, cvikkeres úr, akiről mindig mindenki megfélekedett, mert sohasem szólt egyetlen szót sem, hang nélkül ette végig a társulati vacsorákat, s akit, ha nagy néha eszébe ötlött, az Elnök Hetényi-Heftingernek hívott, pedig alapjában véve Letenyi-Lechtiger volt. – Örök kár. Direkt egy pech uraim – fordult magyarul a francia kisasszonyhoz. – Ezt kegyed nem érti.

- Aperitif nincs? - kérdezte Gerlachné.
- Hogyne volna? - folyt rá Zsirai hangja a kérdésre. - Elnökünk nemcsak komikusnak kitűnő, de bűvésznek is. Csiribi-csiribá, egy intés, s máris előttünk a Martell konyak. Sajnos, soha egyéb. Talán e jelentéktelen egyoldalúság az oka, hogy elnökünket nem Európa nagy cirkuszaiban tapsolhatjuk, csupán...

- Zsirai, kérem - szólt közbe nagy méltósággal és magyar nyelven, Duchesne kisasszonyra széles, pajtáskodó vigyort terpesztve az Elnök, miközben támaszkodó bal kezének ujjai hátul görcsösen belevájtak az ajtófélfába, - attól tartok, kedves Zsirai... attól tartok... Minélfogva megkérném arra a minimális, ugyebár... Remélem, megértett. *J'espère, Mademoiselle*, meg tudja borsátani, ha nem ánzisos aperitifvel kínáljuk, lévén ez hazánkban ismeretlen, másfelől ha nem azzal a bűdös barackpálinkával traktáljuk, amit nálunk úton-útfelen a boldogtalan külföldi gyomrába erőltetnek.

- Örök kár, örök kár - folytatta magában az előbbi témát Hetényi-Heftinger, aki alapjában véve Letenyei-Lechtiger volt, s akiről ismét megfélemedkezett mindenki.

- Nálunk - emelte föl hangját az Elnök - első a vendég. - Szerette volna hozzátenni: „mint olyan”, de ezt nem tudta franciául, ezért szomorú szívvel lemondott róla. - Mi vendégszerető ország vagyunk, s kvázi, ugyebár, őszintén mondhatom...

- Őszintén mondhatjuk: a vendég nálunk absolute mellékes - vihogott az előbbi magas fejhangon Somos. - A vendégre szükség van, mert nélküle nincs búcsúvacsora, de ezzel, hogy úgy mondjam, a vendég hasznos szerepe ki is merült. Merem állítani, Mademoiselle, hogy a vendég valójában szükséges rossz. Az ember minduntalan törheti a fejét, hogy is mondják ezt vagy azt a dolgot a vendég nyelven, s mire a harmadik összetett mondat végére jutunk, kihűlt előttünk a töltött medvefűl. Vendégszerető ország, mondja szeretett elnökünk. Ez csak az ő végtelen jóindulatát, tisztaságát és lelki finomságát, mondhatnám ártatlanságát mutatja, kedves Duchesne kisasszony. Mert valójában mi nem a vendéget szeretjük - frászt! - hanem a hasunkat. A hasunkhoz pedig a vendégen át vezet az út. Mikor ennénk mi kaviáros kolibrimáját vagy teszem azt Tournedos à la Alabamát, ha nem lennének külföldi vendégeink, s számarányukkal egyeztetett, betervezett és jóváhagyott reprezentációs keretünk?

- Az istenért, Somos... - hápogott az Elnök. - Maga megőrült! Remélem, Mademoiselle Duchesne nem veszi komolyan ezt a... ezt a...

Az izgalom azonban fölöslegesnek bizonyult, Duchesne kisasszony jóízűt nevetett a - mint mondta - jellegzetesen magyar humorú tréfán, s kijelentette, hogy még egy ilyen kedélyes országot nem ismer. Ezután ittak.

- Ön nem tart velünk, elnök úr? - kérdezte a vendég, észrevéve, hogy az Elnök csak tölt, de nem iszik.

- Nem, nem, nagyon kedves, hogy így törődik velem - mondta az Elnök egy kissé megtántorodva -, de én nem ihatok, orvosom és feleségem egyaránt szigorúan megtiltotta. Hát mit tehetek? Az orvosommal még csak ellenkezhetnék, node a feleségemmel?!

Öblöset, túl nagyot nevetett az elmésségen, de megbánta, mert nevetés közben csuklania kellett, s minthogy éppen nagy hangon kacagott, a csuklás is akkorára sikerült, mintha egy Gellérthegy-nagyságú Martelles-palackból rántották volna ki a dugót.

- Farkasétvágyam van - közölte Gerlachné. - Egyedül megzabálom a fél tálat.

- Örök kár, örök kár - énekelte a cvikkeres úr, akinek az Elnök most még téves nevét is hiába kutatta emlékezetében.

Miközben asztalhoz ültek, Duchesne kisasszony az elmúlt héten szerzett társulati tapasztalatairól iparkodott beszámolni az Elnöknek, de Zsirai leintette.

- Maga azt hiszi, ez itt érdekel valakit is? Eleget hallgatjuk ezeket a hülyeségeket. Azért jöttünk ide, hogy jól befaljunk. Ellenben ha vannak jó párizsi disznóviccei...

- Zsirai...!! Egyszersmindenkorra!

Minthogy ismét csuklott, az utóbbi szó így sikeredett: *egyszersmindenhukkorra*. Természetesen ezt is kétségbeesetten mosolyra feszített ajakkal harsogta el. A francia kisasszonynak a könnye is potyogott, úgy élvezte ennek a – mint mondta – pompás összeszokott társaságnak a móka-tűzijátékát.

Az előétel némi megkönnyebbülést hozott, mindenki a tojásos ürgepástétommal való találkozás örömeinek szentelte figyelmét. Viszonylagos csönd lett. Ebben a csöndben különösen kinosan hatott a máskor disztingvált Zsirai mohó és ordenáré csámcsogása, amelyet kihívó mosollyal végzett, egyenesen a vele szemben ülő Duchesne kisasszony arcába, s még kacsintott is hozzá. Az általános italozáskor érkezett Sásdi-házaspár (magas, szőke, arisztokratikus, jóllehet szaggatott arcélű ötvenes férfi, nagyon fehér kezekkel, valamint magas, szőke, arisztokratikus arcélű, ugyancsak szaggatott negyvenes asszony, még fehérebb kezekkel), a Társulat két sznobja a tószk közben (az Elnök épp fölállt, hogy elmondja köszöntőjét) összecsapkodta tenyerét, felváltva hol egyenesen, hol keresztbe, közben egy-egy taps, és karban szavalta: „Egyedem-begyedem tenger-tánc, fő a duma meg a flánc”. Somos belerikkantott: „Hogy mondják: *rongyrázás*, franciául?”; Gerlachné pedig egy pohár rajnaiért szalajtott a pincért.

Mire a libanoni módra elkészített, nyílhegyre szúrt lángoló zebrafarok – a vacsora fénypontja – megérkezett, az Elnök összeroskadva ült a helyén, és sírt. Könnyei azonban egészen különös módon csupán orrcimpájáig peregtek, onnan hirtelen visszairamodtak a szemébe, mintha a szemében valami szívóberendezés lépne működésbe. A francia hölgy az oldalát fogta, s már-már gyötrődve nevetett.

– Ha így látja Önt az ember, kedves elnököm, nem is hinné, hogy ez a nagyszerű mókamester vetette papírra „A neo-triplika új útjai” című alapvető munkát, amelyről egész Európa beszél.

A gyanútlanul kiejtett szavakra visitó röhögés felelt. Somos – akit Czinner természetesen ismét Zsirai mellé ültetett – őrvongva csapkodta régi haragosa térdét. Sásdiné, akit a mondat éppen nyelés közben ért, gejzirszerűen lövellte föl a megrágtott zebrafarok-darabot és a társaságában lévő majonézes ribizliszemeket, amelyek – nyugalmi helyzetbe jutva – érdekes szinhatású nonfiguratív címerfelét képeztek a francia trikolór közepén. Az arisztokratikus Sásdi Gerlachné ölébe vetette a fejét, s onnét vonított a plafonra valami kivehetetlen szöveget. A pincérek is hahotáztak az ajtóban, s gyorsan kihasználva az általános rumlit, jókorát húztak a nehéz rajnából.

– Hát Ön . . . Ön nem is tudja . . . – próbálta a viharos derűtség okait a vendégnek megmagyarázni Zsirai, de ötször kellett belekezdenie, mert a nevetésnek, mint valami tűzijátéknak, mindig újabb petárdái robbantak, s neki magának is levegőért kellett kapkodnia. – Ön nem is tudja, milyen . . . jajistenem, ez jó volt . . . Ön nem is tudja, milyen pompásat mondott – állt össze végül a mondat. – Ön, kedves Duchesne kisasszony, földézte szeretett elnökünk és tréfamesterünk legragyogóbb stiklijét. Még hogy a neotriplika új útjai . . .

Még egy utolsó, kimerült nyögésekben végződő kacagás-hullám, és Somos magyarázott tovább:

– Tudniillik elnökünk nem csupán egyedülálló arcjátékával képes viccelni. Egész Európában nincs nála nagyobb svihák. Zseniális ötletei vannak. Nem kétséges, hogy olyan invencióval, amilyen az övé, egyikünk sem dicsekedhet. Egyik ilyen kolosszális ötlete akkor támadt, amikor annakidején tévedésből Tiblitz professzor pályamunkáját vitte magával a Társulat tudományos ülésére a sajátja helyett . . . Ne-hogy félreértsen, kisasszony; mondom, tévedésből.

– Örök kár – énekelt Letenyei-Lechtiger.

Az Elnököt kiverte a verejték.

– Nagyon kérem, Somos, ilyen ide nem tartozó, komolytalan dolgokkal talán ne untassuk vendégünket – próbálkozott, de mindenki püsszegni kezdett, sőt Duchesne kisasszony is intett, hogy érdeklí a tréfa, amelyen még jó idő múltán is enynyit lehet derülni. Az Elnök hát továbbra is izzadva feszengett székén, mignem föl akart kelni, hogy tüntetőleg eltávozzék, de ekkor a két pincér kétoldalt újra tálalni

kezdett neki, suttogva ajánlva még egy kis mártást, még egy kis salátát, egy kis falernumit, sőt húst is hoztak még, egy egész farkat, s végül is lehetetlen volt távoznia.

– Hogy a pályamunka, amellyel a Társulat színe elé állt, Tiblitzé, azt, mint késsőbb elmondta, csak a mikrofon előtt vette észre.

– Így is volt! – kiabált az Elnök. – Tisztára véletlenül történt!

– Persze, hogy így volt – bölintott váratlanul elkomolyodva Somos. – Tudom, hogy így volt. De azért . . . a lélek útjai csodálatosak, elnököm . . . nemde? Egyszóval, Mademoiselle, a vicc ekkor következett. – Somos már ismét kuncogott. – Tiblitz súlyos betegen otthon feküdt, ezért is küldte be tanulmányát felolvasásra; ő tehát pillanatnyilag nem lehetett veszélyes, ugye. És elnökünk, anélkül, hogy egy arcizma rándult volna, belekezdett a Tiblitz-féle munka felolvasásába, s végig is olvasta úgy, mintha az övé volna.

– Úgy gondoltam, az enyémet majd előkeresem, és beadom cserébe a Tiblitz neve alatt – magyarázta a francia hölgynek rekedten az Elnök, miközben arra gondolt, hogy élete legnagyobb ostobasága volt az egész az akár csak a vicc kedvéért is elkotyogni Somosnak. Dehát elmondta-e végül is? Már nem emlékezett pontosan. – Különben az én dolgozatom sokkal jobb volt, Tiblitz nem vallott volna vele szégyent. Dehát azt ugye mégse mondhattam a mikrofon előtt, a riporterek villanófényében, hogy pardon, a pályamunkámat otthon felejtettem!

Újabb harsogó nevetőhullám kerekedett.

– Hát persze! – üvöltötte Zsirai. – Ki mondta, hogy mondhatta volna? Éppen ez volt a zseniális!

– És képzelje, Mademoiselle – kiabálta Gerlachné, olyan hevesen gesztikulálva a balkezeiben tartott nyillal, hogy a zebrafarok csattogni kezdett, mint valami korbács, – képzelje, ezzel a tanulmánnyal lett elnök! Tiblitz neotriplikájával! Ezek után persze, hogy nem adhatta ki másként, csak a saját neve alatt . . .

Duchesne kisasszony fölkelt a helyéről, s az Elnök vállát kezdte csapkodni.

– *Colossal!* Maga kis vagány! Óriási! Dehát ha egyszer a maga tanulmánya volt a jobbik, akkor nem annak a Monsieur Tiblitznek kellett volna megszereznie az elnökséget? He? – És megfricskázta az Elnök orrát.

– Dehogynem – lehelte az Elnök. – Így is történt volna bizonyosan, ha . . .

– Ha?

Óriási röhögés gurult újra körbe a kis különteremben.

– Ha Tiblitz el nem olvassa az újságban elnökünk referátumát, és helyben ki nem terül! – ordította a nevetéstől fuldokolva Sásdiné.

– Hogyhogy kiterül? Csak nem halt meg?

– Mi az, hogy meghalt? Kifingott! – Az elegáns Sásdi büszkén nézett körül, hogy lám, milyen szavakat tud ő franciául.

– Frászt! – kiáltott túl mindenkit Gerlachné. – Én jobban tudom! Felkötötte magát! Egy bordó-pöttyös zöld nyakkendőre, ha tudni akarják! A férjem volt kint nála halottszemlén. Búcsúlevelet se hagyott, csak úgy egyszerűen: nyekk!

– Erre iszunk! – üvöltötte az egyik pincér.

– És mi lett a másik tanulmánnyal? A magáéval?

– Elnökünk azóta is keresi – hahotázott Somos. – Sajnos, a tudomány eddig éppúgy nélkülözni kénytelen ezt a zseniális megnyilatkozást, mint Fermat két elvesztett bizonyítását. Volt olyan hír, hogy a remekmű egy tragikus nagytakarítás marataléka lett.

– Örök kár – énekelte Lechtiger, akinek a Gerlachné-féle zebrafarok éppen az arcába csapott, leverve orráról a csiptetőt.

– Szenzációs! Az évszázad stiklijé!

– Brávó! Brávó!

– Éljen szeretett elnökünk!

– Erre iszunk! – üvöltötte a másik pincér.

– Trónra az elnököt! Meghalt az elnök, éljen az elnök! Trónt neki! Trónt!

Az Elnököt fölemelték és az ablakpárkányhoz vezették.

- De kérem . . . Mit akarnak?
- Éljen a mókakis király!
- Éljen! Éljen!
- Trónra! Trónra!

A dagadt Zsirai már a langyos őszi estében nyitva hagyott ablak párkányán állt, onnan húzta az Elnököt, aki most már kapálózni kezdett.

- De kérem! Hölgyeim és uraim! Tisztelet közgyűlés! Őrizzük meg kérem embereimél . . . Hé!

Ez Duchesne kisasszonynak szólt, aki alulról megasztította. Fölülről Zsirai jókorát rántott rajta, majd elegánsan oldalt hajolt.

Az Elnök óriásit puffant az utcán. Kihalt mellékutca volt, szerencsére nem látta meg senki. És szerencsére fájdalmat sem érzett; a különterem ablaka nem volt túl magasan.

Egy taxi közeledett.

Az Elnök porolni kezdte a nadrágját, mint aki véletlenül megbotlott és elesett, majd megállította taxit, és gyorsan beszállt. Lihegve adta meg a lakáscímét. De a sarkon túl, a szálló főbejárata elé kanyarodva, a taxi nem bírt továbbhaladni. A kapun nyakba türt szalvétával, késekkel, villákkal, poharakkal a Társulat tagjai ösztönöztek a kocsira, s élő falat vontak előtte. Az egyik emeleti ablakban Hetényi-Heftinger tűnt föl, s kimérten tányérokat, üvegtálatákat kezdett a kocsira hajigálni. Az utcai csoportban Duchesne kisasszony pukkedlizni kezdett, majd kackiásan a taxi hűtőjére ült, és szalvétájával integetett a kocsis belseje felé. Gerlachné, magasba lökögetve egy zebra farkat, körbe menetelt, mint valami tamburmajor. A lármának hirtelen nyomasztó súlya lett, s kiszorított a kocsiból minden levegőt. Az Elnök felnyögött.

A saját nyögésére ébredt. Csodálkozva nézte, hogy keze még mindig nadrággörölő mozdulatokat végez a skótmintás pléden. Ebben a pillanatban a falióra berregni kezdett, majd kiugrott rajta a kakukk, és a negyedre való tekintettel egy vidámat rikkantott, aztán visszaugrott rekeszébe, s az ajtócska rákattant. Negyed nyolc. Micsoda? Negyed nyolc? Hű, de elaludt. Nyolcra társulati vacsora Duchesne kisasszony tiszteletére, s még meg is kell borotválkoznia.

Micsoda hülye álom. Tiblitz. Tiblitz abban volt, hogy rákja van, ezt mindenki tudja, és nem akart tovább szenvedni, ezért kötötte föl magát, szegény. Végtere is ki lenne olyan örült, hogy egy ilyen kis mulatságos malőrért . . .

Nevetséges. Különböző azért szerencse, hogy még idejében meggondolta magát, és mégse mesélte el az ügyet senkinek. Mert így, hogy a boncolás szerint Tiblitz mégsem volt rákos, még mindenféle buta mendemondák kaptak volna lábra, és akkor vége a karrierjének. Meg aztán egyébként sem azzal a Tiblitz-féle teóriával vitta ki a közfelkiáltásos elnöki beiktatást, ez nyilvánvaló. Hosszú esztendőket áldozatos munkája érlelte meg ezt a . . . Eh! Minek magyarulkodni; nélküle a magyar szekció ma sehol se lenne, ez köztudott.

- A nyakkendő, fiam - tipegett be a felesége. - Azt hiszem, ez van most soron. Hívom a taxit.

Villámgyorsan pillantott vissza a tükörből. Na persze, a csikos okker. Micsoda hülyeség.

- Vigyázz magadra - motyogta a kis öregasszony, mialatt az Elnök kiemelte az esernyőt az előszobai tartóból. - És ne igyál sokat. Gondolj rá, mit mondott legutóbb Krámer doktor.

A taxiban az Elnök az „Itt a tavasz, fuccs a tél, korzódik a Weisz Adél” kezdetű régi kuplét fütyörészte. Ilyen jó kedve már régen nem volt. És szerencsére annyi unalmas férfi után végre egy jóhumorú francia kisasszony! Pompás este lesz.

Pontosan nyolc óra háromkor ért a szállóhoz. Nyolc óra négykor beadta holmiját a ruhatárba, s mint mindig, pontosan nyolc óra öt volt, amikor a galérián lévő különterem elé ért.

Ott azonban nem volt senki.

SIMONYI IMRE

GROTESZKEK

FOHÁSZ

Ameddig élek
ne gondolkodjatok helyettem –
ameddig élek
hagyjatok szabadon tévednem –
Valamint életemben hagyjatok elesetten:
ha meghalok hagyjatok temetetlen
míg benő a fű
elmos a zápor
felszárít a szél –
És azután se gondoljatok velem –
Amiként lassan elfeled
benneteket is
a bennem borzongó emlékezet –

CANZONETTA

Élek még és te is élsz,
én rettegek, te is félsz,
pokol fenekére érsz,
vagy hét mennyországba térsz:
rettegsz attól is: milyen
lesz – olyan vagy emilyen?
– Majd csak lesz valamilyen!
– Hóttig tart az életünk...

IDŐ, KOR

Az idő! – Ez az én időm.
A kor! – Hát ez az én korom.
Jég ver el, belep a korom.
Ilyen kor hát az én időm.

Ilyenkor ha volna időm
megtisztogatnám jó korom.
– Előre haladott korom
miatt már nem jut rá időm.

Nagybányai festők a pécsi Modern Magyar Képtárban

A Tompa Kálmán gyűjteménnyel Pécsre került képek közül a nagybányaiakat reprezentáló darabok a Modern Képtár nagy nyeresége. Eddig ugyanis a Képtár anyagából éppen festészetünk egyik fordulópontját jelentő korszak – amit a nagybányai festészet képvisel – csaknem teljességgel hiányzott.

A régi anyagban csupán Ferenczy Károly vörösesbarnás hátterű fekvő női aktjának 1908-as tanulmányát láthattuk, amely akkor keletkezett, mikor Ferenczy már elhagyta Nagybányát s Pestre kerülve más problémák alakították festészetét. Réti Istvánnak 1963 óta a múzeum tulajdonában lévő *Nagybányai tája* (1906) – ez a színeségével a Réti-művek közül szokatlanul kiemelkedő darab – még nem szerepelt a pécsi kiállításon. Glatz Oszkárt két kisebb igényű, a nagybányai korszakát megelőző, illetve későbbi időből származó olajkép (Dr. Tóth Zsigmond portréja és Jelenet a parlamentben, 1917), valamint egy szénrajz képviselte.

Nagybánya neve fogalom művészettörténetünkben. Modern festészetünk történetét a nagybányai plein-air festők működésétől számítjuk, akik szakítottak a XIX. század végi kapitalizmus művészeti fellegvárainak, az Akadémiáknak és Műcsarnoknak aprólékos, kisszerű zsánerpiktúrájával, vértelen művészetével, és a millenniumi évek harsogó pátoszú történelmi panorámafestészetével.

A mozgalom története ismert. 1896-ban Hollósy Simon tanítványai – a nagybányai származású Thorma János és Réti István – ösztönzésére egy nyárra festőiskoláját Münchenből a Szatmár megyei gazdag környezetű kis városba, Nagybányára helyezte, s a nyári látogatásból tartós megtelepedés lett. Réti István írásai, Ferenczy, Réti, Hollósy monográfiái (Genthon István: Ferenczy, 1963; Aradi Nóra: Réti, 1960; Németh Lajos: Hollósy Simon és kora művészete 1956.), s számos Nagybányával foglalkozó publikáció ismertette a mozgalom történetét, s méltó helyre tette, csaknem 60 év távlatából, a nagybányaiak életművét. A mozgalom igazi századfordulói jelenség: a tradíciók visszahúzó erejével viaskodnak ezek a festők, a széthulló világkép, az ideológiai bizonytalanság idején őszinte szándékuk az érzés erejével és a természet segítségül-hívásával talál kivezető utat.

A nagybányaiak természetképében az embernek fontos szerepe van. Programjuk az ember és természet harmonikus kapcsolatának ábrázolása, a művészi élmény őszinte visszaadása. A táj náluk a festő érzésein át szemlélt táj. Az első generáció (Hollósy Simon, Ferenczy Károly, Réti István, Thorma János, Iványi Grünwald, Glatz Oszkár) életművében a figurális képek dominálnak, s tájképet különösen Hollósy, Réti, Thorma később is csak pihenésül, vagy szintanulmányként festett.

Az emberalaknak ilyen jelentős szerepe abból is adódott, hogy a müncheni Hollósy kör tagjai a zsánerfestésztől és a Bastien Lepage-i finom naturalizmustól indultak el. Az impresszionisták természetlátását és fényábrázolásának néhány vonását magába szíva a plein air festészet nemzeti változatát teremtették meg. Ferenczy biblikus képein a természeti háttér megvilágításából következő misztikus hangulat, légkör, majd későbbi képeinek dekorativitása – amelynek a természetelvűséggel való összehangolása művészetének fő törekvésévé lett –, a nagybányaiak művészi célkitűzéseinek és magatartásának őszintesége, etikája a kortárs szecesszió jegyei a csoport

működésében. „... Elkészülhetünk arra, hogy a szakirodalom a nagybányai iskolát és a vele egyivású művészetesztétikát is a szecesszió egyik változataként fogja értékelni” – olvassuk a nagybányaiakról a legújabb, művészeti írásokat közreadó válogatás előszavában. (Kortársak szemével – Írások a magyar művészetről 1896–1945, Bp. Corvina, 1967.)

A Pécsre került nagybányai művek bemutatását Hollósy (1857–1918) szép tájképével, a *Boglyákkal* kezdhetjük. A képet már nem Nagybányán, hanem técsői magányában festette a nagybányai művésztelepet létrehozó, de tanítványaival meghasonlott mester. (A *Boglyák* reprodukciója: Jelenkor 1967/5. 445. old.). A plebejus demokratikus szemlélethez egyre közelebb kerülő Hollósy ekkor festett képei – a „Rákóczi induló” meg-megújuló kísérletei közben – a falusi élet egyszerű témáit és táji környezetét örökítik meg. A nagybányaiak által is oly sokszor megfestett kedvelt motívum, a mezőn szerte kuporgó szénaboglyák több hasonló című kép festésére ihlette Hollósyt is. Ezek közül való az ismert, 1912-es dátumú *Boglyák* is. A négyzet alakú kép baloldalán két egymást takaró, a képszállal levágott, érzékletesen megfestett csúcsos szénaboglya, majd kissé távolabb egy harmadik látható. Széles ecsetvonásokkal megfestett réten gubbasztanak, közöttük csak kis szakaszon látszanak a háttér sötétzöld bokrai. Nincs vakító napfény, sárgáskék ég borul fölējük. A kép mégis a fülledtséget és a nyarat sugallja, az egyenletes megvilágítás, a szórt fény nyugalma egyúttal valami szomorú hangulatot áraszt. Csak a természettel együttélő, s azzal szinte egygyólvadó festő érthette meg ennyire e tájat. A kép belső szükségszerűsége a természet harmóniájának, nagy összefüggésének teljes megértéséből adódik.

Hollósy 1901-es Nagybányáról történő távozása után Ferenczy, Réti, Iványi Grünwald, Thorma 1902-ben szabadiskolát alapítanak. Már a művésztelep első éveiben is Ferenczy a legnagyobb hatású mester Hollósy mellett. Grünwaldnál, Thormánál, Rétinél is kimutatható dekoratív törekvésű képeinek hatása.

Ferenczy Károly (1862–1917) müncheni korszakát (1893–96) képviselik a pécsi képtárban gyermekeiről festett intim hangulatú portréi: Noémi kislány korában (1893) és az egészalakos, életnagyságban festett Vörösruhás Béni (1894).

A szókehajú, három éves Noémi komolykás, kelletlen arccal fordul a néző felé, egyenes, felnőtt tartással, ölbe ejtett kezekkel. Halványlila, magas nyakú ruhája puhán megfestett, a kis fehér gallérszegély kiemeli a nagy gyengédséggel modellált fejet, amelyet selymes haj keretez. A gyermeki tulajdonságok nagyszerű megragadása, a karakter megérezésének finomsága jellemzi Béniről egy évvel később festett képét. A bosszús-aggódalmasan félrehajtott fej, a kiállítás természetessége, bája, a Noémit ábrázoló képnél igényesebb festés módja – Ferenczy legjobb gyermekportréi egyikévé teszi.

Nagybányai korszaka, egyúttal művészetének is legértékesebb periódusa még nincs képviselve múzeumunkban. A *Tékozló fiú* 1908-as változata azonban érdekesen idézi azt a problémakört, amely Ferenczyt Nagybányán foglalkoztatta. A pesti főiskolai tanár ekkor festett tájképei és portréi között ez a kép a nagybányai első korszakra jellemző, szabad természetbe helyezett bibliai témájú figurális kompozíciójával.

A megtérő, megtört fiú hazaérkezésének témája már szentendrei korszakában is alkotásra ihlette; majd 1908-ban ismét visszatérve a témához, több változatát festette meg. A bibliai atmoszférát nem is annyira az előtérbe helyezett figurák teremtik meg, inkább a megvilágítás sajátosságai, a hideg, foszforeszkáló zöld kissé misztikus hatású háttere, amelyet a pécsi változat nagyvonalúan megfestett, sűrű lombzata képez. A vázlat frissesége, nagyvonalúsága a figurák megformálásán is érződik, de a kompozíció már kiértelt. A képsíkkal párhuzamosan elhelyezett fehérrel terített asztal keskenyebbik oldalánál profilbeállításban ül az előrehajló apa. Erős kék köpenye a nagybányaiaknál oly gyakran szereplő kék-zöld harmóniakört idézi, ahogy a háttérbe illeszkedik. Karjának tétova, öreges, kételkedő örvendezésével előrelendülése a figyelmet az asztal túlfelén álló, ruhátlan, a megbánás és szemérem alázatába görbedő fiú figurájához vezeti. Kettőjük között a nézőnek szembefordulva sárgászöld köntösben elnagyolt arcú, könyöklő férfi közömbös szemlélője a jelenetnek. Tartal-

mi funkciója az lehet, hogy közönyével aláhúzza az apai szeretet egyedül megbocsátó gesztusát. A kép egységét a táj és a figurákat összefűző hangulat teremti meg.

Míg a Pécsre került Ferenczy, Hollósy, Thorma képek esetében kvalitatásos, de nem főművekről van szó, a gazdag Réti István anyag a művész oeuvre-jének egy jelentékenyebb képét és a nagybányai korszakát képviselőket is tartalmazza.

A nagybányai festők közül Réti (1872–1945) munkásságában a legnagyobb jelentőségű a portré. Az ember iránti mély érdeklődése, a modell pszichológiai megértése, az érzékenység, amivel az előtte lévő ember arcán a jellemre utaló vonásokat, redőket, kifejezést meg tudta ragadni – a saját egyéniségével háttérben maradó festő objektivitásának következménye. A híres „Honvédtemetés”-sel egyidejű az idős *Jókai Mór arcképe* (1899). Több, Jókait ábrázoló arcképe közül talán legjobbnak tartjuk a most Pécsre került nagyméretű képet, amelyen a mély zöld háttér előtt derékig ábrázolja prémes galléros kabátban, fedetlen fejjel, a szembe néző idős író.

Az önarcképek a portréművészet csemegéi, hiszen az önvallomás, önismeret sajátos megnyilvánulásai. Az 1904-es *Önarckép* tanulmány profilképe a problémákkal viaskodó, önmarcangoló, témáit alaposan megfontoló, pesszimista festőt mutatja. A csaknem hátulról jövő fény az arcot félsötétben hagyja és mesterien hangsúlyozza ezt a kifejezést.

1901-ben Hollósy elmegy Nagybányáról. Ekkor a festők körében az egyre erősödő Ferenczy-hatás mellett művészetük középpontjába is Ferenczy nézetei kerülnek. Ferenczy ragyogó plein-air képeket fest az elkövetkező években, a fény és dekorativitás foglalkoztatja, a természet iránti érdeklődése fokozódik. A polgári társadalom válságát érző, a társadalmi problémákra választ adni nem tudó menekülés ez az odafordulás. A humanista szellem a tiszta művészet világában keres menedéket.

Réti is ekkor kezd tájképeket festeni. 1901-ben festette a *Napos táj boglyákkal* című képét. A zöldek és sárgásbarnák változataira épülő kép színeivel, a boglyák meredek árnyékukkal valóban sugallják az erős napfényt, de e fény nem kezdi ki a formákat, a boglyák szinte bántóan masszív tömbök. Kontúrjuk és árnyékuk íve, a háttér eget átvillantó lombú három fájának ritmusa, alattuk a sötétzöld bokrok enyhe hulláma bizonyos dekoratív szándék megnyilvánulása már. A közvetlen előtér zöld rétéjének nagyvonalú ecsetjárása, annak frissesége letompul, simává válik, ahogy távolodunk a középtér felé.

Nagybányai korszakának egyik főműve a *Kenyérszelő* (1906), amelynek kisebb változata került a Tompa Gyűjteményből hozzánk. Réti életében érthetetlenül keveset szerepelt a nyilvánosság előtt ez a hangulatos, mély emberismeretről tanúskodó realista kis interieur-kép. A Bohémek karácsonya idegenben című képével „befutott” Réti atmoszférateremtő ereje és a nagybányaiakra jellemző finom líra érződik itt is. A kék falú szobabelsőben, melynek falán a sarokban színes girland fut végig, egyszerű berendezési tárgyak láthatók: régi ingaóra, ívelt támlájú biedermeier zöld heverő, melynek vonalritmikájával egy szék támlájának fényrel végigpásztált részlete cseng össze, majd a képkerettel elvágott kerek asztalrészlet a jobb sarokban – ebédhez készítve. E szoba berendezése természetes környezete az asztal mellett álló, kenyeret szelő, lila-csíkos blúzós, idős asszonynak. A tárgyakkal való együttélés és együtt-öregedés meghittségét lehel minden. Az öregasszony arca az iskolázott portréfestő szinte eszköztelen, finom, pasztózus remeke. Alakját a háttér sötét ajtaja fogja keretbe. Kenyérszelő mozdulatában, egyszerű mindennaposságában áhitat érződik, amit talán csak a szoba csendje, békésen zárt világa tesz hitelessé. A fény a kép bal sarkából árad a szobába, mértéktartóan villan meg az asztal porcelánjain, a főlalkon, a szék támláján lecsúsztatva, a heverő okker-vörös csíkos takarójának színeit élesztgeti, hogy végül éppen csak finoman a heverő fölött függő képek aranykeretének szélein csillanjon föl.

Az első világháború után már Pesten élő Rétit ismét a tájképfestés foglalkoztatja, amelyet azonban újra Nagybánya ihlet. Az *Árokipart vagy Nagybánya* látképe című ismert képén (1918) már bizonyos összegező törekvés megnyilvánulása a tágas, levegős táj. Az előtér rétéjén a boglyák ritmusa és a jobb sarokban húzódo ósvény viszi a tekintetet a gyümölcsösökkel körülvett nagybányai háztetőkre, amelyek mögött

kék és türkizkék hegyvonulat zárja a látóhatárt. Egyik oldalon barokk sisakos templomtorony, a másik oldalon gótikus torony vertikálisai között hullámszik enyhén a háztetők, majd hegyek kontúrja.

Thorma János (1870–1937) életművében a tájképfestés még kevésbé volt központi jelentőségű, mint Rétinél, vagy Hollósynál. Ő kapcsolódott a legtöbb szállal a múlthoz, a nagybányaiak közül a legtovább foglalkozott történelmi témákkal. A nemesi-nemzeti függetlenség 48-as eszméjét őrző hazafias lelkülete ez időre már anakronisztikus, korának problémáit alig érinti, s ez olyan konfliktusokba sodorja, amelyeket a negyven évi vívódás szülte Talpra magyar! című festménye tanúsít. Magáévá tette ugyan a nagybányaiak naturalista ábrázolási módszerét, de éppen temperamentumával, meggyőződésével, érzelmeivel állott ez ellentétben. Amikor azonban tájat festett, ezek a konfliktusok eltűnhettek, *A fürdőző nők délutáni napsütésben* című képe is beleilleszkedik a nagybányaiak ekkor festett képei közé. Ősziesszínű kevert éretten nyár. Leszakadt homokpart felett élénk kék ég keskeny sávja feszül, míg a bokrokkal burkolt partlábánál elterülő kis tónál három fürdőző nő alakja látható. Az ülő, álló, lehajló aktok finom ritmusa, a bokrok dekoratív foltjai, melyek közül középen az egyiket még kontúrozással is hangsúlyoz, a vékonyan felrakott festék, a tartózkodó megvilágítás alapján a késői nagybányai képek közé sorolható.

A Templombamenők időben megelőzi az előbbi tájképet. Nehéz, zsirosabb színei, a finom áhítat, ami a kanyargó, töredezett korlátok közé fogott lépcsőn a templomba vonuló asszonyok sötét csoportjainak ritmusából árad, összhangban állnak a környezet és a megvilágítás sugallta esti hangulattal. A hangulati egység, a finom líra megkapó alkotása.

A nagybányai festőiskola hosszú továbbélése ellenére jelentőségét elvesztette, s áttételesen hatott csak, az első generáció kiállításán látható műveivel, s Réti, Thorma, Ferenczy pedagógiai tevékenysége által. A második generáció, vagy a „fiatalok” néven emlegetett festők közül a tanuló éveinek egy részét Nagybányán eltöltő Börtsök Samu és Nyilassy Sándor egy-egy tájképe tehető még e nagybányai anyag mellé, Nagybánya későbbi időszakának szemléltetőjéül.

A nagybányai festőket képviselő szép anyag mielőbb helyet kér a Modern Magyar Képtárban, hogy Rudnay, Mednyánszky, Koszta, Nagy István képei után modern festészetünk kialakulásáról összefüggő képet nyújthasson, ezáltal még megközelíthetőbbé téve a posztnagybánya néven ismert festők: Egry, Szőnyi, Bernáth, Berény festészetét is.

HEITLER LÁSZLÓ

Bene Géza tihanyi emlékkiállítására

Borsos Miklós (1965) és Egry József (1966) rendkívüli látogatottságú és sikerű tihanyi tárlatai után az idei nyáron ismét a modern magyar képzőművészet egyik egyéniségének műveit mutatta be Tihanyban a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság.

Bene Géza 1900-ban született. A KUT és az UME művészeként vált ismertté. A szakemberek a hazai konstruktív törekvésű művészek legjobb művei közé sorolják ma nagyvonalúan felépített és érzelemgazdag koloritú munkáit.

Az 1960-ban elhunyt festő utolsó másfél évtizedében alkotott képeiből 79 művet mutatott be a tihanyi emlékkiállítás. A rendező É. Takács Margit józan meggondolással csak annyit állított ki, amennyi Bene Géza festői munkásságát hiánytalanul reprezentálja. Nem a kialakulás, az útkeresés, hanem a legjobb művek bemutatása volt a célja, és erre vitathatatlanul az 1945–60 közti időszak termése volt a legalkalmasabb. A kiállítás áttekinthető mérete, a konstruktív és lírai személység ötvözetét kiemelő rendezés Bene Géza törekvésének átérzéséről tanúskodott. (A képeket számozva, cím nélkül állították ki, mivel nem adott címet munkáinak a mester.)

A tihanyi tárlaton az 1958-as műcsarnoki Bene-kiállítás emléke kapott új fényt bennem. Hogy Bene Géza milyen jó festő, az ott bizonyosodott be először. Azok a művészek és műértők, akik korábban a második vonalba sorolták Bene Gézát, örömmel vagy irigységgel (melyik művészeti ág mentes ettől?) állapíthatták meg, hogy a felszabadulás utáni időszakban kiteljesedett piktúrája a legjobbak közé tartozik.

Az 1958-as tárlat után tovább folytatódott a mesterműveket termő munka. Sajnos csak alig másfél évig. De hogy másfél esztendő is mit jelenthet egy önmagára talált erős festőegyénség számára, azt jól mutatta a tihanyi kiállítás kilenc 1959–1960-as keltezésű kitűnő képe.

A tárlat a végső kiteljesedést mutatta be az életműből. A korábbi többágú tematika helyébe a 40-es évektől kezdődően a táj-motívum lépett vezérszólamnak. Az 1946–51 között keletkezett aquarell és tus festmény-rajzokon könnyen nyomon követhető az a módszeres kutató tevékenység, mellyel a motívum karaktere, a kép kifejezési eszközei és belső világának összehangolásán fáradozott a művész. A látványhoz igazodó megoldások mellett erősen átírt vonal- és foltkompozíciókat is felvonultatott a kiállítás – azonos évekből (54, 66, 69, illetve 56, 57. és 76. sz. képek).

Az elmélyült kutatás az ötvenes évek közepén nagyméretű és összefogott tús-festményeken kamatozott először. A táj változatos formái hullámzó vonalak, tónusátmenetekkel érzeteltetett domborodó formák, nyüzsgő ecsetnyomok és erős kontúrok *elvont* eszközeinek segítségével jelennek meg munkáin. Szögletes, mértanian kiszabott alakzat ritka rajtuk, viszont a hangsúlyosan meghúzott ívek erőteljesen domborodó formák és a különböző tónusú és nagyságú ecsetnyomok a látott élmény elevenségét érzetik, ugyanakkor elkerülik annak esetlegességeit. A dinamikus térformálás és a sík gazdag motíválásának jellemző példái a tús-festmények. Különösen a 47. sz. (1955) akt, mely egyesíti magában a többiek testes erejét és zenei vonaljátékát.

Az elvonatkoztatás és életközelség látszólag ellentétes törekvése Bene képein harmóniában van. A 45. sz. (1954) tús-festmény fát és dombot asszociáló formái és vonalai olyan zárt világot érzetnek, mely leginkább a szonett vagy a fúga szerkezetével rokon. A kép síkján belül megteremtett ritmusláncolat sok munkáján kapja meg az erre érzékeny szemlélőt.

Az említett erényekkel párosuló gazdag kolorit adja az 1956–60 között alkotott olajfestmények harmóniáját és egyéni varázsát. Általában a rokon színek együtteséből épülnek fel képei, de nem ritka a kiegészítő és ellentétes színek mozgalmassabb hatásaira épülő festmény sem. Bene Géza kiegyensúlyozott egyéniségétől nem volt idegen sem a dráma, sem a játékosság.

A festés módja fontos alakító tényező képein. Az ecsetkezelés nála valóban kifejező eszköz. A lazúrok és a száraz tupfolás, a pasztózusabb felfestés és apró húzások, pontok, kaparások, a lendületes széles vonal és az apró ecsetnyomok méhkaptársongása a változatos gazdagságával szolgálja a festő egység-teremtő igyekezetét. A keményebb és lágyabb hatású foltok ívelő-hullámzó körvonalainak és színeinek gazdag egymásba játszásai szinte pulzáló elevenséggel járnak át a képeket. Mivel művei egyértelműen utalnak a természetre, ezt a kifejezési változatosságot a túlzás veszélye nélkül nevezhetjük a vegetációt és a dolgok lényegét megsejditő eszköznek.

A tematika körének szűkítése nem járt szegényedéssel, mivel a szűkebb körön belül a probléma végére járt a festő. Harmóniát tudott teremteni bensője és a világ között, és ezt az egységet kézenfekvő festői eszközökkel tudta megjeleníteni. A kubista és dekoratív-absztrakt törekvések tanulságait felhasználva formálta át a dombok, fák, házak, emberek formáit és színeit képpé.

Festészetének rokonai szárait nem nehéz kibogozni. Az elődöké közül Nagy István és Egry József, a kortársaké közül Gadányi Jenő és Barcsay Jenő festészetével testvér Bene Géza életműve. (Az utóbbi két mesterhez barátság is fűzte.) A hasonlításban Bene festményeinek karaktere is kiviláglik: líraibb, érzelmekben mélyebb. Intenzív érzés és logika ötvöződik műveiben. „Hármuk közül Barcsay Jenő élte át legerősebben a konstruktív szerkesztés stílussteremtő művészi feladatait, Gadányi Jenő volt a legszélesebb érzelmi skálájú, indulatos alkotó, Bene Géza pedig mint egy zenész, aki ötfokúságon belül marad, szinte csak egyetlen nagy célt valósított meg, de ez az önként vállalt pentatónia kimeríthetetlen távlatokat, gazdagságot nyitott meg poétikus és monumentális művészete előtt” – jellemzi találóan Solymár István katalógusbeli előszavában.

Bár az utolsó évek festményei között nehéz értékbeli különbségeket megállapítani, néhány kép formai és érzelmi tömörítésben többnek tűnik társainál. Elsőnek a 36. sz. (1958) képet említhetem, mely a rózsaszínek, sárgák és barnák közt megmecsillanó piros és zöld színeivel, jelzett alakjaival a valóság látomássá költésének mesteri példája. A 39. sz. (1957) kép meleg színegyüttesében megjelenő különös fatotivum irizáló koloritjával valami meseszerűt fejez ki, míg a 35. sz. (1957) festmény szürkék között megjelenő narancs, vörös és sötétkék színeivel és tárgyi vonatkozást nélkülöző furcsa alakzataival egyszerre vonzó és ijesztő. A 41. sz. (1959) és 43. sz. (1958) képek tárgyi kapcsolata is kevés, viszont az egymásba fonódó vonalak, foltok, a szürkék, zöldek, kékek és ezüstös fehérek között előtűnő apróbb piros és narancs foltok a festmények eredeti harmóniáját adják.

Az ihletettség és megfontoltság, a nagyvonalú formálás és a kép minden részének azonos gonddal való megmunkálása kapcsolja a hagyományhoz és teszi korszerűvé Bene Géza műveit. Társadalmi problémák nem kaptak helyet munkáiban. Az elvont formálást és az ábrázolást, érzéseit és a látvány szépségeit összhangba hozni akaró szándékával nem tudta egyeztetni a *közvetlenebb* társadalmi vonatkozást. Képeinek harmóniája azonban nem elvont: *a természet és társadalom harmóniájára utal sajátos eszközeivel.*

A tihanyi emlékkiállítás Bene Géza művészetének széleskörű elismertetése mellett bizonyította azt is, hogy a korszerű művészetre törekvő erős tehetségeket a kedvezőtlen körülmények sem téríthetik le útvjáról. Festőnk művészete a negyvenes évektől egyenesen haladt meglelt útján élete végéig, bár ez a másfél évtized egybeesett azzal az időszakkal is, mely az övétől merően eltérő festészet számára biztosította az erkölcsi és anyagi támogatást.

S azoknak, akik a rajztanár és művész fogalmakat előszeretettel állítják szembe, érdemes elgondolkodni XX. századi festészetünk egyik jelesének tihanyi tárlatán: Bene Géza tanárnak is kitűnő volt.

Végezetül egyik festőművészt idézem, aki a megnyitón amiatt kesergett, hogy a tárlat várható százezernyi – vagy annál is több – látogatójának legtöbbször nem fogja *kellően* értékelni Bene műveit. Nincs kétségem efelől. Viszont szívesebben gondolok arra, hogy *százezer ember látja* a tárlatot, s ez nagy eredmény akkor is, ha csupán minden századik néző távozik el úgy, hogy gazdagabbnak érzi magát Bene Géza művészetének megismerése után. Éppen ezért – hiszen nyáron páratlan hely Tihany! – a legteljesebb elismerés illeti meg a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóságot a képzőművészeti nevelést és a XX. századi magyar művészet megismertetését egyaránt eredményesen szolgáló munkájáért. Ezt a célt szolgálta a nagy gonddal összeállított katalógus is (Katona László munkája), mely az összes kiállított kép reprodukcióját tartalmazza.

✓ FERENCZY KÁROLY: Tékózló fiú

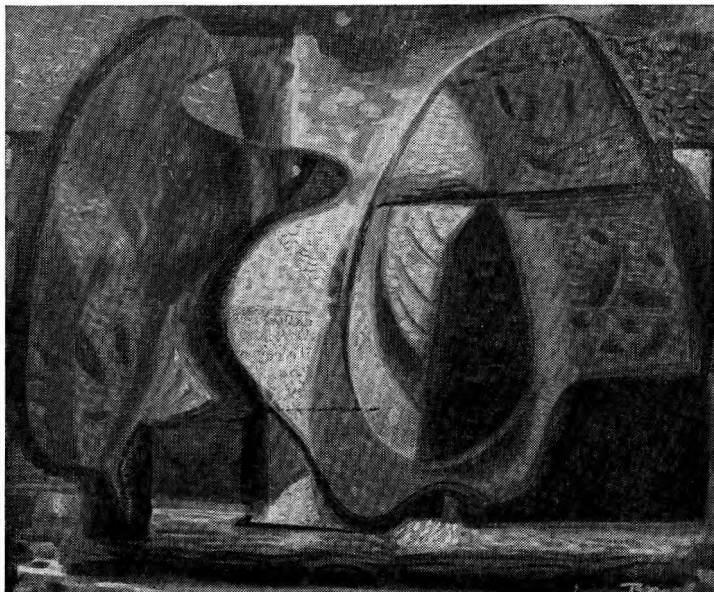

RÉTI ISTVÁN: *Kenyérszélés*

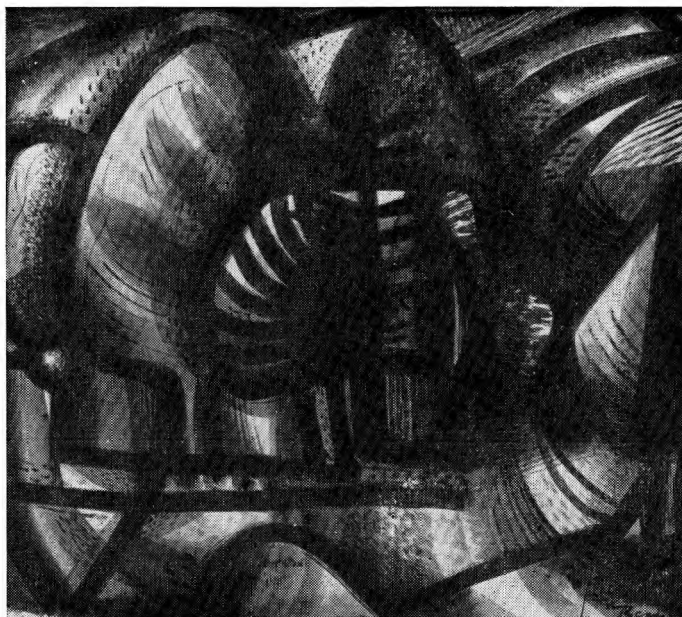

BENE GÉZA múve (tus, 1955)

BENE GÉZA műve (olaj, 1958)

BENE GÉZA műve (tus, 1954)

CS. NAGY ISTVÁN

EGYHETES

Ki a nagy vizsgára bebicegett
vonszolva az egyhetes anyaság
varratait s kis ülővankosát
s két szoptatás közt ocsúdó beteg
szűztiszta lepedőn jegyezgetett
új vajúdással újra kismamák
lázában hogy szüljön szép diplomát
tudás-sugaras papír-gyereket:
annak az Egyhetes bábáskodott
lökve a görcsoldó gondolatot
az asszony neki s érte is felelt
így oszlott meg az újult anyai
kín: a tudás tolófájdalmai
fölött egy éhes szellem lebegett

ÉSZAKI DAL

Észak, forró táj,
te vízvásztókkal,
szénosztályozókkal,
szép komoly tájszókkal
nevelő hazám.

Görbe emlék-táj,
fogaskerekűddel,
vándorméheiddel,
horhos-mélyeiddel
fözlengő kaptár.

Kincses katlan-táj,
beton-idomkövek
álomban rémlenek,
„vendégcsizmám” remeg
lenn a zsomp taván.

Szirtes álom-táj,
omladt vár falával,
fenyvek balzsamával,
páfrány suhamával
hűsítő hullám.

Csipkés barlang-táj,
cseppkő-káprázatok
ékesen fölragyog:
csillámló csarnokok
égboltja hull rám.

Aranytoroku táj,
érces tündökléssel
harsogd még reményem,
mikor annyi évem
bányatűzben áll.

Francia krónika

VALLOMÁS A REMÉNYRŐL

Szokatlan módon egy még meg nem jelent regényről szeretnék írni néhány lírai jegyzetet. Illetve, csak magyarul nem jelent még meg (valószínűleg 1968 Könyvhetére adják ki), mert a francia eredeti éppen harminc esztendeje került a könyvkereskedésekbe, 1937 negyedik negyedében.

Malraux *L'Espoir* című 25 íves művéről van szó. Most fejeztem be a fordítást. Eddig ilyen hosszú lélegzetű munkát még nem fordítottam, kivéve Zolátó! *A pénz-t*, amely körülbelül ugyanilyen hosszú volt. Azt hiszem, sok fordító van úgy velem, mint én: az elején minden mű izgat; nem tudom, hogyan birkózom meg vele, de aztán jön a rutin; s a végén, bizony, sokszor már az unalom is – még sokkal rövidebb művek esetében is. Ezúttal nem ez volt az érzésem. A mű és a munka mindvégig lekötött. Ennek vannak persze objektív és szubjektív okai. Az objektívra mindjárt ki fogok térni, a szubjektív ok az, hogy André Malraux nagy epikai sodrású riportregénye az én ifjúságom reményeit is magával görgeti: a spanyol városok, folyók, hegyek, Madrid munkásnegyedeinek a neve mind-mind megannyi régi hűrt pendítettek meg a szivemben. Három éven át izgultam és reméltem én is, s kiabáltam a párizsi tüntetőkkel: *Des avions, des canons pour l'Espagne!** Ott voltam a Luna-Parc-i nagygyűlésen, amikor Léon Blum bejelentette a gyászos benemavatkozást, résztvettem a Pasionaria sajtófogadásán az Ambassadeurs Szállóban (még autogrammot is kértem tőle – sajnos, rég elveszett!), s a párizsi *Szabad Szó* részére olaszból (!) fordítottam le a magyar Lukács tábornok egyik nyilatkozatát...

S magával Malraux-val is volt bizonyos „szellemi viszonyom”, mégpedig az, hogy a budapesti *Független Szemle* 1934 októberi számában recenziót írtam az éppen akkor megjelent *Hódítók*-ról. Ez a regény aránylag gyorsan megjelent magyarul, csak hat évet késett. Ha szabad idéznem hajdani bírálatomból, így kezdtem: „Magávalragadó könyv, – a regény és a valóság ritkán sikerülő, bonyolult egyesülése.” Ez talán még jobban áll a *Remény*-re, bár a szerző a kínai forradalmi mozgalmakban is résztvett, de ott nem játszott olyan vezető szerepet, mint az Ibériai félszigeten, ahol – mint tudjuk – a nemzetközi légierő szervezője és egyik vezető pilótája volt. Mikor kimentem Párizsba – éppen abban a hónapban, amikor a *Független Szemle* említett száma megjelent – Malraux volt az egyik írói eszményképem, s roppant boldog voltam, amikor nemsokára személyesen is láthattam és hallhattam a Wagram teremben meg a Gymnase színházban, amint lelkesen szónokol, s idegesen hessegeti homlokára lógó rebellis hajtincsét, miközben fél arca sokszor meg-megrándul... 1934-ben nagyon sokat szerepelt a nyilvánosság előtt: ő volt a Dimitrov kiszabadítására alakult Világbizottság elnöke, s később ugyanezt a szerepet játszotta a Thaelmann kiszabadítására alakult Világbizottságban is. Gide meg ő vitte Hitlerhez a petíciókat.

Mielőtt még rátérnék az „objektív” okokra, vagyis a regény értékeire, hozzá szeretném fűzni, hogy – bármint alakult is később Malraux pályája – ezt a múltat nem lehet kitörölni a történelemből, az irodalomtörténetből... és a szívből. E téren osztom Ehrenburg véleményét, aki az *Emberek, évek, életem* II. kötetének 231. oldalán így írt: „André Malraux ma miniszter De Gaulle kormányában. Pedig nyolc esztendőn keresztül Párizsban, Spanyolországban mindig oldalunkon láttam; szívbéli barátom volt. Vannak memoárirók, akik igyekeznek befekteteni hajdani barátaikat

* Repülőgépeket, ágyúkat Spanyolországnak!

– az ilyesmi nem kényerem.” És Dolores Ibarruri (Pasionaria) is így ír *Az egyetlen út* című visszaemlékezés-kötetében: „S jöllehet ma már velünk ellentétes álláspontot foglalnak el, mégsem gondolhatunk megindultság nélkül és a hála érzése nélkül a nemzetközi brigádok olyan kiemelkedő . . . résztvevőire, mint . . . André Malraux, a kulturális és művészeti ügyek jelenlegi minisztere Franciaországban, aki repülőként harcolt háborúnk első napjaitól kezdve.”

Hemingway *Akiért a harang szól* című monumentális munkája mellett *A remény* a legszebb irodalmi emléke a spanyol háborúnak, amely pedig sok író és költőt megihletett. De túl a spanyolországi eseményeken, Malraux regénye az egyik legszebb alkotás általában is azok között a művek között, amelyek a nagy szabadságharcokról szólnak. Ezt a könyvet a szerző igazán a vérével írta! Hatalmas tablókkal, széles freskókkal, óriási szereplőgárdával dolgozik. Filmszerűen elevenedik meg benne (egyébként, tudjuk, filmet is forgatott a regényből!) az egész spanyol háború. Színpadra lépnek a kommunisták és szocialisták, az anarchisták és szindikalisták, a katolikusok és a polgári radikálisok; szerepelnek benne nagypolgárok és munkások, papok és parasztok, festők és szobrászok, hírlapírók és írók. (A szereplők nevét a szerző majdnem mindenütt megváltoztatta, de azért elég könnyű felfedezni például Shade mögött Hemingway figuráját. Itt jegyzem meg, hogy magyar csak egy szerepel benne: egy bizonyos Albert mint egy önkéntes német tábornok szárnysegéde.) Malraux mindig nagy vizuális erővel bírt, s ebben a műben is lenyűgözőek a tájleírások, a városképek, az utcai jelenetek, legyen szó a terueli hegyekről, a málagai tengerpartról, a barcelónai ramblákról vagy a madridi egyetemi városról. Malraux, amikor ezt a regényt írta, lelkes kommunista szimpatizáns volt, világhírű „útitárs-író”, de műve mégsem sematikus. Minden szereplő a saját mondókáját mondja, a saját hitét vallja. S bár a műben rengeteg a vita, a filozófiai, vallási vagy esztétikai eszmecsere, a nézeteket tárgyilagosan és árnyalatosan fejt ki; az ellenvélemények összecsapása mindig hiteles és meggyőző. Ennek az egyik oka alighanem az, hogy a szerző önnön kétségeit adta szereplőinek a szájába. Csatajelenetei, főleg ami a repülést illeti, szerfelett konkrétak, érzékletesen tapadnak a valósághoz (és a rengeteg műszaki adattal nem csekély gondot okoztak a fordítónak!). Hadképei kegyetlenek és lelkesek. Különbem valamennyi regénye közül *A remény* áll legközelebb a való élethez, s ha az író nem is használja az egyes szám első személyt, valójában lírai, sőt zenei alanyi költeményt írt. A képzelet szinte nem játszik szerepet, az író átgyúrja, áttételeken keresztül mutatja be a valóságot, és szinte semmit sem tesz hozzá. Igazi irodalmi riport ez, de a javából, olyan szinten, amelyen ez a műfaj sokkal többet ér, mint a képzelet hiú játékaival átszőtt gyenge fikció. A képzeletről való szándékos lemondást, a regényesítéstől való szándékos eltávolodást bőven kárpótolja az író megjelenítő ereje, *rendezői* (nem véletlenül használom ezt a filmművészeti szót) képessége. S hiába esik sok szó az autókról és a repülőgépekről, a puskákról és a Sierra hófedte csúcsairól, a központi kérdés az ember, illetve az emberi akarat és öntudat. Az a harc, amit az ember vív önmagával. Malraux akkor még hitt ebben a harcban, és őt is az a remény fűtötte, amiért oly sok spanyol munkás, paraszt és értelmiségi, oly sok külföldi önkéntes halt hősi halált. Egyébként ezt a hitét ma sem tagadta meg: 1953-ban, amikor barátja, Gaëtan Picon, a kiváló irodalomkritikus és magasrangú kultúrpolitikus, megírta róla a híres *Örök írók* sorozatban Malraux-monográfiáját, a volt miniszter (akkor ugyan is már és még nem volt tárcája!), maga fűzött széljegyzeteket egyes helyekhez. A 33. számú jegyzet így hangzik: „A spanyol köztársaságiakkal és kommunistákkal együtt harcolva, olyan értékeket védünk, amelyeket 'egyetemeseknek' tartottunk (és tartok ma is).”

Még a stílusáról szeretnék valamit megjegyezni. Látszólag – első olvasásra – nem okoz problémát, de a fordítónak kegyetlen küzdelmet kell vívnia, hogy visszaadja a szerző előadásának sebes iramát, staccato-tempóját, szemérmes páthoszatát, a lírai lendület és az elliptikus szűkszavúság keményre kalapált ötvözetét, amit sokszor még a zenei felépítésű körmondatok hömpölygése bonyolít.

Azt hiszem, az Európa Könyvkiadó roppant nagy adósságot törleszt a mű megjelenítésével.

Böloni György: „Képek között”. – Közhely, hogy az ember a legjobb ismerőseit sem ismeri. Én is így voltam Bölonivel. Hiába dolgoztam vele együtt a *Szabad Szó* és az *Üzenet* szerkesztőségében, hiába intéztem mellette famuluskodva a moszkvai *Új Hang* és a kolozsvári *Korunk* párizsi szerkesztését, hiába jártam a lakásán, vettem részt vele sok értekezleten, gyűlésen, – az évtizedes kapcsolat során nem is sejtettem, hogy olyan kitűnő műkritikus volt, mint amilyennek most ez a revelációszerű kötet mutatja. Politikai, társadalmi cikkeit jól ismertem (nem egyet én adtam le a nyomdának és magam is tördeltem). Ha jól emlékszem, az egyik éppen az a Tihanyi-cikk volt, amely 1938-ban jelent meg a *Szabad Szó*-ban, és a következőt is olvastam a *Korunk*-ban, amely így kezdődik: „Tihanyi Lajost, a festőt, a fenomént, június derekán eltemették Párizsban.” E kettőtől eltekintve azonban ragyogó műbírálatait (kivéve természetesen a felszabadulás óta megjelenteket – azóta azonban ritkán írt ilyeneket) tulajdonképpen ebből az imponáns, negyven ives kötetből ismertem meg, amely a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg, a „Böloni György művei” című sorozat harmadik darabjaként. Böloni nekem, mint majdnem mindenkinek, elsősorban Ady barátját jelentette, és 1935-ben remegő áhitattal olvastam vincennes-i magányomban *Az igazi Ady-t*, amelyet azóta is sokszor forgattam. De ha Böloni nem lett volna az, aki volt, vagyis Ady önzetlen, igazi és örök barátja, Károlyi hűséges fegyvertársa, hanem csak az a kritikus, akinek ebből a kötetből ismerszik, akkor is felettébb érdemes munkása lett volna a XX. század magyar szellemi forradalmának.

A kötet egy 1904-es cikkel kezdődik és egy 1959-essel végződik. A hőskor az a tizenöt év volt, amely az első műbírálat megjelenésétől az emigrációig tartott. A fiatal és lelkes bajnok ekkor vívta szinte reménytelen csatáját a Nyolcak oldalán a magyar művészet megújulásáért, a Benczur- vagy Munkácsy-féle akadémikus és „óság-tartó” szépművészet ellen. A mai olvasót leginkább az nyűgözi le, hogy Böloni – természetesen hála Párizsnak! – mennyire szinkronban élt és küzdött a világ művészeti fellegrárával, a Párizsi Iskolával. Az új művészetért folyó viadal sok nehézséggel és megnemértéssel járt még a világ fővárosában is, hát még Hunniában, ahol – ellentétben egy Clemenceau-val, aki a politikai hatalom csúcsain is megmaradt a haladó festészet, többek között Monet pártfogójának – Tisza István maga is beleszólt a művészeti ügyekbe, amint sajnos azóta az ellenkező oldalról mások is megtették, nem kevesebb hebehurgysággal és hozzá nem értéssel . . . Erki Edit, a kötet szerkesztője nagyon helyesen tette, hogy a kötet imponáns apparátusába (amelyből csak a névmutató hiányzik) beillesztette a *Pesti Napló* híres 1911-es ankétját, amelyet a lap azután indított, hogy a geszti főúr tiltakozott az ellen, hogy az állam Szinyei Mersének éppen a *Majális* című remekét vette meg húszezer koronaért, s „modern képkiállításaink tarka-barka ocsmányságairól”, „beteges, dekadens irányzatról” beszélt, egy kiállításon látott Rippl-Rónai kép előtt pedig felkiáltott: „Megyek, mert különben róka-zom”. Az egyik legbátrabb és legvelősebb nyilatkozat Gara Arnold rajzoló szájából hangzott el. Tömören csak ennyit mondott: „Kár, hogy kiábrándultam annak az embernek a fejéből, akinek a profilja festői nézőpontból annyira imponált nekem.” Vágó József építőművész hosszabb nyilatkozatában olyasmit mondott, ami sajnos részben még ma is időszerű nálunk: „. . . Ostoba dolog erre a bizonyos nemlétező természetre hivatkozni, melyet „utánozni” állítólag a művészet legszentebb feladata . . . Hiszen ez a külvilág a tudomány bizonyossága szerint az emberiség egész ismert életkorához képest észrevehetően mit sem változott, mégis képzőművészi megjelenése milyen nagy utat tett meg a babilonoktól a jelenkori franciáig! . . . Ugyanaz a természet a Tisza lelken át nézve egy emberi verejtékkel tele, birkaszagú pénzgyár, a művész lelken át nézve egy ígéretekkel terhes virágos jövő.”

Böloni bátran elmarasztalta még Munkácsy „színpadias jeleneteit” is, bár – s ez jellemzi tárgyilagos bírálatait – nem tagadta „nagy és kétségtelen talentumát”. Szíve, izlése, és értelme azonban a Párizsi Iskola magyar híveihez húzta, s amit nagyon irigyelhetünk tőle, az, hogy oly korban vívta ezt az ádáz csatát, amikor a polgári-radikális és később szocialista meggyőződés minden feszélyezettség nélkül szó-

vetkezhetett a művészeti haladással. Bölöni egyszerre küzdött a „cigány- és gatyapiktúra ellen” meg a magyar felhübéri társadalom ellen. S ebben a harcban olyan szövetségesei akadtak, mint Ady Endre és Károlyi Mihály, mint Czóbel Béla és Tihanyi Lajos.

Külön öröm kissé pongyola, de érzékletes, színes stílusa, amely egyaránt távol áll a műkritikusok bennfenteskedő zsargonjától és a tanáros vagy egyetemi szenvtelenségtől. Néha szinte Krüdyt idéző mondatok is akadnak cikkeiben. 1910-ben írta például Kernstok Károlyról: „Kernstok képei nem maradhattak külső hatások, belső szenzációi lettek emberi életeknek, embereknek saját maguk meglátásai, felfedezések és később emlékek, melyek mind beljebb furakodnak és leülednek. Gondolom: lehetnek, akik ilyenformán őrizték maguk titkai számára az első Flaubert-regényt, egy verset, mely lekötött érzéseket szabadított fel bennük, s adott gyönyörűséget, így dédelgetem én magamban a Luxembourg-kert átélt őszi képét, amint szálló párában vörös és sárga georginák összeomlanak a zöld pázsittal, így marad legszebb egy júniusi délutánom, mikor nem történt velem semmi, semmi, de visszahóköltem a vasúti kocs ablakából, amint az ablakon kitekintve feltárta a magyar föld életét a búzatáblákon átriadó, perzselő magyaros nap, vagy így máig az enyém egy fürtös lila virág, mely a ceglédi park fekete fatörzsei közül lobogott rám a bágyadt őszenben, mint sötét éjszakából a fáklya.”

Bizony igaza van az utószóírónak: az idő azt a Bölönit igazolta, aki roppant sajnálta „... hogy a magyar művészet a felszabadulás utáni esztendőekben sematizálódott és tévútra ment, teremtő művészet helyett leíró festészetté vált...”

Nyilvánvaló, hogy a megújulás záloga abban van, amiben Bölöni látta, vagyis a társadalmi és művészeti haladás szoros és mély (tehát nem sematikus!) szövetségében.

Tordai Zádor: „Egzisztencia és valóság”. – Csak 1500 példányban jelent meg az a 28 íves monumentális munka, amelyet a fiatal (43 éves) kolozsvári származású filozófus írt (Akadémiai Kiadó). Remélem azonban, hogy nagyobb példányszámot is el fog érni, ha nem is magyarul, hanem idegen nyelveken. Meg vagyok róla győződve ugyanis, hogy az egzisztencializmusnak ez a legalaposabb és legárnyalatosabb marxista bírálata. Arról is meg vagyok győződve, hogy ha valamilyen világnyelven jelent volna meg, máris nagy visszhangja volna, így azonban eddig (e sorokat június végén írom) még semmiféle magyar visszhangról sem tudok (ami a mi kissé lomha tempójú szellemi életünket ismerve, nem is csoda...), s azt is felettébb valószínűnek vélem, hogy ha Párizsban vagy Rómában jelent volna meg, már készülne a japán vagy lengyel fordítás.

Tordai nagy munkája három részből áll. Az elsőben részletesen elemzi a Sartreféle egzisztencializmus alapvető nézeteit a választásról és a meghatározottságról, a szabadságról és a felelősségről.

A második részben Sartre első és legjelentősebb bölcseleti művét, az 1943-as *A Lét és a Semmit* vizsgálja módszertanilag és elméletileg, és a sartre-i egzisztencializmus felbomlásával és átalakulásával foglalkozik. A harmadik rész Sartre filozófiájának történelmi átalakulásával, illetve fejlődésével foglalkozik, és részletesen kitér *A dialektikus ész kritikája* című legújabb bölcseleti művére. Külön érdeme és érdekessége Tordai könyvének, hogy a Függelék hosszú részleteket közöl (magyarul most először) *A Lét és a Semmit*ből, javarészt az azóta elhunyt Justus Pál fordításában. Egyébként a Függelékben megtaláljuk még Sartre műveinek időrendi bibliográfiai adatait (néhány sajnálatos helyesírási hibával – ami az Akadémiai Kiadó és az Akadémiai Nyomda esetében bizony elszomorító), valamint Sartre magyarul megjelent műveinek bibliográfiáját, amely azonban hiányos.

Tordai munkáját a lendületesen megírt bátor bevezetés azonnal jellemzi. Ebben ugyanis visszapillant Francia filozófiájának eddigi marxista kritikájára és bizony alaposan elmarasztalja francia elődeit, akik – amint Tordai írja „az érvelést „erős” kifejezésekkel helyettesítették”. Kimondja: „Egyikük sem hatolt a sartre-i egzisztencializmus mélyére és nem kísérelték meg az érdembeli vitát sem”. Továbbá: „a meggyőző erő hiányát pedig nem lehet erős kifejezésekkel pótolni, ha az „elitelés” nem je-

lent vitát . . .” Tordai megállapítja, hogy az említett művek nem haladják meg „a publicisztika szintjét” és „szektás-dogmatikus jellegűek”. Leszögezi, hogy a „sartre-i egzisztencializmus máig is legjobb marxista értékelését” Lukács Györgynek köszönhetjük. Lukács „megvetette a Sartre-ra vonatkozó marxista kritika alapjait”. Ennek ellenére Sartre francia marxista kritikussai (pl. L. Sève, 1962.) még mindig nem veszik figyelembe a „sartre-i koncepció fejlődését”. A bevezetés legfontosabb megállapítása a végkövetkeztetés: „A Sartre-ral való vitában van . . . egy szövetségünk, akinek támogatásáról nem kellene lemondani. Ez maga Sartre. Ugyanis Sartre fejlődése, eltávolodása az egzisztencializmustól, törekvése, hogy a marxizmushoz közeledjék, valójában az egzisztencializmus cáfolata az életben, a valóságban.”

Tordai a harmadik részben rámutat többek között arra, hogy a háború utáni években Sartre „nem tudta elfogadni azt a mechanikus és sokban vulgármaterialista szemléletet, amely a kommunista ideológiában a dogmatizmus következtében szerephez jutott. Így például joggal tiltakozott a történelem predeterminista felfogása ellen . . .” A továbbiakban Tordai rámutat, hogy 1950 körül „Sartre számára az teszi súlyossá a helyzetet, hogy az imperializmussal egyes egyedül szembenálló szocialista oldalon nemcsak szocializmus, nemcsak kizsákmányolásmentes társadalom létezik, de vannak táborok, hamis perek és merev dogmatizmus is.”

Nem tudom, hogy a szakkörök hogyan fogják értékelni Tordai jelentős munkáját, amelyet Köpeczi Béla és Mészáros Vilma lektorált, de megjelenése mindenestre megérdemelne, hogy széleskörű vita alakuljon ki körülötte.

Rejtő Jenő: „Csontribrigád”. – Alighanem akad néhány vaskalapos olvasóm, aki roppant frivólnak fogja találni, hogy az iménti kis példányszámú, nehéz fajsúlyú, tömény bölcséleti mű után, a 156 500 példányban piacra dobott legújabb Rejtő-regényről merészelek írni. Erre sok mindent tudnék válaszolni: például azt, hogy Beauvoir önéletrajzi trilógiájából tudjuk: maga Sartre is nagyon kedveli a detektívregényeket; továbbá ez a Rejtő-regény a legkevésbé P. Howard-os; végül, hogy a *Csontribrigád* olyan világnézeti és hangulati háttérrel bír, amely egyáltalán nem „könnyű”, hanem az emberi lét legvésztérhesebb kérdéseitől súlyos.

Közbevetőleg azonban meg kell indokolnom, hogy miért említem a francia vonatkozású magyar könyvek között: az azóta felbomlott francia gyarmatbirodalom egyik előretolt afrikai büntetőszázada a színhely, szereplői is majdnem mind franciák, és a mű a *couleur locale* kedvéért telistele van francia helység- és tulajdonnevekkel, valamint francia fordulatokkal és szavakkal (ezek azonban sajnós, szinte egytől egyig helytelenül vannak írva . . .).

A regényről a Magvető reklámszövege megállapítja, hogy: „A haláltábor életének megelevenítése Rejtő döbbenetes vizionális erejét mutatja . . .” Ez valóban igaz, ami a tartalmat illeti. De Rejtő látnokisága és modernsége a mű tartalmán túl, az esztétikai és formai jegyek szempontjából is döbbenetes. A *Csontribrigád* élve eltemetett hullafigurái valóságos Beckett-hősök. A francia altisztek „süket dumája” olyan, mint ha Ionesco írta volna. A francia katonai bürokrácia halálosan őrlő malmai Kafkát idézik. Rejtő stílusának akasztófahumora, nyelvi leleményei pedig Jarryt, Queneau-t és Viant juttatják eszembe. Sajnos, nagyon vázlatosan ismerem a korán elpusztult író életét, de a felsorolt nevek közül alig hiszem, hogy egyről is hallott volna, Kafka és esetleg Jarry kivételével . . . És más vonatkozásban ismét csak azt tudom mondani, mint az imént: ha ez a regény egy nagy világnyelven íródott volna, bizonyára már egy tucat fordító izzadna átültetésén . . .

FRONTÁTTÖRÉS?

Hosszú évekig szerepelt a sajtóban, szinte állandó rovatként, a „Hírünk a világban”; most, hogy már van némicske hírünk, nem szerepel. Ezzel szemben Boldizsár Iván írt két nagyon józan és igaz, sokak szemében bizonyára kiábrándítóan ható cikket arról az *Élet és Irodalom* hasábjain, hogy mi is a helyzet a magyar irodalom „frontáttörésével”. Helyesen mutatott rá, hogy az utóbbi évek sikerei (melyek – mel-

lesleg – nem irodalmi előzményeknek voltak köszönhetőek) ellenére a magyar irodalom még mindig nem vált a világirodalom szerves részévé.

Két fájó példával szeretném illusztrálni ezt az igazságot.

Az egyik az, hogy mint szerepelünk a párizsi P. Seghers kiadásában futó *Mai költők* című tekintélyes sorozatban, amely 1953-ban indult egy Éluard-kötettel. Nos, most kaptam meg a 159. számú csinos kis könyvecskét, amelyet Georges Sadoul írt Aragonról (tévedés ne essék, a nagy költőre nemcsak most került sor: rögtön az első után, már a második kötet is Aragonnak volt szentelve – ezt Claude Roy szerkesztette, – de azóta Aragon összekülönbözött vele, nem engedélyezett második kiadást, ezért írt egy újabb Aragon-monográfiát Sadoul, s ez magyarázza, hogy Aragon az egyetlen, aki kétszer szerepel a sorozatban). Nagyon érdekes a mű, de most csak a hátsó borítólapról akarok szólni, melyen fel van sorolva valamennyi kötet. Nos, a 159 közül csak egyetlenegy magyar (Illyés Gyula). Hát így állunk azzal a bizonyos „frontátöréssel”! Pedig a kiadó többször járt hazánkban, s jó barátság fűzi több magyar személyiséghez. No, de hát azt gondolhatná az ember, hogy a franciák kicsit sovinizták és nem nagyon törődnek a külföldi költészettel. Nem ez a helyzet! A 159 kötet közül 46-ot szenteltek idegeneknek. Hogy kik szerepelnek ezek közt? Roppant szellemóriások, ragyogó lányszű poéták, persze: (a megjelenés sorrendjében említek néhány nevet): Lorca, Whitman, Rilke, Hölderlin, Poe, Neruda, Brecht, Puskin, Nietzsche (!), A. Blok, Paszternák, Heine, Jeszenyin, Machado, Tagore, Leopardi, Dylan Thomas, Juan Ramón Jimenez, D’Annunzio, Gabriela Mistral, Arghezi, Miguel Hernandez, Georg Trakl, Sevcsenko, Guillén, Langston Hughes, Hofmannsthal, Blake, Bronte, Octavio Paz, Ruben Dario, Beniuca, de szerepelnek olyan külföldiek is, akiket nem ismerek és akikről nem hiszem, hogy nagyobb költők volnának, mint a nem szereplő Petőfi, Ady, József Attila vagy Radnóti: például Mohammed Iqbal, J. Rabemananjara, Constantin Cavafy, Kosovel, Bandeira, Andrade. Lehet, hogy valamennyien kiváló verselők, de azért... Szóval tény és való, hogy ebben a reprezentatív sorozatban a csodálatos magyar líra egyetlen egy névvel szerepel!*

Nem jobb (sőt rosszabb) a helyzet egy másik pompás gyűjtemény esetében. A párizsi Éditions du Seuil kiadónál fut (tehát ott, ahol a híres, úttörő Gara-antológia jelent meg!) a világon szintén egyedülálló, sok országban (most már nálunk is) utánzott *Örök írók* című sorozat, amelyből eddig 72 szám jelent meg. Ezek a pompás kis kötetek nagyon bő képanyagot és egyéb illusztrációt közölnek az író életéből, izelítőt adnak műveiből, időrendi táblázatot közölnek az életéről, biblio- és ikonográfiát, sőt sokszor még diszkográfiát (hanglemezjegyzék) is adnak. Nos, a 72 kötet közül egyetlenegy sem szenteltek magyar alkotónak. Pedig itt sem dül az a hírheft francia sovinizmus! A sorozat jelentős része, pontosan 21 kötet, szól idegen szerzőkről. Hogy kik ezek? Felsorolom őket (ismét a megjelenés sorrendjében): Shakespeare, Gorkij, Goethe, Csehov, V. Woolf, Macchiavelli, Joyce, Horatius, Homérosz, Melville, Hemingway, Vergilius, Poe, Cicero, Majakovszkij, Dosztojevszkij, Kierkegaard, Arisztophanész, Faulkner, Paszternák, Erasmus. Amint látható, itt nem olyan ötletszerű és vitatható a külföldi írók jelenléte, mint az előző sorozatban. A felsoroltak mind kiváló nagyságok és méltán megérdemlik, hogy szerepeljenek az *Örök írók* közt. De bizony szívesen látnánk egy-két magyart is a sorban! (Persze, az is meglepő, hogy Kafka nem szerepel!) Szerintem a legalkalmasabb „képviselőnk” Déry lenne – ő ma már eléggé ismert Franciaországban, s az élete maga is regény... (A két említett sorozatban ugyanis élő írók is szerepelnek bőven.)

* Jelen krónikám megírása után kaptam meg a sorozat 160. kötetét, amely Adyt mutatja be az illusztris gyűjtemény keretében.

A pécsi egyetem történetéből

Jubileumi tanulmányok, 1967.

A kötet a pécsi egyetem alapításának 600 éves évfordulójára készült, azzal a céllal, hogy tanulmányaiban a középkori pécsi egyetemnek az egykori testvéregyetemekkel való kapcsolatát, s a jogi oktatás múltját felderítse. Most 600 esztendeje annak, hogy Nagy Lajos király 1367-ben megkapta V. Orbán pápától az egyetem alapítására a jóváhagyást. „Elhatároztuk és elrendeljük, hogy Pécs városában legyen és örök időkre fönnmaradjon az egyetem az egyházi és római jogi, úgyszintén más megengedett fakultással, leszámítva a teológiaiit...” – szöveg a bulla, s megindult a jogtudomány és a „hét szabad művészet” oktatása. Talán az orvosi fakultás is, de ezt még dokumentumok ez ideig nem támasztották alá. A középkori egyetemek alapítási sorrendjében a pécsi egyetemet igen előkelő helyen találjuk: az első 20–25 egyetem közt foglal helyet. Történelmünk szomorú alakulása az oka annak, hogy most csak az alapításnak s nem – mint a nagyjából egyidőben alapított prágai, krakkói és bécsi egyetemek – a hatszáz éves működésnek az ünnepét is ülhettük.

A Csizmadia Andor szerkesztésében megjelent kötet kilenc tanulmányt tartalmaz, két külföldi és hét hazai szerző tollából. – A krakkói Jagelló-Egyetem professzorának, Adam *Vetulani*-nak a tanulmánya szellemes összehasonlító módszerrel rekonstruálja a három testvéregyetem alapítási eljárásának lépéseit, s így valószínűsíti azt is, hogy városunk egyetemét, noha erről csupán két pápai oklevél maradt fenn, milyen mozzanatok sorozata eredményeként sikerült megalapítani. Alapos és széleskörű forrástanulmányozás alapján bemutatja, hogyan igyekezett a pápai udvar biztosítani az újonnan alapított egyetemeken az anyagi alapot és az oktatóknak és hallgatóknak kijáró privilégiumokat. Ezért irták bele a pápai megerősítő bullába, meg a Nagy Lajosnak írott kiegészítő levélbe is, hogy a mindenkori magyar király köteles ellátni az egyetem professzorait, különben a bulla érvénytelen.

A prágai Károly-Egyetem professzora, Frantisek *Kavka*, a prágai és pécsi egyetem kapcsolatát elemzi Dél-Magyarország 14–15. sz. eleji helyzetét véve alapul. Szól a Pécsről Prágába került oktatókról, bejegyzett diákokról, majd arról, hogy Vilmos pécsi püspök, az egyetem első kancellárja, milyen fontos diplomáciai szolgáltatásokat tett IV. Károlynak, az egyetem alapítójának, továbbá, hogy milyen szoros kapcsolatban volt a prágai érsekkel, aki szintén egyetemi kancellár is volt. Vilmos tehát jól ismerhette a prágai egyetem tevékenységét. Megállapítja, hogy a pécsi egyetem megalapítása után egy időre megcsappan Prágában a dél-magyarországi hallgatók száma, de a 15. sz. elején eszmei okokból megint emelkedik. Ekkor bontakozik ki ugyanis a fejlett délvidéki részeken a valdens-patarénus mozgalom, amely később huszita vonásokat is mutatott; Prágában pedig éppen ebben az időben erősödött meg a huszita szellem. A szerző szerint bizonyosra vehető, hogy a prágai egyetemmel való kapcsolat a középkori Magyarország kulturális történetének jelentős fejezete.

Mezey László budapesti egyetemi docens azt vizsgálja, mennyiben mutatható ki a korabeli Magyarországon az egyetem iránti társadalmi igény. Az igény jelentkezésének egyik területét, a hiteles helyek tevékenységét kíséri végig. Rámutat, hogy a 11–12. sz.-ban a magyarországi latin műveltség is követte az európai művelődés új irányát: a szerzetes tradícióktól eltávolodva átváltott egy nyíltabb, a világ igényeit jobban megértő klerikus műveltségbe. A „klerikus szolgálat” foglalkozás kezd lenni, aminek gyakorlatban hasznosítható tudnivalói a latin nyelv ismerete és az írásban, szóban való fogalmazás képessége. Eleinte e téren elegendő volt az egyszerű, de nyelvtanilag korrekt kifejezés, később azonban a legjobbak igyekeztek díszítő elemekkel ékesíteni stílusukat, s ehhez kézikönyveket is használtak. Az írástudók iránti szükséglet országos arányú volt. A szolgálat kezdetben személyes jellegű, de intézményesülése is elég korán elkezdődik. A Bizáncban nevelkedett III. Béla rendelke-

zése is az intézményesülést segítette elő. A bizánci és itáliai kereskedelmi gyakorlat (a kereskedelmi utak mindkét irányban Pécsen vezettek keresztül) fontosnak tartotta az írott, pecsétes szerződések készítését. Ezt a feladatot látták el a hiteles helyek. Ezek személyi összetételükben kizárólagosan egyházi testületek, az oklevelet mindig a testület nevében adják ki, de magyar sajátosság, hogy tevékenységük kiterjed mind a magánjogi, mind a közjogi és államjogi viszonyok írásos rendezésére. Egyházi létük ellenére tehát a világi rendeltetésű írásbeliség képviselői, mintegy a királyi kancellária kihelyezett exponensei.

Fügedi Erik budapesti kutató Alsáni Bálintnak, a pécsi egyetem második kancellárjának életét ismerteti. Az előkelő nemesi származású ifjú kánonjogi doktorátust szerzett, a királyi kérésére egyházi javadalmat is kapott, s több mint két évtizedig Nagy Lajos udvari kancelláriájában működik, a végén már mint alkancellár. Közben megkapja a pécsi püspökséget, sőt bíboros is lesz, de közéleti befolyását nem egyházi méltóságának, hanem politikai tevékenységének köszönheti. A király halála után az özvegy királynő bizalmasa, s ezért Zsigmond uralomrajutásával kiszorul a politikai életből. Ekkor kezd komolyabban tevékenykedni, mint pécsi püspök és egyetemi kancellár.

Csizmadia Andor pécsi professzor Galvano di Bolognáról, az egyetem egykori tanáráról értekezik. Galvano Bolognában végzett, a páduai egyetemen tanított s onnan jött Pécsre barátjának, Vilmos püspöknek a meghívására. Néhány évi itt-tartózkodás után visszatért hazájába s Bolognában, majd ismét Páduában tanított. Galvano korának európai színvonalon álló kánonjogásza volt; járatos volt amellet a római jogban is. Nyomtatásban halála után egy műve jelent meg, melyben a római jog és az egyházi jog tételei közötti különbségeket veti össze. Másolatban több munkája maradt ránk, ezek előadások és repetíciók. Egyik művét valószínűleg Pécsen írt.

A jogi oktatással kapcsolatban utal a szerző arra, hogy a pécsi egyetem alapításának időszakában az egyház a kánonjogot, a császárság a római civiljogot igyekezett oktatni. Ezek mellett élt a helyi szokásjogból kialakult feudális jog is. Magyarország a kánonjogot tanították, ezért is hívták meg ennek egyik kiváló tudósát, Galvanót, aki valóságkeresésében a humanizmus előkészítésének folyamatába kapcsolódott be.

Kardos Tibor budapesti egyetemi tanár a pécsi Egyetemi Beszédek humanista jellegét vizsgálja. Megtalálhatók bennük a vallásos misztikára utaló „istenbarátság”, az „imitatio Christi” eszméi, melyek itáliai, dél-franciaországi és prágai kapcsolatokra utalnak. Jelentkezik bennük az ember méltóságára való utalás, az időhöz való alkalmazkodás, az alkalom felhasználása, a haza üdve, a virtus magasztalása, az embertelen háború elítélése, stb, tehát a humanista gyakorlati filozófia antropológiája. A vallásokat bizonyos történeti felfogásban tárgyalja, az oktatásban a cél morális voltát tartja fontosnak a Beszédek szerző-kompilátora. Tehát szerinte a világi tudományok is szükségesek az oktatásban, ha erkölcsi célzatúak, a pogány szerzőket is kell olvasni, ha nem a gyönyörködés, hanem az ember kiművelése a cél. A filozófia, az irodalom célja ugyanis az ember megnemesítése, megszelídítése. A Beszédekből minduntalan kiütközik a szépség gyönyörűsége, élménye, a természeti táj, az élet vonzó képeinek clemzése. A humanista eszmények mutatják, hogy az akkori Magyarország legmagasabb képzettségű klerikus rétege, amely állami hivatali funkciókat is betöltött, belsőleg már kezdett átalakulni, s a Beszédek híven fejezi ki egy keletkezőben levő új irodalmi élet előfeltételeit és kezdeteit.

Petrovich Ede pécsi levéltáros tüzetesen végig elemzi magát a 199 egységből álló Beszédeket. Leírja a kódexet, a beszédek tartalmával kapcsolatban ismerteti, hogy a szentekről szólók és az egyházi alkalmazásra szolgáló beszédek csoportja megvan a kódexben, de a vasárnapi beszédek hiányzanak, pedig megvoltak eredetileg, mert egyes beszédekben utalás található rájuk. A szenteket a kompilátor egyházi, magyar és dömés szempontból válogatta össze. A kompiláció forrásait sem sikerült még megtalálni. A beszédek retorikájáról megállapítja a tanulmány, hogy inkább az értelemhez szólnak, mint a szívhez, inkább tanítanak, mint buzdítanak. Gyönyörködtető elemeket csak egyes beszédekben talál. A beszédekben előforduló természettu-

dományi adatokról megállapítja, hogy naivitások nincsenek bennük, az átvevő vi-
gyázott, hogy csak helytálló megállapításokat tegyen. A társadalmi életből csak a ki-
váltságosokat látjuk, s az egész társadalmat statikusnak mutatja be. Feltevése szerint
a beszédgyűjtemény úgy keletkezett, hogy amikor a pécsi dömések értesültek arról,
hogy Nagy Lajos Pécssett egyetemet akar szervezni, egyikük hozzáfogott egy beszéd-
gyűjtemény kialakításához, gondolván, hogy annak majd nagy keletje lesz a leendő
teológusok közt. Az egyetemen azonban nem létesült teológiai fakultás, szükségtelen-
né vált a gyűjtemény, elkerült más dömés kolostorba, s közben megrongálódott. A
ránkmaradt kódex német földön készült másolat, amelyben egyetlen magyar szó sem
található.

Bónis György budapesti levéltári osztályvezető a pécsi Klímó-könyvtárban ör-
zött Magyi János formuláskönyvével s ennek kapcsán a korabeli hazai gyakorlati jog-
tanítással foglalkozik. A cikk végigkíséri a szabolcsi kisnemesi származású Magyi
útját. Az életrajz során feltárult, hogy a középkorban a diákok egy része az artes ele-
meinek elsajátítása után beállt a hiteleshely, az egyházi bíróság, vagy a város, leg-
jobb esetben a királyi udvar szolgálatába, s itt a gyakorlatban szerezte meg jogi is-
mereteit. Mégpedig úgy, hogy a kiállított oklevelekről gyűjteményes másolatokat ké-
szítettek, s ezeket használták a praxisukban. E gyűjtemények az adott „hivatalban”
kézről-kézre jártak, vagy elkerültek más „hivatalba”. A szokásjog alapján készült
formuláskönyvekben tanító megjegyzéseket is találunk; maradt ránk kancelláriai
deák fogalmazványa mestere javításával, emellett szóbelileg is oktatták a fiatalokat,
magyarul. Így szállt a praxisban nemzedékről nemzedékre a magyar szokásjog, mely
a bírósági gyakorlatban évszázadokig fennállt.

Lengyel Alfréd győri levéltári igazgató a Pécsi Királyi Akadémia történetét írja
meg. Az 1777-es Ratio Educationis értelmében az állam kezébe került a győri Aka-
démia, majd a tankerületek II. József által történt átszervezésével a dunántúli főigaz-
gatóság székhelyére, Pécsre költözött át. Az Akadémián a filozófiai és a jogi fakul-
tás működött (a teológiai Pozsonyba került.) A kétéves képzésben az öncélú tudomá-
nyosság helyett egyre inkább a praktikus életre való előkészítés került előtérbe. A
tanszabadság eredményeként a hallgatók megismerkedtek Kant filozófiájával is. Az
oktatói kar konzervatív tagjai azonban a liberális eszmék hatásának rovására írták
a fiatalság fegyelmének fokozatos romlását, s többszöri sikertelen próbálkozás után
végül is elmozdították állásából a kanti eszméket hirdető tanárt. De ezután is hiába
próbálkoztak a fegyelem megszilárdításával. Közben Győr városa állandóan ostro-
molta Bécsset, hogy elvesztett főiskoláját visszaszerezze. A pécsi problémák kapóra
jöttek a győri tanácsnak a saját érdekei támogatására. A pécsieknek egy darabig si-
került ellenlépéseket tenni, végül azonban elvesztették az Akadémiát: 1802 őszén már
ismét Győrben nyitotta meg a tanévet.

Amint az ismertetésből látszik, a Jubileumi Tanulmányok első, történeti kötete
gazdag anyagot ölel fel. A tanulmányok egy része sikeresen illeszti be az első magyar
egyetem alapítását az európai, közelebbről a közép-európai fejlődésbe, a tanulmányok
másik része pedig a hazai viszonyokba ágyazza bele a nagyjelentőségű eseményt.

Ha a kötet olvasása után némi hiányérzetünk támad, az az, hogy szeretnénk volna
hasonlóan színvonalas tanulmányokban olvasni a jogi oktatás pécsi történetének to-
vábbi folytatását: esetleg a pécsi püspöki jogakadémia működését, majd 1923-tól az
újonnan városunkba került egyetem sorsának alakulását, a felszabadulás utáni idő-
ket is beleértve. Így lett volna teljes az a sor, melyben a pécsi Királyi Akadémia csak
egy láncszem. Ezt a hiányt leszámítva is megállapítható, hogy nemcsak szakmabeliek-
nek, hanem városunk, ill. a történelem iránt érdeklődőknek is értékes olvasmány ez
a kötet, amely betekintést nyújt emellett a történelmi vizsgálgatások műhelyébe.

(Kiadta a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága.)

KOMLÓSI SÁNDOR

Folyóirat-szemle ✓

MAGYAR IRODALMI FOLYÓIRATOK A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN

Hat magyar nyelvű irodalmi-művészeti folyóirat jelenik meg a környező népi demokráciákban: Romániában a *Korunk* és az *Útunk* Kolozsvárott, az *Igaz Szó* Marosvásárhelyen; Jugoszláviában a *Híd* és az *Új Symposion* Ujvidéken, és az *Irodalmi Szemle* a csehszlovákiai Pozsonyban. Persze ezeken kívül gazdag irodalmi anyagot találunk a szomszédos országok többi magyar nyelvű sajtótermékében is, így pl. a bukaresti *Előre* című napilapnak rendszeres munkatársai közé tartoznak – a lap helyettes főszerkesztőjén, Kovács János ismert kritikuson kívül – az ottani irodalom legjelentősebb képviselői.

A hat folyóirat közül a legsajátosabb jellege – és koncepciója – a kolozsvári *Korunk*-nak van. A lap gondosan ápolja hajdani neves szerkesztőjének, Gaál Gábornak, a magyar kommunista mozgalom nehéz éveiben – 1929 és 1940 között – kialakított hagyományait, újabban még izléselesen modern borítójával is ezt a hagyományörzést hangsúlyozva. A *Korunk* széleskörű érdeklődésének érzékeltetésére álljon itt egy különösen színes szám, az 1967. januári tartalomjegyzéke: az első – bevezető – cikk Lászlóffy Aladár politikai eszmefuttatása: Az értelem örhelyén. Ezután egy gazdaságpolitikai írás következik (Korszerűbb gazdálkodás), majd a lap egyik szerkesztőjének, Gál Ernőnek a tanulmánya: Gép ellen – gép mellett címmel. Ezt követi a történész professzor Jakó Zsigmond dolgozata Az erdélyi értelmiség kialakulásáról, majd Katona Ádám érdekes fejtegetése A Teilhard-jelenség, Bruno Pontecorvo, az ismert olasz származású tudós írása: Fermi, az atommáglya Atyja, Jancsik Pál versei, Virgil Salvanu tanulmánya korunk építészeti formanyelvéről, Ábrahám Jánosé: Kémia és modern világ címmel, Valentina Karceva ismertetője: Merre tart a gazdaság földrajz?, és O. Bogáthy Zoltán esszéje a labdarúgó-szurkoló pszichológiájáról. A lap irodalmi jellegét biztosító rész csak ezután következik, mégpedig az eredeti gondolkodású kitűnő fiatal kritikus, K. Jakab Antal tanulmánya A dráma és a drámái címmel, Szász János írása Günther Grassról (Günther Grass és a reményteljes pesszimizmus), valamint a különös hangú német író novellája: Harras, a történelmi kutya, és Kozma Dezső irodalomtörténeti dolgozata az erdélyi novella legnagyobb alakjairól, Peteleiről, Thúryról, és a magyar novella nagy korszakának számos erdélyi származású, vagy Erdélyt járt mesteréről, Novella-korok fordulóján címmel. A jegyzet-rovat négy kis írása is érdekes, színes megfigyeléseket rögzít, különösen a rendkívül művelt Veress Dániel Regény és a nagyvilág című elmélkedése. Élő történelem címmel Majszkij tanulmányát közlik: Lenin, – Amilyenek H. G. Wells látta cím alatt. A Fórum rovatban Balogh Edgár, a főszerkesztő írja meg véleményét a romániai magyar irodalmi lexikon kérdéséről, majd Ifjúság – nevelés címmel Salló Ervin írása következik (Pedagógia és a tudomány dinamikája), valamint Enyedi Sándoré a vers iskolai megszerettetésének lehetőségeiről. Dokumentumok rovatában Szentimrei Jenő özvegyének vallomását olvashatjuk fiatalkori barátjéről, Boncza Bertáról, a „Nemzetközi életben” Bertrand Russel Nemzetközi törvényszék és Ileana Niculescu Afrikai államesinyek című írásai következnek, a Tudományos szemlében pedig Weizsmann Endre Summa technologiae, Aniszi Kálmán: Kor és értelmiség, Dávid Gyula Mindennapos kenyérünk, a betű című eszmefuttatása. Ezután ismét irodalmi és művészeti írások jönnek: Kántor Lajos szerkesztő észrevételei az újonnan megjelent könyvekről Kövek cím alatt, Csehi Gyula bírálata Deák Tamás tartalmas tanulmánykötetéről (A klasszikusok meghitt társaságában) és Angi István kritikája George Balan zeneesztétikai trilógiájáról. Végül pedig Szerkesztők – olvasók címmel néhány érdekes olvasói levél zárja a lapot. E hosszúra nyúlt felsorolással érzékeltetni szeretnénk volna a *Korunk* szerkesztőinek a kibernetikától az élet, a társadalom és a művészet apró részproblémáig terjedő érdeklődését. A közölt írások persze nem egyenletesen magas színvonalúak, de a gyengébben sikerült cikkek is betöltik legfőbb szerepüket, a romániai magyar olvasó anyanyelvi műveltségének szélesítését.

A másik két romániai magyar irodalmi folyóirat közül az *Útunk* inkább publicisztikai jellegű, a mi *Élet és Irodalmunkhoz* hasonló szerkesztési elvek szerint összeállított hetilap. Erénye,

hogy igyekezük frissen reagálni a helyi irodalmi és művészeti élet eseményeire, sok könyv, színház, filmkritikát, műveket és művészeket népszerűsítő írást olvashatunk lapjain, valamint örvendetesen nagy számú és mozgékony szellemű vita-cikkeket. Külön ki kell emelnünk, hogy a szerkesztők időnkint, indokolt esetben egy-egy versről, vagy novelláról is szívesen közölnek elemző bírálatot. Örvendetes jelenség az is, hogy a lap elméleti jellegű cikkei – épp úgy, mint a *Korunkban* és az *Igaz Szóban* – újabban egyre jobban alkalmazkodnak a korszerű esztétikai követelményekhez. A lap szépirodalmi anyagának a vers-rovat az erőssége, az elmúlt években sok szép, sőt jelentős vers közlésére vállalkoztak. Elsősorban a költői anyag biztosítja az *Igaz Szó* számára, hogy szépirodalmi anyagában a legfigyelemreméltóbb külföldi magyar folyóiratnak tekinthessük. Olyan jelentős költők verseit közli rendszeresen a folyóirat, mint Bartalis János, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Méliusz József, Horváth Imre, és ami ezeknek a nálunk is jól ismert idősebb mestereknek a tevékenységénél jóval izgalmasabb: e folyóirat hasábjain kísérhetjük leginkább figyelemmel annak a helyi méretekben roppant jelentős költői forradalomnak az alakulását, amelynek élén a néhány évvel idősebb Kányádi Sándor, valamint a harminc körüli Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, és a valamennyiük között talán legmerészebb Páskándi Géza állnak. E helyütt még csak kísérletet sem tehetünk rá, hogy az erdélyi magyar lírának ezt a megújulási hullámát színeire bontsuk, mindössze a figyelmet szeretnénk fölhívni Páskándiék tehetségtől duzzadó, de művészi kudarcoktól sem mentes kísérleteire. Kevésbé tartalmas az *Igaz Szó* (és az *Útunk*) prózai anyaga. Az ebben az évben közölt elbeszélések közül talán egyedül Veress Dániel lélektani novellája: A mosoly érdemel figyelmet. A szerkesztők dicséretére szól, hogy ebben a rovatban is fölemelték a mércét, és inkább kevesebb, néha pedig egyáltalában semmi prózai anyagot nem hoznak, de a teljesen értéktelen írások elől elzárkoznak. Említsük még meg, hogy a közelmúltban két érdekes drámai kísérletet is közöltek, Szemlér Ferencét és Sütő Andrásét. Színvonalas, néha igen fontos tanulmányok, irodalomtörténeti portrék, valamint Szemlér Ferenc eredeti gondolatokban gazdag Olvasónaplója egészítik ki a lapot.

A szlovákiai magyar irodalomnak az esszé az erőssége. Az *Irodalmi Szemlében* Fábry Zoltán, Egri Viktor, Csanda Sándor, Szalatnai Rezső és mások neve alatt rendszeresen magas színvonalú írásokat olvashatunk. Külön ki kell emelnünk Szalatnai írásait a szlovák líráról, valamint Csanda Sándor forrás értékű földolgozásait a helyi irodalom jelentősebb mestereinek – Szombathy Viktor, L. Kis Ibolya, Kaczér Illés, Sebesi Ernő és mások – irodalomtörténeti szerepéről. A szépirodalmi anyagnak itt is a vers a színvonalasabb műfaja, prózában talán aránytalanul sok regényrészletet közölnek.

Az *Irodalmi Szemlében* is, akárcsak az újvidéki *Hid*-ban több olyan tanulmányt olvashatunk, amelyre még szeretnénk a következő számban visszatérni. A *Hid* jelentőségét ugyancsak nem szépirodalmi anyaga, hanem rendkívül izgalmas problémákat fölvető elméleti írásai biztosítják. A folyóirat elsősorban a marxista esztétika bizonyos, gyakran filozófiai igényű problémáit szeretné új megvilágításba helyezni, vagy tisztázni. A *Hid*-ban megjelent elméleti – kritikai tanulmányok világnézetileg sokszor erősen kérdésesek, de rangjukat egy jól felkészült szerzői gárda biztosítja, élükön a szívesen foglalkoztatott Lukács Györggyel és a helyi irodalom – Sinkó Ervin halála óta – talán legjelentősebb egyéniségével, Bori Imrével. A *Hid* szépirodalmi anyagát elsősorban is az jellemzi, hogy költői és prózaírói egyaránt valamiféle, gyakran avantgarde-izű modern stílus megteremtésére törekcsenek. Sok groteszk, vagy nálunk szokatlan megformálású verset és néhány ilyen elbeszélést olvashatunk az igényesen szerkesztett lap hasábjain. Talán itt is a versek művészi súlya jelentősebb, olyan érdekes költőket sorakoztat föl a *Hid* maga mögött, mint Tolnai Ottó, Fehér Ferenc, Papp Tibor, Gál László, vagy Gulyás József, (aki ezt az igen jellemző vallomást teszi egyik kétsorosában: „Nem hiszek a szavakban // de ma újra megkísérlem.”) De olvashatunk néhány figyelemre méltó elbeszélést (mint Bányai Jánosét – Megállt az óra), regényrészletet (mint Major Nándorét), vagy hangjátékot (mint Kociczky Lászlóét) is. Külön ki kell emelni itt is a sok érdekes és rangos fordítást, valamint a lap kitűnő tájékoztató anyagát a mai jugoszláv irodalomról.

Utoljára maradt a másik újvidéki folyóirat, az *Új Symposion*, napjaink egyetlen következetesen avantgarde magyar irodalmi lapja. A lap szellemének lényege a szemben állás minden hagyományossal és hivatalossal, ami odavezet, hogy heves véleménynyilvánításai gyakran éles ellentétbe kerülnek a magyarországi kritikai gyakorlattal, sőt a marxizmus elméletével is. Az *Új Symposion*-ban közölt anyagnak a kísérletezés biztosít érdekességet, ennek megítélése azonban oly messze vezetne, hogy ebben a szemlében mégcsak vázlatos értékelésére sem vállalkozhatunk.

TAXNER ERNŐ

TV-szemle

KÖNNYŰZENE – FESZTIVÁLOK

A Magyar Televízió idei táncdalfesztiváljának legnagyobb meglepetését alighanem a három elődöntőben leadott 650 ezer közönségzavazat szolgáltatta. S ha hozzászámítjuk azt a félmillió nézőt, akik nem vettek maguknak annyi fáradságot, hogy bekapcsolódjanak a Nagy Játékba: milliós érdeklődésről beszélhetünk, amely nem pusztán a táncdalfesztiválnak, hanem a könnyűzenének szól, általában. A könnyűzene, ha nem is kifejezője a kornak, de talán soha nem volt ennyire népszerű, mint az utóbbi hat-nyolc évben, és tömegei nem csupán a teenageer korosztályból verbuválódnak. A ritmusosabb zene, a beat-zene, vagy akár a régiesebb hangulatú könnyűzene nálunk is milliók szórakozása, auditív kikapcsolódása koncerteken, otthon a magnófelvételekről, vagy a rádióból. Alaposabban utána gondolva mégis kiderül, hogy a televízió könnyűzenei műsorokkal nem nagyon kényeztetni el a nézőit. Talán illetlenségnek tűnik ezt kimondani egy jól sikerült táncdalfesztivál után alig néhány héttel – de egész évet tekintve ez a helyzet. A többé-kevésbé ötletszerűen műsorra tűzött (nem is mindig igényes) külföldi tánczenei film-montázsok mellett az utóbbi hónapokban ugyan rendszeresen jelentkezik az érdekesen könnyed és szórakoztató Show-hivatal, és nagyjából rendszeresnek látszik egy-egy nagy művész bemutatása (mint volt például Charles Aznavour vagy Henri Salvador) a fő hangsúly mégis a fesztiválokra tologatódik el. Az egyik az idén nálunk először rendezett pol-beat, a másik az immár hagyományosnak tekinthető táncdalfesztivál.

A hazai pol-beat fesztivált egyelőre inkább csak üdvözölni lehetett, semmint értékelni. A műfaj úttörői – Donovan, Bob Dylan, Joan Baez, Hugues Aufray, Antoine, Pelagero – világhírűek. De világhírűek a követők is, mint az olasz Morandi, aki a „Volt egyszer egy fiú, aki úgy mint én...” című dalával az olasz rendőrséggel is összeütközésbe került, vagy Adriano Celentano, aki San Remoban még a „Ventiquattromille baci” című dallal hódította el az első helyet, de nem kellett két év, amikor az „Újság rock and rolla” világsikert aratott. A hazai követők ambíciója figyelemreméltó, és ez a körülmény csökkenti egy kissé a hiányérzetet, mindenekelőtt azt, hogy a műfajnak itthon egyelőre nincs kiemelkedő egyénisége, és a protest-songok témái egyelőre eléggé sablonosak. A pol-beat pályázatra négyszáz dalt küldtek be. S ha figyelembe vesszük, hogy a fiatalok maguk írják a zenét, a szöveget, maguk adják elő, és egy évvel ezelőtt a műfaj, mint egy furcsa előétel szerepelt a könnyűzenei köztudatban – eredménynek nem is rossz. A jövője viszont határozottan izgalmasnak ígérkezik.

A „nagy attrakció” természetesen a táncdalfesztivál volt (a pályázatra beküldött 1368 dal önmagáért beszél) és nagyjából meg is felelt a várakozásnak, sőt az idei fesztivál néhány figyelemre méltó vonással még gazdagodott is. Nem csupán arról van szó, hogy a közönség segítségével minden arra érdemes dal bejutott a döntőbe, de a közönség ízlése végül is döntően befolyásolta a végső 15 dal „összetételét” – ha szabad ezt a kifejezést használni. Ez egyébként teljesen indokolt, mivel egy dalból a közönség csinál slágert, és nem a zsűri. A közönség ilyen nagyarányú részvétele egyben fel is oldotta a fesztivál-parádék szokott görcsösségét, hivatalosságát. A fesztivál új vonásaként könyvelhetjük el azt is, hogy döntőjét egyenesből közvetítette a szovjet és a bolgár televízió, felvételtől pedig az osztrák, a holland, az NDK és a csehszlovák televízió, de a brüsszeli, a londoni, a belgrádi, a berlini, a moszkvai, a helsinki, a müncheni és a szófiai rádió közvetítését is érdemes itt megemlíteni. Nemzetközi lett a Magyar Televízió táncdalfesztiválja? Nem egészen, de jó úton van a nemzetközi figyelem felé, amit csak aláhúzott a nemzetközi gálaest kitünő ötlete, és a nemzetközi zsűri meghívása.

A fesztivál erényei között kell szólni természetesen a kedves új dalokról, az ős és a tél

hazai slágereiről (*Nem várok holnapig, Utánam a vízözön, Drága bakter úr, Adám, hol vagy* stb.) és a fesztivál révén feltűnt néhány új, fiatal énekesről (*Fenyvesi Gabi, Poór Péter, Pápai-Faragó László*) – hiszen a fesztivál legfőbb célja mégiscsak az volt, hogy az idén is felpezsdítse a hazai könnyűzene eléggé szelcsendes vizeit.

Néhány megjegyzést természetesen a fesztivál problémái is megérnek.

A könnyűzene kíméletlenül „folyamatos” dolog. A slágerszerzőt hajtja a kereslet erőszködő ritmusa, és elég ritkán kerül abba a helyzetbe, hogy egy év dala közül épp a legjobbbat küldhesse be a fesztiválra. Példaként említhetnénk ezúttal Dobos Attilát, Bágya Andrást és másokat, akik „évközi” számaik egyikével-másikával a nagydíjra is esélyesek lehettek volna. A fesztivál színvonala tehát szükségképpen mérsékelt volt, amit néhány további probléma még nehezített is. Így, a fesztivál feszítettebb légkörében ötlött csak szembe, hogy a táncdal szerzők egy része milyen avult, keresett stílusban dolgozik, dalaik közömbös, az élet ritmusától távoli hangulatban álltak elének. A lassú, érzélgősen fáradt dalok hátrányát még csak fokozták az előadói rendellenességek. A befutott, nagy előadói tapasztalattal rendelkező énekesek egy része – szokás szerint – összes világfájdalmát bele akarta énekelni a dalba (mintha ettől mélyebb értelmet kapott volna) s köztudott, hogy ennél kevés fárasztóbb látvány fordul elő a pódiumon. Ugyancsak a színvonal rovására ment a képzetlen, rutinnal, és egy-két esetben még elfogadható hanggal sem rendelkező énekesek szerepeltetése. Ez annál is inkább furcsa, mivel mégiscsak a hazai táncdalok évente megismétlődő országos produkciójáról van szó, és nem csupán a szerzők, de a közönség is megérdemelte volna, hogy néhány reménykeltő ifjú énekes egyelőre más pódiumokon csiszolja a tehetségét.

Az is vitatható, hogy – miután a közönséget az elődöntők során maximálisan bevonták a küzdelembe – a döntőn belüli helyezések viszont már kizárólag a zsüri ítéletétől függtek. Önmagában ez természetes volna, de miután a mi fesztiválunk ebben az értelemben rendhagyó, és éppen az volt a „sajátossága”, hogy a közönség véleménye a domináns, véleménye a zsüriével egyenértékű, vagy még annál is döntőbb – ebben mindvégig következetesen kellett volna eljárni. Igaz, hogy a nemzetközi zsüri igyekezett „honorálni” a közönségnek az elődöntők alkalmával kinyilvánított véleményét (e dalok közül hármat díjazott is) – a döntőről mégis hiányzott a közönség szavazata. Ezen kívül problémákat okozott – különösen az elődöntők alkalmával – hogy a zsüri helyenként túl „komolyan” vette a könnyűzenét, nemegyszer érthetetlen mércéket szegezve a daloknak, más esetekben pedig makacsul védelmébe vett bizonyos dalokat. Végül is ez szimpátia s felfogás kérdése. Vitatkozni a zsüri ítéleteivel? Ennek semmi értelme, hisz a dalok előtt nyitva áll a siker széles útja. A zsüri és a közönség nyílt összeütközése a 46. számú dal éneklése után következett be, a közönségnek tetsző olaszos-ézelmes dal feltűnően kevés pontot kapott. A közönség korrigált, de egyben ez volt az a pont is, amikor a zsüri és a közönség álláspontja a legélesebben szemben állt. Az igazsághoz – és a zsüri védelméhez tartozik – hogy a bíráló bizottságnak tetsző dalok zeneileg valóban szépek voltak, érezhetően magukon viselték a francia sanzon kulturált nyomait, csak éppen táncolni nem lehet ezekre a dalokra. Éppen ezt figyelembe véve érdemes volna elgondolkozni a következő fesztiválra az elnevezés megváltoztatásáról. A könnyűzenei fesztivál elnevezés jobban megfelelné, mert magában foglalja a táncdalt s a sanzont is. Az idei fesztivál igazolta, hogy a közönség tevékeny részvétele hasznos (a döntőbe jutott tizenöt dal közül hetet a közönség juttatott be, és kívülmaradásuk igazságtalan lett volna), de ezt a részvételt a jövőben az elődöntőhöz hasonlóan a döntőben is érvényesíteni kell. Néhány egészen apró, említésre alig méltó kis hibától eltekintve, a fesztivál hasznos és szórakoztató volt, legfeljebb a díjak „esője” keltett egy-két gondolatot, kissé sablonosnak tűnt, különösen az előadói díjak némelyikének esetében. A kevesebb mindig értékesebb szokott lenni, és ez ebben a vonatkozásban is igaz.

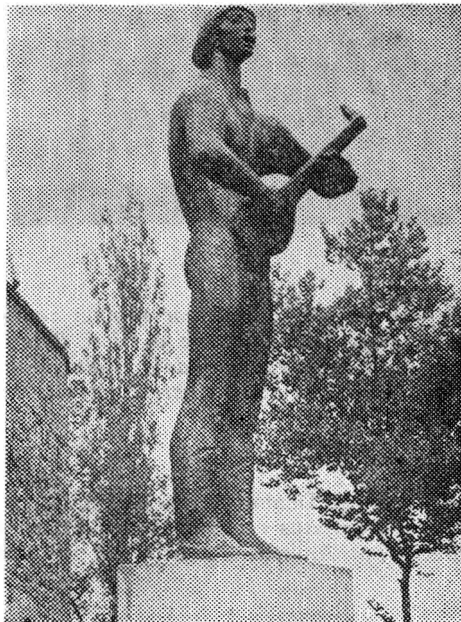
THIERY ÁRPÁD

A

JE
LEN
KOR

KRÓNIKÁJA

Szeptember 10-én, a szigeti várvédelem 401. éves jubileuma alkalmából avatták fel Szigetvároton *Tinódi Lantos Sebestyén* szobrát, Kiss István Munkácsy-díjas szobrászművész alkotását. Érdekes színfoltja volt az ünnepségeknek a XVI. század jobbágyszármazású „költő-riporterének” emlékét idéző tanácskozás is, amelyet a Magyar Újságírók Szövetsége és a Magyar Zeneművészek Szövetsége rendezett. Kiállítást nyitottak meg ez alkalommal *Hősi múltunk a históriás énekekben* címmel, a Baranya megyei Könyvtár rendezésében. Az elmúlt évben avatott, új járasi könyvtárban a hajdani krónikás életét és életművét ismertető emlékműsorra, a vár dzsámijában pedig Tinódinak és kortársainak műveit megszólaltató kamarahangversenyre került sor.

*

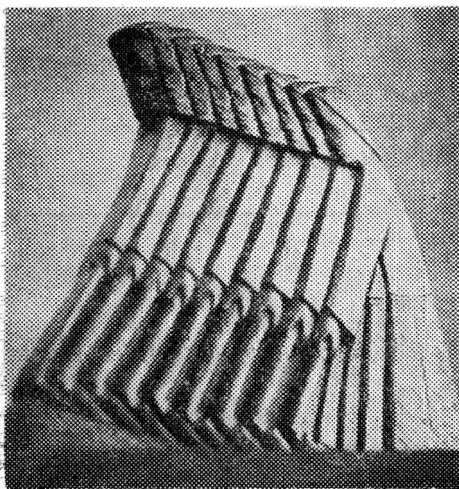
IVÁNYI GRÜNWARD BÉLA emlékkiállítást rendezett a kaposvári Rippl Rónai Múzeum a festőművész születésének 100. évfordulója alkalmából. A kiállítást ünnepi megemlékezés keretében szeptember 3-án nyitotta meg DR. TELEPY KATALIN művészettörténész. A műveket a Magyar Nemzeti Galéria, a kecskeméti Katona József Múzeum és magángyűjtők anyagából válogatták.

*

Franyó Zoltán, a Romániában élő kiváló műfordító Arató Károly, Bárdosi Németh János, Csorba Győző és Pákolitz István több versét németre fordította a jövő tavasszal Hamburgban megjelenő költői antológia részére.

*

A magyar-indiai kulturális csereegyezmény alapján három hetet töltött hazánkban Amrita Pritam indiai író és folyóirat-szerkesztő. Szeptember 11-én Pécsre látogatott és szerkesztőségünkben baráti beszélgetést folytatott a pécsi írókkal.

Szlavóniai képzőművészek kiállítása nyílt meg szeptember elején Pécsen, a Technika Házában Babics Antal, Bedics János, Brlosicz István, Kopicz Bozso, Predrag Goll, Varga Mária és Zsanko Vladimír műveiből. A kiállítást a Kulturális Kapcsolatok Intézete, Pécs város tanácsa és a Képzőművészek Szövetsége dél-dunántúli szervezete rendezte, a megnyitót Sarkadiné Hárs Éva művészettörténész mondta.

A horvátországi képzőművészek az elmúlt év őszén mutatkoztak be a pécsi közönségnek. (Akkori kiállításukról lapunk decemberi számában közöltünk beszámolót.) Ez év májusában a pécsi képzőművészek Eszéken grafikai kiállítással viszonyozták a látogatást. A kapcsolatot bizonyító újabb szlavóniai anyag legmagasabb színvonalú alkotásai ezúttal grafikai munkák.

*

Novemberben Franciaországban rendezik meg az V. Nemzetközi Balettfesztivált, amelyre meghívták a Pécsi Balettet. Az együttes előreláthatóan az Etüdök No. 2, az Iszonyat balladája, Változatok egy találkozásra és a Mit takar a kalapod? című, itthon is nagy sikerrel játszott műveket mutatja majd be a fesztiválon.

*

A Német Demokratikus Köztársaságban megjelenő *Sonntag* című irodalmi hetilap augusztus 6-i számában *Bertha Bulcsut* és *Sipkay Barnát* mutatja be Erki Edit, illetve Bor Ambrus. Az írók egy-egy novelláját és *Borsos Miklós* rajzait közli a lap.

*

MAKEDON KÖLTŐI ANTOLOGIÁT válogat és szerkeszt az Európa Kiadónak Csuka Zoltán. Az író augusztusban részt vett a sztrugai nemzetközi költői tanácskozáson és felszólalásában meleg hangon méltatta a makedon lírát, amely – szavai szerint –: „a nép költészetéből meríti erejét, ugyanakkor azonban be tud kapcsolódni az egész világ, valamennyi nép legújabb, legmaibb költészetébe.”

*

Októberben avatják fel Pécsváradon Szabó István szobrászművész *Irókázó* című alkotását, melyet Baranya megye Tanácsa megrendelésére készített el.